

TÜBİTAK
PROJE ÖZET BİLGİ FORMU

Proje Yürütücüsü:	Prof. Dr. HALİL EKŞİ
Proje No:	117K128
Proje Başlığı:	Kardeşi Engelli Olan Ortaokul Ve Lise Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Programı: Karma Bir Araştırma
Proje Türü:	1001 - Araştırma
Proje Süresi:	29
Araştırmacılar:	AKİF AVCU, KAMİLE GAMZE YAMAN, TUĞBA TÜRK, SİMEL PARLAK
Danışmanlar:	MÜGE YÜKSEL, MUSTAFA OTRAR
Projenin Yürütüldüğü Kuruluş ve Adresi:	MARMARA Ü.
Projenin Başlangıç ve Bitiş Tarihleri:	01/11/2017 - 01/04/2020
Onaylanan Bütçe:	208633.0
Harcanan Bütçe:	94593.03
Öz:	Ailede engelli bir bireyin bulunması, birtakım özel güçlükleri de beraberinde getirir. Özellikle engelli kardeşe sahip çocuklar psikososyal açıdan ciddi risk altındadırlar. Bu projede Türkiye’de kardeşi engelli çocukların ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda özgün bir psikoeğitim programı geliştirilmesi ve sınanması amaçlanmıştır. Proje, üç aşamada yürütülen çok aşamalı karma yöntem araştırma deseninde tasarlanmıştır. Bu araştırmanın ilk aşamasında kardeşi engelli olan ve kendisi tipik gelişim gösteren ortaokul veya lisede öğrenim gören 19 öğrenci üzerinde fenomenolojik nitel desende bir araştırma yürütülerek nicel aşamanın şekillenmesine zemin hazırlanmıştır. İkinci aşamada ise nitel bulgular ışığında kardeşi engelli olan ve normal gelişim gösteren ortaokul ve lise öğrencilerinin psikolojik örüntülerine ilişkin bir ölçme aracı olan Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği geliştirilmiştir. Bu aşamada 470 (%56,6 Kadın) öğrenci üzerinde yürütülen bu psikometrik çalışmada ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik düzeylerinin yeterli olduğu bulgulanmıştır. Deneyisel desende kurgulanan üçüncü aşamada ise kardeşi engelli olan öğrencilerinin farkındalık kazanması ve zorlu geçen bu süreçle baş edebilmeleri için gerekli beceri ve kaynakları inşa etmelerine destek olmak amacıyla psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri çerçevesinde eklettik bir yaklaşımla hazırlanan Kardeşi Engelli Olan Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Uygulaması (KEOOÖYPU) geliştirilerek etkililiği test edilmiştir. Bu araştırma deney ve kontrol grubunda olmak üzere toplam 60 öğrenci üçü deney üçü kontrol grubunda olmak üzere homojenliği gözetilen alt gruplar halinde uygulanmıştır. Tam deneyel desenlerden 2 (deney ve kontrol grubu) X 3 (ön-son- izleme testi ölçümleri) desenine göre tasarlanan çalışmada deney grubu lehine kardeşin engeline uyum skorlarında anlamlı artış görülmüş ve bu artış izleme ölçümlerinde de korunmuştur. Deneyisel araştırma sonrasında katılımcı grup üzerinde uygulanan nitel desenli araştırmanın sonuçlarına göre ise katılımcıların KEOOÖYPU sürecinde grup oturumlarının yarattığı utanç ve hayal kırıklığı gibi duygular hakkında farkındalık geliştirdiği, empati becerilerini geliştirdikleri, olumlu duyguları sıklıkla deneyimledikleri, kardeşleri, aileleri ve geniş çevre destek kaynakları hakkında bilinçlendikleri ve sürece ilişkin memnuniyet belirttikleri bulunmuştur.
Anahtar Kelimeler:	Kardeşi engelli bireyler, psikoeğitim, deneyel araştırma, karma desen
Fikri Ürün Bildirim Formu Sunuldu Mu?:	Hayır

Kardeşi Engelli Olan Ortaokul ve Lise Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Programı: Karma Bir Araştırma

Program Kodu: 1001

Proje No: 117K128

**Proje Yürütücüsü:
Prof. Dr. Halil EKŞİ**

Araştırmacı(lar):

Dr. Akif AVCU
Dr. Kamile Gamze YAMAN
Dr. Simel PARLAK
Dr. Tuğba TÜRK

Danışman(lar):

Doç. Dr. Müge YÜKSEL
Doç. Dr. Mustafa OTRAR

Bursiyer(ler):

Dr. Çınar KAYA
Dr. Çiğdem DEMİR ÇELEBİ
Dr. Derya ERYİĞİT
Uzm. Psik. Dan. Erdem SEVİM

NİSAN 2020
ANKARA

Önsöz

Engellilik olgusu tarih içerisinde sancılı yollardan geçerek günümüze gelmiştir. Sosyal devlet anlayışının ortaya çıkması gibi gelişmelerle birlikte eğitim başta olmak üzere hizmetlere ve olanaklara eşit erişim gibi haklar giderek dünyada yaygınlaşmış ve engellilik olgusunun bireylerin yaşam kalitelerine ve iyi oluşlarına yaptığı etkiler azalma eğilimi göstermiştir. Engellilerin eğitim, iş yaşamı ve kamusal alandaki erişimlerini kolaylaştıracak yasal düzenlemeler ve bunlara dayalı fiziki iyileştirmeler Türkiye’de de yıllar içinde artarak devam etmiştir.

Engellilerin ekonomik, toplumsal açıdan yaşadıkları sorunlarla birlikte psikolojik açıdan yaşadıkları sorunlar ve uyum problemleri de bilimsel araştırmaların konusu olmuştur. Bilimin olguları anlama ve istendik yönde kontrol etme vizyonu içerisinde sosyal hizmet ve psikolojik yardım gibi uygulamalı alanlarda engellilerin öznel deneyimleri ve psikolojik yaşantıları da incelenmektedir. Engellilik olgusu ve engelli bireylerin deneyimleri psikolojik düzlemde daha çok engelli birey ve engelli bireye birincil bakım verici konumundaki ebeveynlerin iyi oluşları ve yaşam kaliteleri üzerinden ele alınmıştır. Oysa özellikle engelli çocuğun kardeşlerinin de özgün risk faktörleri altında olduğunu ifade etmek gerekir. Engelli çocukların kardeşlerinin engelli kardeşlerinin durumlarından ne şekilde etkilendikleri ve bu kapsamda psikososyal açıdan ne gibi ihtiyaçları olduğunun anlaşılması, bu anlayıştan hareketle bilimsel standartlara uygun müdahalelerin geliştirilmesi ihtiyacına ülkemiz özelinde karşılık verilebildiğini söylememiz zordur. Müdahalelerin ve ilgili araştırmaların mümkün kılınabilmesi için güvenilir ve geçerli ölçme araçlarının varlığı da bir o kadar elzemdir. Elinizdeki bu çalışma işte bu ihtiyaca dönük olarak yapılan çok aşamalı bir araştırma ve geliştirme çalışmasıdır.

Çalışmanın eyleme geçirilmesi TÜBİTAK 1001 destek program koduyla sağlanan desteklerle mümkün olmuştur. Çok aşamalı olarak yürütülen bu çalışmada proje bursiyerlerimizin, danışman ve araştırmacılarımızın özverili çalışmalarıyla dinamik bir süreç içerisinde eldeki bulgular ışığında gelecek aşamalar planlanarak, gerek araştırma sürecinin gerekse ortaya konulan çıktıların niteliği üst düzeylere taşınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sahada uygulanmasındaki iş birliğinden dolayı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve ilgili devlet okullarının bünyesinde çalışan öğretmen, yönetici ve tabii ki katılımcı öğrencilerimize desteklerinden dolayı minnettarız.

Çalışmanın bulguları ilgili alanyazına katkı sağlayacak nitelikte olduğu kadar, ortaya konulan çıktıları itibarıyla da önemlidir. Çalışma kapsamında hem güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olan Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği, orijinal Türkçe bir ölçme aracı olarak alanyazına kazandırılmış, hem de araştırmalar ışığında geliştirilen bu kitleye yönelik kapsamlı bir psikoeğitimsel program ortaya çıkmıştır. Bu ölçeğin bilimsel araştırmalarda ve uygulama değerlendirmelerinde kullanılacağını, psikoeğitim programının da psikolojik danışma ve

rehberlik uygulamalarına erişimi kolaylaştıran grup formatıyla kullanışlı bir müdahale olarak sahada çalışan uzmanların “alet çantalarına” gireceğini umuyoruz.

İçindekiler

Önsöz.....	ii
İçindekiler.....	iv
Tablo Listesi.....	vi
Şekil Listesi.....	x
Özet.....	xi
Abstract.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. LİTERATÜR ÖZETİ.....	5
3. GEREÇ VE YÖNTEM.....	17
3.1. Araştırma Deseni.....	17
3.1. Araştırma I: Nitel Aşama.....	18
3.1.1. Çalışma grubu.....	18
3.1.2. Veri Toplama Araçları.....	19
3.1.3. Verilerin Toplanması.....	19
3.1.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması.....	20
3.2. Araştırma II: Nicel Aşama.....	20
3.2.1. Evren ve Örneklem.....	20
3.2.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizinin Gerçekleştirilmesi İçin Ulaşılan Örneklem Grubu.....	21
3.2.1.2. Doğrulamalı Faktör Analizinin Gerçekleştirilmesi İçin Ulaşılan Örneklem Grubu.....	23
3.2.2. Veri Toplama Araçları.....	25
3.2.3. Verilerin Toplanması.....	25
3.2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması.....	26
3.3. Araştırma III: Nicel Aşama (Deneyisel Yöntem) + Nitel Aşama (Odak Grup Gör.).....	26
3.3.1. Çalışma Grubu.....	27
3.3.1.1. Birinci Deneyisel Çalışma Katılımcılarının Özellikleri.....	28
3.3.1.2. İkinci Deneyisel Çalışma Katılımcılarının Özellikleri.....	30
3.3.1.3. Üçüncü Deneyisel Çalışma Katılımcılarının Özellikleri.....	33
3.3.2. Veri Toplama Araçları.....	36
3.3.2.1. Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği.....	36
3.3.2.2. Temel Empati Ölçeği.....	36
3.3.2.3. EPOCH Ölçeği.....	37
3.3.3. Uygulanan İşlem.....	37
3.3.4. Verilerin Toplanması.....	38
3.3.5. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması.....	38
4. BULGULAR.....	40
4.1. Nitel Aşamaya İlişkin Bulgular.....	40
4.1.1. İlk Tepkiler.....	40
4.1.1.1. Öğrenme Süreci.....	40
4.1.1.2. Uyum Çabaları.....	40
4.1.1.3. Zorluklar.....	41
4.1.2. Uyum.....	42
4.1.2.1. Kardeşe dair algı.....	42
4.1.2.2. Kardeşle birebir etkileşim.....	43
4.1.2.3. Aile içi ilişkiler.....	44
4.1.2.4. Arkadaş ilişkileri.....	45
4.1.2.5. Geleceğe etki.....	46
4.1.2.6. Kardeşin kazandırdıkları.....	47
4.1.2.7. Kardeşle sorun çözümü.....	48
4.1.2.8. Kardeşi kabulün getirdiği duygular.....	48
4.2. Ölçek Geliştirme Aşamasına İlişkin Bulgular.....	48
4.2.1. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları.....	49
4.2.2. Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları.....	51

4.3.	Deneyssel Aşamaya İlişkin Bulgular.....	54
4.3.1.	Birinci Deneyssel Çalışmanın Bulguları.....	54
4.3.1.1.	Gruplar Arası Ölçümler Arasındaki Farklılıklar.....	54
4.3.1.2.	Grup İçi Ölçümler Arasındaki Farklılıklar	57
4.3.2.	İkinci Deneyssel Çalışmanın Bulguları	65
4.3.2.1.	Gruplar Arası Ölçümler Arasındaki Farklılıklar.....	65
4.3.2.2.	Grup İçi Ölçümler Arasındaki Farklılıklar	68
4.3.3.	Üçüncü Deneyssel Çalışmanın Bulguları	76
4.3.3.1.	Gruplar Arası Ölçümler Arasındaki Farklılıklar.....	76
4.3.3.2.	Grup İçi Ölçümler Arasındaki Farklılıklar	79
4.3.4.	Tamamlayıcı Nitel Çalışmanın Bulguları.....	87
5.	TARTIŞMA/SONUÇ	90
5.1.	Birinci Çalışma: Ergenlerin Engelli bir Kardeşe Sahip Olma Deneyimlerinin İncelenmesi....	91
5.2.	İkinci Çalışma: Kardeşin Engeline Uyum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri	94
5.3.	Üçüncü Çalışma: KEÖÖYPU Müdahalesinin Etkililiğinin Deneyssel olarak Sınanması	95
5.4.	Sonuç.....	100
6.	KAYNAKÇA.....	101
7.	EKLER	106
EK 1.	Kardeşi Engelli Olan Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Uygulaması (KEÖÖYPU) Yönergesi	106

Tablo Listesi

Tablo 1. Nitel görüşmelerde katılımcıların özellikleri	19
Tablo 2. Kardeşi engelli olan bireylerin cinsiyet değişkenine göre dağılımları	22
Tablo 3. Kardeşi engelli olan bireylerin kardeş sayısı değişkenine göre dağılımları	22
Tablo 4. Engelli kardeşin yaş değişkenine göre dağılımları	22
Tablo 5. Engelli kardeşin cinsiyeti değişkenine göre dağılımları	22
Tablo 6. Kardeşin sahip olduğu engel türüne göre dağılımları	23
Tablo 7. Kardeşi engelli olan bireylerin cinsiyet değişkenine göre dağılımları	23
Tablo 8. Kardeşi engelli olan bireylerin kardeş sayısı değişkenine göre dağılımları	23
Tablo 9. Engelli kardeşe sahip öğrencilerin yaş değişkenine göre dağılımları	24
Tablo 10. Engelli kardeşin cinsiyeti değişkenine göre dağılımları	24
Tablo 11. Engele sahip kardeşlerin engel gruplarına göre dağılımları	24
Tablo 12. Araştırmanın deseni	26
Tablo 13. Birinci çalışmanın deney grubunun demografik özellikleri	28
Tablo 14. Birinci çalışmanın kontrol grubunun demografik özellikleri	29
Tablo 15. İkinci çalışmanın deney grubunun demografik özellikleri	31
Tablo 16. İkinci çalışmanın kontrol grubunun demografik özellikleri	32
Tablo 17. Üçüncü çalışmanın kontrol grubunun demografik özellikleri	33
Tablo 18. Üçüncü Çalışmanın Kontrol Grubunun Demografik Özellikleri	35
Tablo 19. Kardeşin engeline uyum ölçeği'nin faktör özdeğerleri ve açıkladıkları varyans miktarı	50
Tablo 20. Kardeşin engeline uyum ölçeği maddelerinin faktör yükleri	50
Tablo 21. Kardeşin engeline uyum ölçeği alt boyutları için elde edilen güvenilirlik değerleri ...	51
Tablo 22. Araştırmada elde edilen model uyum değerleri ile eşik değerler	54
Tablo 23. Deneysel çalışma 1: Deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları	55
Tablo 24. Deneysel çalışma 1: Deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	55
Tablo 25. Deneysel çalışma 1: Deney ve kontrol gruplarının izleme test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	56
Tablo 26. I. Deney grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	57
Tablo 27. I. Deney grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	58
Tablo 28. I. Deney grubu: Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum Güçlüğü Alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	58
Tablo 29. I. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Farkındalık ve Kabul Alt Boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	59

Tablo 30. I. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	59
Tablo 31. I. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	60
Tablo 32. I. Deney grubu: Temel Empati Ölçeği sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	60
Tablo 33. I. Deney Grubu EPOCH Ölçeği sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	61
Tablo 34. I. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum Güçlüğü alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	61
Tablo 35. I. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	61
Tablo 36. I. Deney Grubu: Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	62
Tablo 37. I. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	62
Tablo 38. I. Kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	63
Tablo 39. I. Kontrol Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	63
Tablo 40. I. Kontrol grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güçlüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	64
Tablo 41. I. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	64
Tablo 42. I. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	65
Tablo 43. I. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	65
Tablo 44. Deney grubu II deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	66
Tablo 45. Deney grubu II katılımcılarının deney ve kontrol grubu son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	66

Tablo 46. Deney grubu II katılımcılarının deney ve kontrol grubu izleme testi puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	67
Tablo 47. II. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi Sonuçları	68
Tablo 48. II. Deney Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	69
Tablo 49. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güçlüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	69
Tablo 50. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	70
Tablo 51. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	70
Tablo 52. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	71
Tablo 53. II. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	71
Tablo 54. II. Deney Grubu EPOCH Ölçeği sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	72
Tablo 55. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güçlüğü alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	72
Tablo 56. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	72
Tablo 57. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	73
Tablo 58. II. Deney Grubu Kardeşin engeline uyum ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	73
Tablo 59. II. Kontrol Grubu Temel Empati Ölçeği Öntest-Sontest Puanları Arasındaki Farkın Anlamlılığını Test Etmek İçin Yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi Sonuçları	74
Tablo 60. II. Kontrol Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	74
Tablo 61. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum güçlüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	75

Tablo 62. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	75
Tablo 63. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	76
Tablo 64. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk altboyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	76
Tablo 65. Deney grubu III katılımcılarının kontrol grubu ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	77
Tablo 66. Deney grubu III katılımcıları ile kontrol grubu son test Puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	77
Tablo 67. Deney grubu III katılımcılarının kontrol grubu izleme testi puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları	78
Tablo 68. III. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	79
Tablo 69. III. Deney Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	80
Tablo 70. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güclüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	80
Tablo 71. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline uyum farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	81
Tablo 72. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	81
Tablo 73. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	82
Tablo 74. III. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği sontest - izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	82
Tablo 75. III. Deney Grubu EPOCH Ölçeği sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	83
Tablo 76. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güclüğü alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	83
Tablo 77. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	83

Tablo 78. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	84
Tablo 79. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	84
Tablo 80. III. Kontrol Grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	85
Tablo 81. III. Kontrol Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	85
Tablo 82. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güçlüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	85
Tablo 83. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul altboyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	86
Tablo 84. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	86
Tablo 85. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline uyum ölçeği sorumluluk öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları	87

Şekil Listesi

Şekil 1. Araştırma aşamaları.....	17
Şekil 2. Kardeşin engeline uyum ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonuçları	53
Şekil 3. Kod şeması.....	88

Özet

Ailede engelli bir bireyin bulunması, birtakım özel güçlükleri de beraberinde getirir. Özellikle engelli kardeşe sahip çocuklar psikososyal açıdan ciddi risk altındadırlar. Bu projede Türkiye’de kardeşi engelli çocukların ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda özgün bir psikoeğitim programı geliştirilmesi ve sınanması amaçlanmıştır. Proje, üç aşamada yürütülen çok aşamalı karma yöntem araştırma deseninde tasarlanmıştır. Bu araştırmanın ilk aşamasında kardeşi engelli olan ve kendisi tipik gelişim gösteren ortaokul veya lisede öğrenim gören 19 öğrenci üzerinde fenomenolojik nitel desende bir araştırma yürütülerek nicel aşamanın şekillenmesine zemin hazırlanmıştır. İkinci aşamada ise nitel bulgular ışığında kardeşi engelli olan ve normal gelişim gösteren ortaokul ve lise öğrencilerinin psikolojik örüntülerine ilişkin bir ölçme aracı olan Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği geliştirilmiştir. Bu aşamada 470 (%56,6 Kadın) öğrenci üzerinde yürütülen bu psikometrik çalışmada ölçeğin geçerlik ve güvenirlik düzeylerinin yeterli olduğu bulgulanmıştır. Deneysel desende kurgulanan üçüncü aşamada ise kardeşi engelli olan öğrencilerinin farkındalık kazanması ve zorlu geçen bu süreçle baş edebilmeleri için gerekli beceri ve kaynakları inşa etmelerine destek olmak amacıyla psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri çerçevesinde eklektik bir yaklaşımla hazırlanan Kardeşi Engelli Olan Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Uygulaması (KEOOÖYPU) geliştirilerek etkililiği test edilmiştir. Bu araştırma deney ve kontrol grubunda olmak üzere toplam 60 öğrenci üçü deney üçü kontrol grubunda olmak üzere homojenliği gözetilen alt gruplar halinde uygulanmıştır. Tam deneysel desenlerden 2 (deney ve kontrol grubu) X 3 (ön-son- izleme testi ölçümleri) desenine göre tasarlanan araştırmada deney grubu lehine kardeşin engeline uyum skorlarında anlamlı artış görülmüş ve bu artış izleme ölçümlerinde de korunmuştur. Deneysel araştırma sonrasında katılımcı grup üzerinde uygulanan nitel desenli araştırmanın sonuçlarına göre ise katılımcıların KEOOÖYPU sürecinde grup oturumlarının yarattığı utanç ve hayal kırıklığı gibi duygular hakkında farkındalık geliştirdiği, empati becerilerini geliştirdikleri, olumlu duyguları sıklıkla deneyimledikleri, kardeşleri, aileleri ve geniş çevre destek kaynakları hakkında bilinçlendikleri ve sürece ilişkin memnuniyet belirttikleri bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kardeşi engelli bireyler, psikoeğitim, deneysel araştırma, karma desen

Abstract

The presence of a disabled person in the family brings with it some special difficulties. Especially children with disabled siblings are at serious psychosocial risk. In this project, it is aimed to identify the needs of children having siblings with disabilities in Turkey and to develop and test a unique psychoeducation program in line with these needs. The project has a multi-stage mixed method research design carried out in three stages. In the first stage of this research, a phenomenological qualitative research was carried out on 19 students, whose siblings are disabled and who are studying in secondary school or high school, which has a typical development, and the ground for shaping the quantitative stage was prepared. In the second stage, Adaptation to Sibling's Disability Scale, which is a measurement tool for the psychological patterns of elementary school and high school students, whose siblings are disabled and who has normal development, was developed in the light of qualitative findings. At this stage, in this psychometric study conducted on 470 (56.6% Female) students, the validity and reliability levels of the scale were found to be sufficient. In the third stage, which was designed in the experimental design, the Psychoeducational Program for the Students with Siblings with Disabilities (PPSSD) prepared with an eclectic approach within the framework of psychological counseling and guidance services to help students with siblings with disabilities to build awareness and cope with this difficult process. and its effectiveness was tested. This trial was carried out in subgroups with 60 homogeneous students, three in the experimental and control groups, and three in the experimental and control groups. In the study which is designed as a 2 (experimental and control group) X 3 (pre-post-follow-up test measurements) experiment, which is one of the full experimental designs, a significant increase was observed in the adaptation scores of the siblings and this increase was preserved in the follow up measurements in favor of the experimental group. According to the results of the qualitative study applied on the experimental group after the experimental research, the participants developed awareness about emotions such as shame and disappointment during the psychoeducational process, they developed their empathy skills, they reported positive emotions frequently, and they reported awareness about their siblings, families and large environmental support resources. The participants expressed overall satisfaction regarding the group psychoeducation process.

Keywords: Children with siblings with disabilities, psychoeducation, experimental research, mixed research

1. GİRİŞ

Ailede engelli bir bireyin bulunması, birtakım özel güçlükleri de beraberinde getirir. Bu güçlükler; stres, kaygı ve diğer psikolojik zorluklar, çocuğun özel bakımı ve eğitimi, ekonomik ihtiyaçların artması, aile içi ilişkilerin farklılaşması şeklinde sıralanabilir (Ahmetoğlu, 2004; Akkök vd., 1992; Miyandoab, 2008; Yıldırım, 2005). Yapılan araştırmalar, evde bir engelli çocuğun bulunmasının tüm aile bireylerini etkilediğini göstermektedir (Strohm, 2006; Şimşek, 2007; Ünal & Baran, 2012). Engelli bir kardeşe sahip olmak çocuğu kariyer seçiminden karakterine kadar etkileyebilmektedir (Chase & McGill, 2019). Kardeş ilişkileri kardeşle olan ilişkiler 20-30 yıl kadar ebeveynlerle olan ilişkiden daha uzundur ve kardeş ilişkileri hayattaki en uzun yakın ilişkilerden biri haline getirmektedir. Arkadaşlıklar, hatta evlilikler bile başlayıp bitebilirken, kardeşler bağlantı içerisinde kalmayı sürdürmektedirler (Caffaro & Conn-Caffaro, 2005). Bu ilişkiler kardeşi engelli olan bireyler için sadece çocuklukta değil, yetişkinlikte de kardeş ile görüşme sıklığı, daha fazla ilişki ve bağlantı kurmak açısından da farklılaşmaktadır (Rossetti vd., 2020). Yetişkinken bile gelecek planları etkilenebilmektedir. Ebeveyn olma korkuları, kontrol etmedikleri gelecekteki bakım durumları ve kuşaklar arası bakım sorumluluklarının aktarılması gelecekle ilgili planlamayı engelleyen anahtar faktörler olarak görünmektedir (Leane, 2020). Engelli kardeşe sahip olan çocuklar kardeşleriyle olan ilişkilerinde farklı rollerde davranabilmektedirler. Bu roller ebeveyn vekili olma, uzaklaşmış kardeş olma, aile içinde arabulucu olma, seyirci kalma ve arkadaş kardeş olma şeklindedir (Avieli vd., 2019). Özellikle engelli kardeşe sahip çocuklar hem engelli kardeşe sahip olmanın getirdiği kaygıları hem de anne ve babasının yaşadığı stresin yansımalarını yaşar ve bu nedenle ciddi anlamda risk altındadırlar (Cate & Loots, 2000; Gath & Gumley, 1986; Gath, 1989; Yıldız, 2007). Pek çok ailede engelli olmayan çocuk gerek kendi psikolojik iyiliği, gerekse kardeşiyle geliştireceği kardeşlik ilişkisi açısından ikinci plana itilmektedirler. Araştırmalar kardeşi engelli olan çocukların büyük stres altında olduklarını, fakat bu stresle başa çıkabilecekleri bilişsel ve duyuşsal olgunluğa ulaşmadan bu durumla başa çıkmak zorunda kaldıklarını göstermektedir. Bu nedenle kardeşi engelli çocuklar yaşadıkları stresle ve bu stres sonucu ortaya çıkan durumlarla başa çıkabilmelerini sağlayan becerilerin geliştirmelerinde yardıma ihtiyaç duymaktadırlar (Strohm, 2006).

Kardeşi engelli olan çocuklar için kardeş ilişkisi, diğer çocukların kardeş ilişkilerinden çeşitli yönlerde farklılık göstermektedir. Bu çocuklar, kardeşlerine karşı akranlarının hissettiğinden daha büyük bir sorumluluk hissetmektedir. Engelli bir kardeşe sahip olmak, hem diğer çocuklardan farklı bir kardeşlik ilişkisi yaşamak, hem de gelecek planlarını şekillendirirken kardeşinin yasal sorumluluğunu ve bakımını üstlenmek anlamına da gelebilmektedir. Bu çocuklar gelişim dönemlerinin getirdiği sorumluluklara ek olarak fazladan engelli bir kardeşe

sahip olmanın sorumluluğunu taşımaktadır (Association for Children with Disability, 2003; Cox vd., 2003; Graff vd., 2012).

Çocuklar farklı yaş dönemlerinde engelli bir kardeşe sahip olmanın getirdiği korku ve kaygıyı farklı şekillerde yaşamaktadır. Okul öncesi çocuklar, olayları kendileriyle bağdaştırdıkları için kardeşinin engelinin kendisinden kaynaklandığı korkusunu yaşarken; okul döneminde, çocuklar daha çok akranlarının, kardeşinin engel durumuyla ilgili düşünceleri hakkında korku ve kaygı duymaktadır (Yıldırım-Doğru, vd., 2013). Engeli nedeniyle saldırgan davranışları olan çocukların kardeşleri, kardeşlerinin davranışlarının kendilerinin ve ailelerinin güvenliğine tehdit oluşturabileceğinden korkmakta, bu da güvenlik hissinin azalmasına neden olmaktadır (ACD, 2003). Ayrıca fiziksel ve zihinsel gelişim bozukluğu gösteren kardeşleri olan çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri olanlara göre daha yüksek düzeyde kaygı bildirdikleri, daha düşük işlevsel yetenek seviyelerine ve daha yüksek seviyelerde içselleştirme, dışsallaştırma ve toplam davranış problemlerine sahip oldukları saptanmıştır (Shivers & Dykens, 2017). Otizmlili kardeşi olanlar daha düşük okul aidiyeti, daha olumsuz akademik benlik kavramı, daha düşük benlik saygısı ve daha fazla davranış problemi gösterebilmektedirler (Gregory vd., 2020). Bu dönemde çocuklar arkadaş seçerken aynı zamanda kardeşinin engeline saygı gösterecek arkadaşlar /kız arkadaş-erkek arkadaşlar seçmek zorunda kalmaktadır (University of York, 2011).

Engelli bireyin eğitiminde kardeşin önemli role sahip olmasının yanında, bu durum diğer kardeşin iyi oluş düzeyini de etkilemektedir (Unruh, 1992). Engelli bir kardeşe sahip olan birey zengin bir deneyime sahip olmakla birlikte, zorluklarla başa çıkmada güç kazanmaktadır (Akkök vd., 1992; Strohm, 2008). Engelli kardeşi olan çocukların anneleri bu çocukların daha fazla empati ve öğretim davranışları gösterdiğini ve daha az rekabetçi ve çatışmacı davranışlarda bulunduğunu belirtmişlerdir (Zaidman-Zait vd., 2020). Ebeveynlerle yapılan görüşmelerde kardeşi engelli olmanın çocuğu daha olgun yaptığını ve sorumluluk duygusunu daha fazla geliştirdiğini söylemişlerdir (Taunt & Hasting, 2002). Öte yandan kardeşi engelli olan çocuklar her ne kadar empati, sevgi, gibi olumlu yönlerin yanı sıra kendi ihtiyaçlarının gözden kaçırıldığından, iyi oluşlarının olumsuz yönden etkilendiğinden, farklı bakım rolleri üstlendiklerinden, kardeşlerinin davranışlarıyla ilgili korku ve endişe hissettiklerinden bahsetmektedirler (Leedham vd., 2020). Yetersizlik hakkındaki inançlar, kaygı ve depresyon belirtileri gibi sorunlar kardeşi engelli olan çocukların kendi fonksiyonlarını da olumsuz yönde etkilemektedir (Shivers vd., 2019). Bütün bunların yanı sıra kardeşi engelli olan çocuklar depresyon riski altında ve yüksek kaygı seviyelerine sahip olmaya devam edebilmektedirler. Çocuğun risk faktörleri ile baş edebileceği ve aynı zamanda olumlu duygular geliştirebileceği olgunluğa ulaşabilmesi için gerekli desteğe ve yardıma olan ihtiyacı devam etmektedir (Burke, & Montgomery, 2000). Kardeşi engelli olan

çocuklar için bu yaşantının hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmakta, kardeşleriyle ilgili bilgileri arttıkça kardeşlerine yönelik anlayışları artmakta, ihtiyaç duyduklarında ebeveynlerin destekleri ve ilgileri konusunda öncelikli olmayı istemektedirler. İyi örgütlenmiş bir akran destek grubundan oldukça yarar sağlanabilecekleri düşünülmektedir (Gera vd., 2020).

Türkiye’de yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında ise, özel eğitime gereksinim duyan çocukların kardeş ilişkileri ile ilgili yapılmış olan araştırmaların, normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkileri ile yapılmış olan araştırmalara oranla sınırlı olduğu görülmektedir (Aksoy ve Berçin-Yıldırım, 2008). Söz konusu araştırmaların pek çoğunun da betimsel tarama biçiminde dizayn edildiği, önleyici veya müdahale edici bir program geliştirmeye yönelik olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de ve dünyada kardeşi engelli çocukların ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçlara yönelik bilimsel araştırmaların yapılması, bunlara yönelik programların geliştirilmesi, kardeşi engelli olan ve normal gelişim gösteren çocuk ve bireylerin iyi oluşları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu minvalde en acil ihtiyaçlardan biri de güvenilir ve geçerli ölçme araçları ile bu bireylerin uyum düzeylerinin ölçülmesidir. Bu araştırmada kardeşi engelli çocukların ihtiyaçlarının ve uyum düzeylerinin ölçülmesini mümkün kılmak ve uygulanan psikososyal müdahalelerin etkililiğinin incelenmesi ya da ilişkisel çalışmaların yapılmasında kullanılmak üzere Adaptation to Sibling’s Disability Scale’i geliştirmek ve geçerlilik, güvenirlik analizlerini yapmak amaçlanmaktadır.

Kardeşi engelli olan çocuklar pek çok duyguyu aynı anda hissedebilmektedir. Bir yandan engelli kardeşine karşı sevgi ve koruma duygusu hissederken; diğer yandan kırgınlık, utanç, suçluluk, korku, kızgınlık, adaletsizlik, üzüntü ve reddetme gibi olumsuz duyguları da hissetmekte ve bu nedenle ciddi anlamda duygu karmaşası yaşayabilmektedirler (Burke, & Montgemory, 2000; ACD, 2003; Cox, vd. 2003; Rampton vd., 2007; Strohom 2008). Bu duyguları anlamlandırmak için davranışsal beceri ve duygusal olgunluk geliştiremeyen çocuklar benlik saygılarını kaybetmekte ve buna bağlı olarak da hissettikleri öfke ve suçluluk duyguları utanç ve değersizlik duygularına dönüştürebilmektedir (Strohom, 2008). Bu nedenle destek alamamış kardeşi engelli çocuklarda uzun süreli fiziksel, duygusal ve psikolojik problemler oluşabilir. Bu problemlerle başa çıkma ihtiyacı ile çocuklar uyuşturucu madde kullanımı, alkolizm gibi tehlikeli davranışlar geliştirebilmektedirler (Kilmer vd., 2010). Bu bireyler, başa çıkma becerilerini kendileri geliştirme çabasında olsalar bile yaşadıkları stres nedeniyle bu becerileri geliştirmede başarılı olamamakta, bu nedenle desteğe ihtiyaç duymaktadır (Burke, & Montgomory, 2000; Strohom, 2008; Davis, 2010; Kilmer, vd. 2010). Bu çocuklar ihtiyaç duydukları desteği aileden ya da akranlarından yeterince görememektedir (Strohom, 2008). Çeşitli araştırmacılar tarafından kardeşi engelli olan çocuk ve ergenlere yönelik çeşitli psikoeğitim ve destek grupları hazırlanmış, bu programlar sonucunda ise

kardeşin engeline yönelik bilgilerin artması (Evans vd., 2001; Granat vd., 2012; Naylor & Prescott, 2004; Smith & Perry, 2005), içselleştirme ve dışsallaştırma problemlerinde azalma (Jones vd., 2020; Phillips, 1999), baş etme becerilerinde gelişme (Giallo & Gavidia-Payne, 2008; Jones vd., 2020), kardeşinin davranışlarıyla baş etme davranışlarının arttığı (D'Arcy vd., 2005), kardeşle daha olumlu ilişkiler geliştirme (Konuk-Er, 2011), benlik saygısında artma (Phillips, 1999; Smith & Perry, 2005), engelli kardeşe yönelik saldırganlıkta ve uzak durmada azalma (Konuk-Er, 2011), kardeşle ilgili stres düzeyinde azalma (Phillips, 1999), günlük yaşamla ilgili streste azalma (Giallo & Gavidia-Payne, 2008) algılanan sosyal destekte artış (Phillips, 1999) uyum sorunlarında azalma (Brouzos vd., 2017); yetişkinlerde katılım, güçlenme, savunma, bağlantı kurma, etki değişimi motivasyonu (Burke vd., 2020) gibi olumlu yönde değişimler oluşmuştur. Kardeşi engelli olan çocukların yaşadıkları sorunlar ve onlara yönelik destek programlarının işe yararlılığı görüldüğünden öncelikle bu çocuklarla görüşerek, bir ihtiyaç tespiti dâhilinde bir program geliştirmenin ve uygulamanın yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu araştırmada kardeşi engelli çocukların ihtiyaçlarının ve uyum düzeylerinin çeşitli alanlarıyla ve pozitif boyutları da içerecek şekilde belirlenmesi ve bu ihtiyaçlara yönelik bir psikoeğitim programının geliştirilmesi ve etkililiğinin sınanması amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Dünya Sağlık Örgütü (1980) bozukluk, zedelenme, yetersizlik, engel gibi kavramların ayrımını yapmıştır. Bozukluğun bireyden kaynaklandığı, zedelenmenin organlarda meydana geldiğini belirtmiştir. Yetersizlik ise bireyde gözlenen somut bir olguyken, engellilik yetersizliğin toplumsal ve sosyal bağlamlarda bireyin yaşadığı dışlanma, fırsat eşitsizliği, damgalanma gibi olguları içeren şemsiye bir sonuçtur. Bu kavramsal farklardan hareketle alan yazın boyunca engel kavramı kullanılmıştır.

Ailede engelli bir bireyin bulunması, birtakım özel güçlükleri de beraberinde getirir. Bu güçlükler; stres, kaygı ve diğer psikolojik zorluklar, çocuğun özel bakımı ve eğitimi, ekonomik ihtiyaçların artması, aile içi ilişkilerin farklılaşması şeklinde sıralanabilir (Ahmetoğlu, 2004; Akkök vd.,; Miyandoab, 2008; Yıldırım, 2005). Yapılan araştırmalar, evde bir engelli çocuğun bulunmasının tüm aile bireylerini etkilediğini göstermektedir (Strohm, 2006; Şimşek, 2007; Ünal & Baran, 2012). Özellikle engelli kardeşe sahip çocuklar hem engelli kardeşe sahip olmanın getirdiği kaygıları hem de anne ve babasının yaşadığı stresin yansımalarını yaşar ve bu nedenle ciddi anlamda risk altındadırlar (Cate & Loots, 2000; Gath & Gumley, 1986; Gath, 1989; Yıldız, 2007). Pek çok ailede engelli olmayan çocuk gerek kendi psikolojik iyiliği, gerekse kardeşiyle geliştireceği kardeşlik ilişkisi açısından ikinci plana itilmektedirler. Araştırmalar kardeşi engelli olan çocukların büyük stres altında olduklarını, fakat bu stresle başa çıkabilecekleri bilişsel ve duyuşsal olgunluğa ulaşmadan bu durumla başa çıkmak zorunda kaldıklarını göstermektedir. Bu nedenle kardeşi engelli çocuklar yaşadıkları stresle ve bu stres sonucu ortaya çıkan durumlarla başa çıkabilmelerini sağlayan becerilerin geliştirmelerinde yardıma ihtiyaç duymaktadırlar (Strohm, 2006). Kardeş ilişkileri ise özellikle önemlidir. Çünkü kardeşle olan ilişkiler 20-30 yıl kadar ebeveynlerle olan ilişkiden daha uzun olması kardeş ilişkileri hayattaki en uzun yakın ilişkilerden biri haline getirmektedir. Arkadaşlıklar, hatta evlilikler bile başlayıp bitebilirken, kardeşler bağlantı içerisinde kalmayı sürdürmektedirler. Bununla birlikte istismarcı aileleri değerlendirirken, kardeş ilişkileri çoğu kez ebeveyn çocuk ilişkilerine çok dar odaklanarak gölgede bırakmaktadır (Caffaro & Conn-Caffaro, 2005).

Kardeşi engelli olan çocuklar için kardeş ilişkisi, diğer çocukların kardeş ilişkilerinden çeşitli yönlerde farklılık göstermektedir. Bu çocuklar, kardeşlerine karşı akranlarının hissettiğinden daha büyük bir sorumluluk hissetmektedir. Engelli bir kardeşe sahip olmak, hem diğer çocuklardan farklı bir kardeşlik ilişkisi yaşamak, hem de gelecek planlarını şekillendirirken kardeşinin yasal sorumluluğunu ve bakımını üstlenmek anlamına da gelebilmektedir. Bu çocuklar gelişim dönemlerinin getirdiği sorumluluklara ek olarak fazladan engelli bir kardeşe sahip olmanın sorumluluğunu taşımaktadır (Association for Children with Disability, 2003; Cox vd., 2003; Graff vd., 2012).

Çocuklar farklı yaş dönemlerinde engelli bir kardeşe sahip olmanın getirdiği korku ve kaygıyı farklı şekillerde yaşamaktadır. Okul öncesi çocuklar, olayları kendileriyle bağdaştırdıkları için kardeşinin engelinin kendisinden kaynaklandığı korkusunu yaşarken; okul döneminde, çocuklar daha çok akranlarının, kardeşinin engel durumuyla ilgili düşünceleri hakkında korku ve kaygı duymaktadır. Engeli nedeniyle saldırgan davranışları olan çocukların kardeşleri, kardeşlerinin davranışlarının kendilerinin ve ailelerinin güvenliğine tehdit oluşturabileceğinden korkmakta, bu da güvenlik hissinin azalmasına neden olmaktadır (ACD, 2003). Bu dönemde çocuklar arkadaş seçerken aynı zamanda kardeşinin engeline saygı gösterecek arkadaşlar /kız arkadaş-erkek arkadaşlar seçmek zorunda kalmaktadır (University of York, 2011).

Kardeşi engelli olan bir çocuk farklı çatışmalarla boğuşmak zorunda kalabilmektedir. Mesela, sınıf arkadaşları engelli çocuklarla alay eder ya da engelli bir çocuğun yanına hastalık kapma korkusu nedeniyle oturma tehlikeli olduğunu düşünürlerse, bu durum kardeşi engelli olan çocukları gruba dâhil olma adına engelli çocuklarla alay etme ya da onları savunma ikilemine düşürebilmektedir. Bu ikilem sonucunda arkadaş grubunu tercih eden çocuklarda kardeşine ihanet etmiş olmanın suçluluğu ve ona duyduğu sevgiyi sorgulama görülebilir (ACD, 2003). Özellikle ergenlik döneminde çocuklar bu çatışmaları daha derinden yaşamaktadırlar. Çünkü çocuk bu dönemde aile içinde kabul edilen rollerini ve ailenin kendisine biçtiği rolü sorgulamaya ve geleceğe ilişkin kaygılar duymaya başlayabilmektedir. Kimliği şekillenmeye devam eden birey, bir yandan da kendisi ve engelli kardeşine ilişkin gelecek planları yapmaya başlamaktadır. Aile içinde çocuğun kendi kimliğini oturtması için yeterli süre tanınmazsa, çocuklar kendilerini; kardeşlerine yardım etmek ve anne babalarına destek olmak ile arkadaşlık kurmak ve okul görevlerine vakit ayırmak arasında bir seçim yapmak zorunda hissedebilmektedirler. Bu ikilem, çocukların kaygı seviyesinin artmasına ve gelecek beklentilerinin azalmasına neden olmaktadır. Engelsiz kardeş, kardeşin engel durumuna ve sahip olunan koşullara bağlı olarak ailenin geleceğe ilişkin baskısına da maruz kalabilmekte; kendi geleceği için bir yol çizmeye çalışırken, ebeveynlerinin kendisinden engelli kardeşi için beklentilerini karşılama baskısını hissedebilmektedirler. Bazıları geleceği çok düşünmediklerini söyleseler de pek çoğu anne ve babaları öldükten sonra ne olacağını düşündüklerini dile getirmektedir (ACD, 2003; Graff vd. 2012).

University of York'ta yapılan bir araştırmada kardeşi engelli olan bireylerde sorumluluk algısının fazla gelişmiş olduğundan hatta bu bireylerin yeri geldiğinde kendi istek ve ihtiyaçlarını bile ikinci plana attıklarından bahsedilmektedir. Bu çalışma sonucunda engelli kardeşe sahip kız ve erkek çocukların büyük bir çoğunluğunun kendilerini “çocuk ebeveyn” ya da “üçüncü ebeveyn” olarak tanımladıkları görülmektedir. Fakat pek çoğu bu çabalarının çok nadir fark edildiğini söylemektedir. Ahmetoğlu (2004), benzer bir şekilde engelli kardeşe

sahip çocukların gereğinden fazla sorumluluk yüklendiklerini, yeri geldiğinde kendi okul sorumluluklarını ikinci plana ittiklerini ve hatta kendilerini adeta feda ettiklerini dile getirmektedir.

Engelli kardeşlerde gözlemlenen en belirgin durum bu çocukların ciddi psikolojik problem geliştirme riski altında olmalarıdır. Özellikle ebeveynlerden biri veya her ikisinin de depresyon geçirdiği ailelerde engelli kardeşe sahip çocuğun depresyon riski daha da artmaktadır (Gath, 1989). Kaygı seviyesi yüksek çocuklarda uyuma bozuklukları, kâbuslar, karın ağrıları ve hatta yeme bozuklukları görülebilmektedir. Bu kaygıya kardeşlerinin durumu neden olabileceği gibi, kendilerinin de bir gün engelli olmasından ya da kardeşinin engelinin kendi suçu olmasından kaynaklanan korku da neden olabilmektedir (Strohm, 2006).

Engelli kardeşi olan ve normal gelişim gösteren 8-13 yaş arasında normal gelişimli çocukların sosyal duygusal gelişimlerinin incelenmesinin amaçlandığı bir çalışmada sanata dayalı feneomolojik analitik desen kullanılmıştır. Çalışmada annelerin ve normal gelişimli çocukların cevapları ve resimleri incelenmiştir. Engelli kardeşi olan çocukların normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocuklara göre daha yüksek düzeyde kardeşleriyle olumlu ilişki bildirdikleri görülmüştür. Engelli kardeşi olan çocukların anneleri bu çocukların daha fazla empati ve öğretim davranışları gösterdiğini ve daha az rekabetçi ve çatışmacı davranışlarda bulunduğunu belirtmişlerdir (Zaidman-Zait vd., 2020). Ropper vd. (2014) ebeveynlerin engelli kardeşi olanların normal gelişimi olan kardeşi olanlara göre daha olumlu kardeş ilişkileri belirttiklerini saptamıştır. Yine ebeveynlerle yapılan görüşmelerde kardeşi engelli olmanın çocuğu daha olgun yaptığını ve sorumluluk duygusunu daha fazla geliştirdiğini söylemişlerdir (Taunt & Hasting, 2002). Yine 8-18 yaş arasında kardeşi engelli olan ve olmayan kişilerle yapılan nicel çalışmada down sendromlu kardeşi olanların otistik ve normal gelişen kardeşi olanlardan daha fazla yakınlık puanına sahip olurken, daha az çatışma puanı almışlardır. Ayrıca olumlu sosyal davranış ve duygusal doyumları daha yüksektir. Otistik kardeşi olanlar içinse tam tersi bir durum geçerlidir (Kaminsky & Dewey, 2001). Otizmli kardeşi olan çocuklarla yapılan bir çalışmada ise, bu bozukluğa sahip kardeşlerin en fazla saldırganlık konusunda zorlandıklarını belirttikleri görülmüştür. En iyi yanın ise birlikte oynamak ve eğlenmek olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kardeşlerini komik bulduklarını belirtmişlerdir. Kardeşiyle ilgili en hoş olamayan olayları ise; saldırgan davranışlar, utanç verici olaylar, diğer davranış zorluklarını içeren olaylar ve son olarak kardeşlerin hasta olması gibi refahıyla ilgili sorunlar olarak belirtmişlerdir. Ayrıca kardeşlerine ilişkin hatırlayamadıkları şeyleri ise onunla oyun oynamak, eğlenmek, kardeşin mutlu olması ve iyi huya sahip olmasını belirtmişlerdir (Mascha & Boucher, 2006). Görüleceği üzere kardeşin sahip olduğu engel türü de çocuk ve ergenlerin kardeş ilişkilerinde son derece önemli görünmektedir.

Normal gelişim gösteren kardeş, kardeşinin özel bir ihtiyacı olduğunu fark etmeden önce anne babasının diğer kardeşe daha farklı bir muamele gösterdiğini fark etmektedir. Bu da, engelsiz kardeşin kendini önemsiz ve daha az sevgiye layık olduğunu düşünmesine yol açabilmektedir (ACD, 2003; Ünal ve Baran, 2012). Aynı zamanda normal gelişim gösteren çocuklar engelli kardeşlerini reddedebilmektedirler. Genellikle reddetme, kardeşin durumundan dolayı sevgi ve ilgi göstermeme şeklinde görülebilmektedir (Ahmetoğlu, 2004). Bununla birlikte, anne ve babasının engelli kardeşine olan olumlu tutumlarını model alarak onlara karşı korumacı ve sevecen olabilecekleri gibi, anne ve baba engelli kardeşe karşı katı ise çocuklar da engelli kardeşlerine karşı katı bir tutum sergileyebilmekte, onları reddedebilmektedirler (Ünal ve Baran, 2012).

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kardeşi engelli olan çocuklar; ihtiyaç duydukları desteği aileden ya da akranlarından görememektedir. Kardeşinin engelli olmasının getirdiği üzüntü ve kaygılarını aileleriyle paylaşmaya çekinerek bu sıkıntıların ailenin genel olarak yaşadıklarının yanında çok ufak görülmesinden korkmakta ve aynı zamanda ailelerine kendi durumları ile de yeni bir üzüntü yaşatmak istemeyip olgun çocuk olma çabası içine girmektedirler (Strohom, 2008). Yaşadıkları sıkıntıları arkadaşları ile de paylaşmaktan çekinmektedirler; çünkü arkadaşlarının benzer bir deneyime sahip olmamasından dolayı benzer duyguları hissedemeyeceklerini ve bu nedenle kendilerini anlamayacaklarını düşünmektedirler. Aynı zamanda akranlarının engel ve engelli bireylere yaklaşımları da kardeşi engelli olan çocuğun akran çevrelerinden uzaklaşmaları ve yalnız kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum engelli kardeşe sahip çocukları psikolojik sorunlara karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Meyer ve Vadasy (2008) kitaplarında kardeşi engelli olan çocukların diğer engelli kardeşe sahip çocuklarla buluştukları ve hissettiklerini paylaştıkları bir ortamda bulunmalarının psikolojik iyilikleri için çok faydalı olduğunu dile getirmektedir.

Yukarıda sıralanan nedenlerle sıkıntılarını paylaşamayıp yalnızlık hissedenden normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerinin durumlarına ilişkin bilgilendirilmeleri, aynı durumdaki diğer kardeşlerle tanıştırılmaları, içsel duygularını paylaşmaya ve psikolojik rahatlık sağlamaya yönelik ortamlarda bulunmaları faydalı bulunmaktadır (Burke, & Montgomery, 2000). Aynı zamanda tüm bu hizmetlerin uzun dönemde tekrar edilmesi, ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenebilmesi için öncelikle engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların gereksinimlerinin ve problemlerinin tanımlanması da gerekmektedir (Ahmetoğlu, 2004). Proje kapsamında geliştirilecek olan ölçeğin problemlerin tanımlanması noktasında önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

Engelli bireyin eğitiminde kardeşin önemli role sahip olmasının yanında, bu durum diğer kardeşin iyi oluş düzeyini de etkilemektedir (Unruh, 1992). Engelli bir kardeşe sahip olan birey zengin bir deneyime sahip olmakla birlikte, zorluklarla başa çıkmada güç

kazanmaktadır (Akkök vd.,1992; Strohm, 2008). Engelli kardeşi olan bireylerin yaşamlarındaki güçlüklerin yanında; olgunluk, iç görü, hoşgörü, gurur duyma, meslekî fırsatlar, savunuculuk, sadakat, sosyal beceri gibi hususlarda avantajlı oldukları da bilinmektedir (Burke, & Montegomory, 2000; Cox vd., 2003; Rampton vd., 2007; Meyer, 2008). Fakat bu duygulara rağmen kardeşi engelli olan çocuklar depresyon riski altında ve yüksek kaygı seviyelerine sahip olmaya devam edebilmektedirler. Çocuğun risk faktörleri ile baş edebileceği ve aynı zamanda olumlu duygular geliştirebileceği olgunluğa ulaşabilmesi için gerekli desteğe ve yardıma olan ihtiyacı devam etmektedir (Burke, & Montgomory, 2000).

Engelli olan ve normal gelişen kardeşin birbirine uyum sağlaması, ailenin ve kardeşlerin özelliklerine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Kardeşler arası ilişkiye yönelik kültürel tutumlar, kültürün ve toplumun engele yönelik tutumları ve kaynakların ulaşılabilirliği engelle başa çıkmayı etkilemektedir. Ailenin özellikleri, kardeşler arasındaki uyumu etkileyen önemli faktörlerdendir. Ailenin engele yönelik algı ve tutumları, ailenin iyi oluş seviyesi ve eşler arasındaki ilişki, tek ebeveynli aileler, aile büyüklüğü, doğum sırası ve kardeşler arası yaş farkı, iletişim ve bakım, ailenin engelle başa çıkma biçimini etkileyen diğer etmenlerdendir (ACD, 2003; Zoylan, 2005). Engelli çocuğa sahip olan ailelerde birden fazla normal gelişim gösteren çocuğun olması çocukların başa çıkma becerileri geliştirmesi açısından kolaylık sağlamaktadır. Aileyle ilgili bir diğer özellik ise, ailenin azınlık bir gruba dâhil olmasıdır. Azınlık bir grupta bulunan ailelerde engelli bir çocuğun bulunmasının daha büyük bir üzüntüye yola açtığı görülmektedir (Gath, 1989).

De Caroli ve Sagone (2013), Down sendromu (DS), otizm (AUT) veya zihinsel engelli (ID) kardeşleri olan 140 kardeşe (13-18 yaş) engelli kardeşlerine yönelik tutumların araştırılmasını amaçlamışlardır. Sonuçlar down sendromlu kardeşe ve diğer özür grubuna sahip olan kardeşlere göre farklılık göstermişti. Down sendromlu kardeşe sahip olanların kardeşlerinin özerk bir yaşama sahip olabileceklerine ilişkin inançları bulunurken; diğer engel grubuna sahip kardeşi olanlar kardeşlerinin dışlandığına inanmaktadır.

Shivers ve Dykens (2017), 97 ebeveyn- kardeş çiftine empati, kardeş ilişkileri, ebeveynsel iyimserliği, hedef çocuk davranışı, hedef çocuk fonksiyonel yetenekler, hedef çocuk etkisini ölçmek amacıyla ölçekler uygulanmıştır. Normal gelişim gösteren ve fiziksel ve zihinsel gelişim gösteren kardeşleri olan çocukları karşılaştırmışlardır. Fiziksel ve zihinsel gelişim gösteren kardeşleri olan çocukların daha yüksek düzeyde kaygı bildirdikleri görülmüştür. Ayrıca daha düşük işlevsel yetenek seviyelerine ve daha yüksek seviyelerde içselleştirme, dışsallaştırma ve toplam davranış problemlerine sahip oldukları saptanmıştır.

Çınar vd., (2017) ise zihinsel engelli kardeşi olan ve olmayan kardeşlerin kardeşleriyle ilişkilerini incelemişlerdir. Bunun için her iki gruptaki çocukların yanı sıra annelerine de ölçek

uygulamışlardır. Nazik olma, birliktelik-ilgili olma, uzak durma-çekinme, empati, fiziksel saldırganlık açısından gruplar karşılaştırılmıştır. Engelli kardeşe sahip olanlar diğerlerine göre kardeşlerine daha nazik ve daha empatik yaklaşmakta, daha az çekinmektedirler. Anneler ise bu ilişkiyi daha az empatik ve nazik bir yaklaşıma sahip oldukları yönünde değerlendirmektedir.

Engel derecesinin artması çocuğun engelli kardeşiyle olan ilişkisini olumsuz yönde etkilemektedir. Aksoy ve Yıldırım (2008) tarafından yürütülen araştırma sonuçlarına göre, engelsiz kardeşin aile ve toplum içinde kardeşinin yetersizliklerini ve toplumun kardeşine olan bakış açısını fark etmesinin içinde bulunduğu durumu kabullenmesi ve uyum sağlamasını zorlaştırmakta; bu nedenle yaşanan ilişkilerin niteliğini değiştirmektedir.

Yıldırım (2005) tarafından yürütülmüş olan bir diğer çalışmada öğrenme güçlüğü tanılı kardeşin normal gelişim gösteren bir çocuğa daha yakın özellikler taşıması nedeniyle kabul edilmesi daha kolay; otizm tanılı bir kardeşin ise aile kadar çocuk tarafından da anlaşılması ve kabullenmesinin zor olduğunu ortaya koymaktadır. Buna dayanarak, otizm tanılı çocukların kardeşleri bu durumdan daha olumsuz etkilenirken, öğrenme güçlüğünde bu etkilenme daha düşük seviyede olduğu söylenebilmektedir. Aksoy ve Yıldırım (2008), yaptıkları bir diğer çalışmanın sonucunda, çocuğun engelli kardeşiyle kuracağı ilişkide kardeşinin engel tanısı fark yaratırken kardeşini kabullenmede fark yaratmadığını ortaya koymaktadır. Tanılar arasındaki farkın nedeninin çocuğun kardeşinin engelinin tanısı ve derecesine bağlı olarak engelli kardeşi ile yaşama zorluğuna ya da kolaylığına göre değiştiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda öğrenme güçlüğü tanılı kardeşe sahip çocuklar otizm tanılı kardeşe sahip çocuklara göre kardeşleriyle daha olumlu ilişkiler yaşamaktadırlar.

Kardeşi engelli olan ve olmayan bir yetişkin grubunda yapılan çalışmada ise bireylerin yaşam memnuniyetleri ve benlik saygıları karşılaştırıldığında; benlik saygılarında bir farklılık bulunmazken, engelli kardeşi olmayanların yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Yaman, 2019). Kardeşi engelli olan çocukların depresyon düzeyleri kardeş ilişkilerine göre incelendiğinde ise birlikte-ilgili olma ve fiziksel saldırganlık artıkça depresyon düzeylerinin de arttığı görülmüştür (Civelekoğlu, 2018). Zihinsel engelli kardeşinin engelinden dolayı suçluluk duyan ve çevresiyle sorun yaşayan çocukların kardeşinin engelinden dolayı bu tür yaşantıları olmayanlara göre kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Saban, 2010). Son yıllardaki bu tür araştırmalar kardeşlerin olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir. Bu durumda; engelli kardeşe sahip olan kişilerin desteklenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Engelli kardeşe sahip çocukların desteğe ihtiyacı olduğu literatürle kanıtlanırken özellikle yurtdışında bu desteği sağlamaya yönelik önemli çalışmalar yürütülmektedir. Unruh (1992), Ottawa Çocuk Tedavi Merkezi'nde (Ottawa Children's Treatment Center) kardeşi engelli olan

çocuklarla yaptığı “kardeşler programı”nda, üç öncelikli amaç belirlemektedir. Bunlar, kardeşlere kendileri gibi olan diğer çocuklarla tanışma fırsatı vermek, engelli kardeşlerinin durumu hakkında (engelin doğası ve belirtileri, tedavinin amacı ve kardeşine nasıl yeni beceriler kazandırılabilceği) bilgi vermek ve çocukların kardeş ilişkileri hakkındaki düşünce ve hislerini rahatça paylaşıp, dile getirebilecekleri bir ortam sağlamaktır. Unruh (1992) tarafından gerçekleştirilen araştırmada 6-8 ve 9-12 yaş aralığında 2 farklı yaş grubu ile çalışmıştır. Program sonrasında, bazı kardeşlerde engelli kardeşlerine karşı tutumlarında değişiklikler gözlenmiştir. Katılımcı çocuklardan, kardeşine karşı aşırı korumacı bir tutum sergileyen çocuğun program sonrasında kardeşinin bazı şeyleri tek başına yapmasına müsaade etmeye başladığı; bir diğer katılımcı çocukta ise, kendinde küçük kardeşine karşı hissettiği kıskançlık duygusunda azalma gözlenmiştir. Diğer çocuklarda da gelecek kaygısında ve engeli kendilerinde de görme korkusunda azalma gözlemlenmiştir.

Bir diğer uygulama ise, Avustralya’da 2009 yılında özel gereksinimli çocukların kardeşlerini desteklemeye yönelik yapılan bir proje olup, 5-12 yaş grubu örnekleme dâhil edilmiştir. Bu destek programları kardeşlerin deneyimlediği yalnızlık hislerini azaltmak amacıyla formüle edilmiştir. Proje grubu tarafından toplanan bilgilere dayanarak, bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler kardeşlere destek, uygulama için standartlar, organizasyonlar için destek başlıkları altında toplanmıştır. Avustralya’daki kardeş programları hakkındaki detaylı bilgi çevrimiçi-tarama ile edinilmiştir. Kardeş desteği sağlamaya yönelik stratejiler arasında destek grupları, kamplar, ebeveynlerle kardeşe yönelik dikkat etmeleri gereken sorunlara ilişkin bireysel danışma, aynı içerikli kardeşe bireysel danışma, ebeveynlerin kardeşlerin ihtiyaçlarını anlamaları ve onları desteklemelerine yönelik atölye çalışmaları olarak sıralanmaktadır.

Kardeş programlarının işaret ettiği ortak sonuçlar ise kardeşlerin yalnızlık duygusunda azalma, kardeşlere yönelik destekte artma, olumsuz deneyimlerle baş etmede kardeşlerin becerilerinde gelişme, problem çözme becerilerini artırma, kardeşi engelli olan diğer çocuklarla sosyal ağ oluşturma, artan bilgi ve engelli kardeşin ihtiyaçlarını anlamaktır. Bu programlarda kullanılan modellerden biri olan ve Avusturalya’da uygulanan Sibworks programı sonucunda katılımcı çocukların öncelikli olarak duygusal ve davranışsal işlevlerinde iyileşme, ek sonuçlar olarak ise özsaygı, destek algısı ve başa çıkma becerilerinde artış ve kardeş ilişkilerinde iyileşme görüldüğü rapor edilmiştir (Roberts vd., 2015). Amerika’da yapılan Sibshop çalışması sonucunda ise çocukların pozitif bir deneyim yaşadıkları, yalnız olmadıklarını fark ettikleri, pozitif davranış değişiklikleri gösterdikleri ve kardeşlerinin engelliliği hakkında bilgi birikimlerinin arttığı rapor edilmiştir (Dailey, 2013). Bir diğer program olan Noah’s Ark programının çıktıları ise izolasyon hissini azalması, kardeşlerinin engellilik durumunun beraberinde getirdiği yeni deneyimlerle başa çıkma becerilerinin artışı,

kardeşlerinin engellilik durumu hakkında farkındalığın artışı olarak sıralanmıştır (Supporting Siblings of Children with Special Needs Report, 2009).

Otistik spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan 6-15 yaş arasındaki çocuk ve ergenlerle yapılan psikoeğitim çalışması sonucunda deney grubunun kontrol grubuna göre otizm hakkında bilgilerinin artmasının yanı sıra uyum zorluklarının ve duygusal/davranışsal sorunlarının azaldığını tespit etmişlerdir. Psikoeğitim içeriği tanışma, farklı olma, duygular ve duygu, düşünce, davranış arasındaki ilişkileri fark etme, gevşeme, zor durumlar için eylem planı, arkadaşlık ağı oluşturma ve arkadaşlara otistik spektrum bozukluğu hakkında bilgi verme, kendini kabul ve sonlandırma olmak üzere sekiz oturumdan oluşmaktadır (Brouzos vd., 2017).

Cooke ve Semmens (2010) hepsi otizm spektrumunda kardeş olan 12 çocuktan (sekiz kız ve dört erkek) oluşan bir örneklem grubu ile çalışmışlardır. Dokuz ebeveyn grubu bulunmaktadır Üç vakada aynı aileden iki kardeş katılmıştır, bu kardeşlerden bir grup ikizlerdi. Kardeşlerin yaşları 8-12 arasında değişmektedir. 12'sinin otistik kardeşi kendisinden küçük yaşta 4'ü ise daha büyük yaştadır. Otizm spektrumundaki çocuklar (yedi erkek, iki kız) 4-14 yaş aralığındaydı ve otizm veya Asperger sendromu teşhisi konmuştur. 8 oturum düzenlenmiştir. Oturumların içeriği tanışma, kardeşlerimizle zor zamanlar ve onlarla eğlenme, otizmlilik olmak neye benzer, diğerlerine açıklama, farklı muamele görmek, kardeş hakkında hisler, gelecek hakkında düşünme ve sonlandırmadan oluşmaktadır. Katılımcıların destek grubundan sonra otizm hakkında bilgilerinin arttığı görülmüştür. Ebeveynlerin gruptan beklentileri arasında ortak temalar vardı; bunlar benzer deneyimlere sahip diğer çocuklarla tanışmak, duygularını paylaşmak ve otizm spektrumu hakkında daha fazla bilgi edinmek şeklinde belirlenmiştir. Ebeveyn raporunda grubun olumlu sonuçlarına ilişkin ortak temalar da bulunmaktadır; artan otizm anlayışı, kardeşleri ile artan sabır ve neden farklı muamele görecekları konusunda artan anlayış kazandıkları görülmüştür.

D'Arcy vd. (2005) yarı yapılandırılmış görüşme ve Piers–Harris Çocuk Benlik Kavramı Ölçeği uygulayarak değerlendirdikleri The Cork Sibshops programda benlik saygısı açısından ön test ve son test arasında farka rastlanmamıştır. Ancak, görüşmeler kardeşlerin çoğunun programdan hoşlandığını ve yararlandığını ortaya koymuştur. Ebeveynler, Sibshops'dan memnuniyet duyduklarını ve çocuklarının faydalandığını hissetmişlerdir. The Cork Sibshops ardışık dört hafta aylık olarak uygulanmaktadır. Her cumartesi saat 10:00-13:00 arası sürmektedir. Sabahları yetersizlikler ve kardeşlerle olan deneyimleri tartışmakla başlamaktadır. Program 8-10 yaş arasındaki 16 çocukla gerçekleştirilmiştir. Ön test olarak Piers–Harris Çocuk Benlik Kavramı Ölçeği ve çocukların kardeşlerinin yetersizlikleri hakkında bilgi, tutum ve duyguları değerlendirmeyi amaçlayan görüşmeler yapılmıştır. Oturumların ilk amacı yetersizliği olan kardeşe sahip olan diğerleri ile tanışmaktır.

Programın ön testinde diğerleri ile tanışmaktan hoşlanıp hoşlanmadıkları sorulduğunda neredeyse yarısı bilmiyorum şeklinde cevaplamıştır. %31.3'lük kısım ise bundan hoşlandığını belirtmiştir. Programın son testinde ise %56.3'lık bir kısım çok zevk aldıklarını belirtmiştir. İkinci amaç ortak eğlence ve endişeler hakkında konuşmaktır. Özel gereksinimli bir kardeşe sahip olmanın neye benzediği hakkında konuşmaktan hoşlanıp hoşlanmadıkları sorulduğunda ön testte %81.1 hayır son testte %75 evet demiştir. Yine %75'lik kısım bunun bir şans olduğunu belirtmiştir. Yine seninkine benzer bir deneyime sahi birini duydun mu sorusuna % 56.3 evet demiştir. Üçüncü amaç kardeşiyle yaşadığı yaygın durumlarla baş etmeyi öğrenmektir. Ön test sırasında çocuklar bu tür durumlarda kardeşinin ne istediğini anlamadıklarını veya ortamdaki uzaklaştıklarını belirtmişlerdir. Son testte ise kardeşleri ile daha fazla oynadıklarını veya görmezden gelmeyi öğrendiklerini söylemişlerdir. Dördüncü amaç kardeşinin özel ihtiyaçlarının etkisini öğrenmektir. Son test görüşmelerinde okul, ev, oyun ve geleceklerindeki hayatlarının nasıl etkilenebileceği ile ilgili daha detaylı bilgi verebilmişlerdir.

Dodd (2004) 4-11 yaş arası 77 çocukla çalışmıştır. Programın etkililiğini ölçmek için ebeveynlere anket, informal sorular ve gözlem kullanılmıştır. Programın amacı çocukların özel ihtiyacı olan kardeşe yönelik duygularını ve kendisinin ve aile üzerindeki etkisini nasıl gördüklerine dair görüşlerini incelemektir. Program sonucunda dört ana temaya ulaşıldığı görülmüştür. Tüm kardeşler gruba katıldıkları için memnundur. Çocukların kardeşleri hakkında bilgi düzeyleri farklıdır. Kardeşleri hakkında düşüncelerinin çoğu olumludur ancak bazı olumsuz düşünceleri de bulunmaktadır. Ebeveyne ilişki anket sonuçlarında ise grup eğlencesi, kendini önemli hissetme, aileden ayrı vakit geçirme, diğerleri ile karışma, yeni arkadaş edinme, başka çocukların da özel gereksinimli kardeşi olduğunu fark etme, aile için bir mola ve bağımsızlığın gelişimi temalarına ulaşılmıştır (Dodd, 2004).

Dyson (1998) ise 3 yıl içerisinde her yıl 8-12 civarı katılımı 40 çocuk ile çalışmıştır. 40 çocuğun hepsi mevcut kardeş destek programında yer alan altı oturum serisinden en az beşini tamamlamıştır. Katılımcıların yaşları 7.5-12 arasında değişmektedir. Çocukların kendilerinin hiçbir yetersizliklerinin bulunmamasına dikkat edilmiştir. Bir buçuk aylık bir periyotta 6 oturumdan oluşan cumartesi öğleden sonraları iki saatlik program uygulanmıştır. Oturum programları dört temel bileşenden oluşmaktadır: sanat ve el sanatları, kardeşlerin engelleri hakkında bilgi edinme, grup tartışmaları ve kardeş deneyimlerinin paylaşılması, eğlence ve sosyal zamanlar. Paylaşım-kardeş-deneyimler bileşenleri, grup katılımcılarına engelli erkek kardeşleri veya kız kardeşleriyle deneyimlerini paylaşmaları için fırsatlar sağlamıştır. Tartışma olumlu kardeş deneyimlere odaklanmıştır. Kardeşleri içeren çatışmalar ortaya çıktığında, kardeşler lisansüstü öğrencilere danışmanlık yapan iki atölye kolaylaştırıcısının rehberliğinde çözümlerini ve deneyimlerini birbirleriyle paylaşmışlardır.

Öğrenme etkinliklerine ek olarak, atıştırmalıklar, açık hava oyunları ve ara sıra yüzme veya paten dersleri sosyal ağlar için fırsatlar sağlamıştır. Program sonunda programdan en sık belirtilen öğrenme, engelli kardeşlerle ilişkilerin nasıl geliştirileceğine ilişkindir. Bazı kardeşler farklı özel ihtiyaçlar hakkında daha fazla farkındalık kazandıklarını belirtmişlerdir. Birkaç kardeş, kardeş ilişkileri konusunda bilgilerinin arttığını belirtmişlerdir. Çocuklardan kardeş programın en çok sevdikleri kısmı belirlemeleri istendiğinde; çocukların yarısı etkinlikleri beğendiğini belirtmiştir. Ayrıca yetersizlikler ve bu yetersizliklere bağlı ihtiyaçları öğrenmekten çok hoşlandıklarını belirtmişlerdir.

Evans vd. (2001) yaşları 8-12 arasında değişen 10 çocuğa kardeş etkileşimleri ve kardeşlerinin sosyal ağları ile ilgili sorular sorulmuştur. Analizler, bu kardeşlerin en az yarısının, öğrenme güçlüğü ve zorlayıcı davranışlarla kardeşleri birlikte yaşamak için yardıma ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur. Destek gruplarının genel amacı, kardeşlere öğrenme güçlüğü ve ilgili zorlayıcı davranışları olan erkek ve kız kardeşleriyle yaşamak için olumlu stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmaktır. Programın etkililiğini sınamak amacıyla ise Aile İlişkileri Testi; Kültürden Arınık Benlik Saygısı Testinin yanı sıra bilgi anketi uygulanmıştır. Destek grubunun süresi boyunca devam eden program yapılandırılmış ve sorun çözme odaklıdır. Her oturumda sunulan faaliyetlerin çoğu eğitici ve bilgilendirici niteliktedir. Boş zaman etkinlikleri, çocuklara sorunları tartışmaları ve yaşa uygun oyuna katılmaları için zaman tanımak için kullanılmıştır. Aile İlişkileri Testi sonucuna göre kardeş katılımı artmıştır. Kültürden Arınık Benlik Saygısı Testinin sonucuna göre ise benlik saygıları artmıştır. Bilgi anketi sonuçları, tüm çocukların bilgilerinde iyileşme gösterdiğini göstermiştir. Ayrıca, çocuklar kardeşleriyle oynama ve rahatlama yeteneklerinin arttığını belirtmiştir. Bu bulgu, anne-babalara grup tarafından doldurulan ankette de desteklenmiştir.

Giallo ve Gavidia-Payne (2008) yetersizliği veya kronik hastalığı olan kardeşe sahip 8-16 yaş aralığındaki 21 çocuk ve ailelerine 6 haftalık aile temelli psiko-eğitimsel müdahale programı tasarlamışlardır. Kardeş programında tanışma, stresle başa çıkma, başkalarıyla birlikte olmak, problemlerle baş etme yer alırken; ebeveyn programında tanışma, ailedeki stres, çocukların davranışlarıyla baş etme, aile zamanını ve rutinlerini yönetme, aile iletişimi, ailedeki problemlerle baş etmeden oluşmaktadır. Programın etkililiğini sınamak amacıyla Güçlü Yönler ve Zorluklar Anketi; Algılanan Stres Ölçeği; Aile Sağlığı Endeksi; Aile Problem Çözme Ölçeği; İletişim Endeksi; Aile Zamanı ve Rutin İndeksi; Öz Bildirimsel Başa Çıkma Ölçeği; Ebeveyn Davranışı Anketi; Kardeş Günlük Güçlükler ve Keyifler Ölçeği; Katılımcı Memnuniyet Anketi uygulanmıştır. Müdahale programının sonucunda kardeşlerin duygusal semptomlarında, günlük stresin algılanan yoğunluğu ve kaçınan başa çıkma kullanımında azalma olduğunu; aile zamanının ve rutinlerinin güçlendiğini ve programdan yüksek ebeveyn memnuniyeti ortaya koydu.

Granat vd. (2012) yetersizliği olan kardeşe sahip 8-12 yaş aralığındaki 54 normal gelişim gösteren çocukla çalışmışlardır. Ön test ve son test için bilgi düzeylerini belirlemek için sorular sormanın yanı sıra kardeş ilişkileri ölçeği uygulanmıştır. Konferans, tartışma, problem çözme, rol oynama gibi teknikler kullanılmıştır. Program sonucunda özellikle çocukların bilgi düzeyinde bir artış olduğu, kardeş ilişkilerinin daha eğlenceli bir hale geldiği görülmüştür.

Naylor ve Prescott (2004) yedi kardeş ile çalışmışlardır. Çocukların yaşları 8-12 arasında değişmektedir. Çocuklar, site bahçesinde oynamak, oyun oynamak, günlük geziler, yemek ziyaretleri ve kendileri ve deneyimleri hakkında bir kolaj oluşturmak da dâhil olmak üzere bir dizi etkinlik gerçekleştirilmiştir. Kardeş ihtiyaçları ölçeği ve yarı yapılandırılmış görüşme ile ölçme gerçekleştirilmiştir. Sonuçta aile grubunun yararlı olduğunu söylemiştir. Kardeşler arasındaki eğlenme ve kardeşin yetersizlikle ilgili bilgisi artmıştır. Kardeşler deneyimlerini ifade etme olanağı bulmuştur.

Phillips (1999) 180 kardeş ile çalışmıştır. Çocukların yaşları 9-12 arasında değişmektedir. Deney ve kontrol grubu oluşturulmuştur. Programın amaçları, gelişimsel engelliler hakkında bilgi sağlayarak ve bunların anlaşılmasını kolaylaştırarak ve akranlardan ve yetişkinlerden sosyal destek sağlayan bir bağlam oluşturarak, bir engelli bir kardeşe sahip olmanın getirdiği stresi hafifletmektir. Çocuk Depresyon Envanteri; Gözden Geçirilmiş Çocukların Anksiyete Kaygısı Ölçeği; Benlik Saygısı Ölçeği; Gözden Geçirilmiş Algılanan Sosyal Destek Ölçeği; Günlük Sorunlar Anketi; Aile Ortamı Ölçeği uygulanmıştır. Program sonunda içselleştirme sorunlarında azalma, kardeşle ilgili stresi yönetmede başarı, sosyal destek, benlik saygısında artış görülmüştür.

Smith ve Perry (2005) 26 kardeş ile çalışmıştır. Çocukların yaşları 6-16 arasında değişmektedir. Piers-Harris Çocuk Benlik Saygısı Ölçeği, Achenbach Çocuk Davranışı Kontrol Listesi, Çocuklar için Otizm Bilgi Ölçeği, Gelişimsel Bozukluğu Olan Kardeşe Sahip Olmak Neye Benzer Formu uygulanmıştır. Kardeş destek grubunun amaçları arasında otizm ve ilgili gelişimsel bozuklukların artan bilgi ve anlayışı; kardeşlerin duygularını kabul edici bir atmosferde tartışma fırsatı sağlama; kardeşlerin otistik bir kardeşe özgü zor durumlarla başa çıkma yollarını paylaşımlarına yardımcı olma (örneğin rol oynama yoluyla); kardeşlerin benlik kavramlarını güçlendirmek ve kardeşleri destekleyici bir ortamda eğlenmeye teşvik etmek. Benlik saygısında ve otizm ve yetersizliklerle ilgili bilgilerinde artış olduğu görülmüştür.

Konuk-Er (2011), kardeşi engelli olan normal gelişim gösteren 10-14 yaş aralığındaki çocuklara ve bu çocuklardan 10'unun ebeveynine yönelik eğitim programı uygulamıştır. Çalışma ile programın engelli kardeşe yönelik tutum ve davranışlarına etkisini incelemiştir. Uygulama sonucunda öncelikle çocukların kardeşlerinin engeline yönelik bilgilerinin arttığı görülmüştür. Zihinsel engelli kardeşin temel becerileri kazanmasında yardımcı olmuştur.

Kardeşe yönelik olumlu tutumlarının yanı sıra çocukların engelli kardeşten uzak durma ve engelli kardeşe saldırganlık gösterme davranışlarında anlamlı bir azalmaya, engelli kardeşle ilgili olma davranışlarında ise artışa yol açmıştır.

Ülkemizde Türkiye’de yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında ise, özel eğitime gereksinim duyan çocukların kardeş ilişkileri ile ilgili yapılmış olan araştırmaların, normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkileri ile yapılmış olan araştırmalara oranla sınırlı olduğu görülmektedir (Aksoy ve Berçin-Yıldırım, 2008). Söz konusu araştırmaların pek çoğunun da betimsel tarama biçiminde dizayn edildiği, önleyici veya müdahale edici bir program geliştirmeye yönelik olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de ve dünyada kardeşi engelli çocukların ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçlara yönelik bilimsel araştırmaların yapılması, bunlara yönelik programların geliştirilmesi, kardeşi engelli olan ve normal gelişim gösteren çocuk ve bireylerin açısından büyük önem arz etmektedir. Bu araştırmada kardeşi engelli çocukların ihtiyaçlarının ve uyum düzeylerinin çeşitli alanlarıyla ve pozitif boyutları da içerecek şekilde belirlenmesi ve bu ihtiyaçlara yönelik bir psikoeğitim programının geliştirilmesi ve etkililiğinin sınanması amaçlanmıştır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırma Deseni

Projenin araştırma deseni, projenin amacına yönelik üç aşamada yürütülecek olan karma yöntem araştırma desenidir. Karma yöntemle, nitel ve nicel verilerin birlikte toplanarak tek bir çalışmada analiz edileceği ve ele alınan sorunun derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayacak bir işlem gerçekleştirme imkânı doğacağı düşünülmektedir. Karma yöntem desenlerinden çok aşamalı desen üzerine kurgulanacak araştırma üç aşamadan oluşmuştur. Çok aşamalı karma desen özellikle yeni bir programın test edileceği araştırmalarda kurgulanmaktadır. Bu yaklaşımla hem nitel, hem nicel yöntemler araştırmada gelişim, uyarılma ve programın değerlendirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin; sigara içme oranlarını düşürmek isteyen bir araştırma ekibi çoklu karma deseni kullanarak ilk aşamada sigara içen bireylerin ihtiyaçları ve sigara içmeye yükledikleri anlamı ortaya koyabilir. Daha sonra bu sonuçlardan faydalanarak bir ölçme aracı geliştirip toplumdaki genel dağılıma ilişkin bilgi edinebilir. Son olarak da müdahale odaklı bir program geliştirerek bu aşamaya dek öğrendiklerini uygulamaya koyabilir ve hem süreci, hem de programın çıktılarını değerlendirebilir (Creswell, & Clark, 2011). Bu araştırmanın ilk aşamasında da nitel veri toplanarak nicel aşamanın şekillenmesine zemin hazırlanmış (Baki ve Gökçek, 2012); ikinci aşamada ise kardeşi engelli olan ve normal gelişim gösteren ortaokul ve lise öğrencilerinin psikolojik örüntülerine ilişkin bir ölçme aracı geliştirilerek nicel veri toplanmış ve araştırma problemine ilişkin genel bir resim elde edilmesi sağlanmıştır. Deneysel desende kurgulanan üçüncü aşamada ise ortaokul ve lise öğrencilerinin farkındalık kazanması ve zorlu geçen bu dönemin kolaylaşması amacıyla psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri kapsamında hazırlanan Kardeşi Engelli Olan Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Uygulaması (KEOOÖYPU)'nın etkililiği test edilmiştir.

Hâlihazırdaki bu çalışmada karma yöntem çok fazlı bir anlayışla gerçekleştirilmiştir. Kullanılan desenin genel aşamaları şu şekildedir:

Araştırma 1	Araştırma 2	Araştırma 3
Nitel Aşama	Nicel Aşama (Betimsel Tarama)	Nicel Aşama (Deneysel Yöntem) + Nitel Aşama (Odak Grup Görüşmesi)

Şekil 1. Araştırma aşamaları

3.1. Araştırma I: Nitel Aşama

Gerçekleştirilecek bu araştırma, insanların yaşantılarını, bir kavramı ya da bir olayı betimlemeye çalışarak tüm katılımcıların ortak olarak deneyimlediği fenomenleri inceleyen ve bu deneyimleri evrensel bir öze indirgeyen (Creswell, 2007) fenomenoloji deseninde kurgulanmıştır. Bu aşamada kardeşi engelli olan ve normal gelişim gösteren ortaokul ve lise öğrencilerinin kardeşlerinin engel durumu ile bağlantılı deneyimleri ve algıları incelenerek bu konudaki fenomenler ortaya konmuştur.

3.1.1. Çalışma grubu

Türkiye’de TÜİK 2010 yılı özürlü bireylerin sorun ve beklentileri araştırması verilerine göre engelli bireyleri oluşturan popülasyonun % 29,2’si zihinsel engelli, % 25,6’sı süregen hastalık tanısı almış engelli bireylerden oluşmaktadır. Popülasyonda çoklu engellilik –birden fazla engele sahip olma- % 18,0, ortopedik engelli 8,8, görme engelli bireyler % 8,4, işitme engelliler 5,9, ruhsal ve duygusal engelli 3,9, dil ve konuşma engelli 0,2 düzeyindedir. Engelli bireylerin engelin ortaya çıkma yaşı 1 yaş ve üstü olanların oranı toplam engellilerin yaklaşık yarısı kadardır. Engelin ortaya çıkma nedeni toplam engelli oranının yaklaşık yarısında hastalık etmeni dikkat çekmektedir. Engellilik derecesi, Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2016) kriterlerine göre özür durumuna göre özür oranı %50 ve üzerinde olduğu tespit edilenlerden günlük yaşam aktivitelerini başkalarının yardımı olmaksızın yerine getiremeyeceğine sağlık kurulu tarafından karar verilen kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden olan ve araştırma problemine uygun durumların çalışılmasını kolaylaştıran olan (Büyüköztürk vd., 2011; Patton, 1990) ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılar için öngörülen ölçütler ise şöyle sıralanmıştır; “İstanbul sınırları içinde ikamet etmek”, “ortaokul veya lise öğrencisi olmak”, “normal gelişim göstermek”, “engelli bir kardeşe sahip olmak”, “engelli kardeşin temel ihtiyaçları için yardıma muhtaç, engel derecesinin yetkili kurumların tanısıyla % 50 ve üzerinde olması”, “engel türünün zihinsel, süregen hastalık, çoklu engellilik, ortopedik, görme, işitme, ruhsal ve duygusal, dil ve konuşma engelli grubundan birisinde yer almak ” şeklinde belirlenecek; bu ölçütleri karşılayan toplam 20 bireyle görüşmeler gerçekleştirilecektir.

“İstanbul sınırları içinde ikamet etmek”, “ortaokul veya lise öğrencisi olmak”, “normal gelişim göstermek”, “engelli bir kardeşe sahip olmak”, “engelli kardeşin temel ihtiyaçları için yardıma muhtaç, engel derecesinin yetkili kurumların tanısıyla % 50 ve üzerinde olması”, “engel türünün zihinsel, süregen hastalık, çoklu engellilik, ortopedik, görme, işitme, ruhsal ve duygusal, dil ve konuşma engelli grubundan birisinde yer almak ” ölçütlerine uyan bireylerden oluşan katılımcı grubunun yaş ve cinsiyet bilgileri Tablo 1.’de verilmiştir.

Tablo 1. Nitel görüşmelerde katılımcıların özellikleri

	Cinsiyet	Yaş		Cinsiyet	Yaş
1.	Erkek	15	11.	Erkek	16
2.	Erkek	16	12.	Erkek	15
3.	Erkek	17	13.	Erkek	16
4.	Kadın	18	14.	Kadın	16
5.	Erkek	16	15.	Erkek	16
6.	Erkek	14	16.	Kadın	18
7.	Erkek	16	17.	Erkek	14
8.	Kadın	16	18.	Erkek	15
9.	Kadın	17	19.	Kadın	18
10.	Kadın	14			

3.1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı araştırmacının bizzat kendisi olup veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme, nitel araştırmanın temel veri toplama araçlarındandır. Görüşme ile insanların gerçekliğe ilişkin algıları ve tanımlamalarına ulaşılır (Punch, 2011). Görüşmenin yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmamış görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme olmak üzere üç türü bulunmaktadır. Görüşme türlerinden yarı yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmış görüşmeden biraz daha esnektir. Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlar. Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak sondalarla görüşmenin akışını etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırmasını sağlayabilir (Ekiz, 2003). Araştırma kapsamında kardeşi engelli olan ortaokul ve lise öğrencilerinden veri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sorularının hazırlanması çalışma grubunu oluşturan bireylerle yapılan ön görüşmeler ve literatür doğrultusunda hazırlanmış; hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırma konusu ile ilgili uzmanlıkları bulunan bir uzmana incelemeleri için verilmiştir. Uzmanlardan alınan bilgiler ve alan yazına dayalı olarak görüşme formuna son şekli verilmiştir.

3.1.3. Verilerin Toplanması

Hazırlanan sorular katılımcılara sorulurken alınan cevaplar dijital ses kayıt cihazıyla kayıt edilmiş, kayıt cihazı kullanımına onay vermeyen katılımcılarla birebir not tutularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ses kayıtları, herhangi bir ifadeyi ya da kelimeyi tekrar dinlemede ve alıntı yapmada oldukça kullanışlıdır. Ayrıca içerik analizinde temaların (kategorilerin) tanımlanmasına ve değişik biçimlerinin oluşturulmasına yardımcı olur. İçerik analizinde fikir, konu ve kavramları belirtmek üzere alıntılara yer verilir.

3.1.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırmada görüşme kayıtları yazıya geçirilerek incelenmiştir. Elde edilen verilerin çözümlemesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde, toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temanın saptanması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). İçerik analizi; verilerin tanımlanma, kodlanma ve kategorileştirilme sürecidir.

Nitel araştırmada geçerlik, araştırmacının araştırdığı olguyu, olduğu biçimiyle olabildiğince yansız gözlemesi anlamına gelmektedir. Görüşülen bireylerden doğrudan alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak geçerlik için önemli olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmada kodların ve kategorilerin elde edildiği katılımcıların görüşlerinden birebir alıntılar yapılarak araştırmanın geçerliği sağlanmıştır. Güvenirlik ise olayların farklı gözlemciler tarafından aynı kategoriye başlanması ya da aynı gözlemci tarafından farklı zamanlarda aynı kategori ile ilişkilendirilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmada ham verilerin kodlara ve kategorilere dönüştürülmesi işlemi, alanda uzman kişiler ile yapılmıştır. Araştırmada iç geçerlik; verilere eleştirel bir gözle bakıp sonuçların gerçeğe uygun olup olmadığını kontrol etme, ham verilerin ve analizlerinin uzmanlar tarafından incelenip geri bildirim alınması ile sağlanmıştır. Görüş birliği ve görüş ayrılığı olan konular tartışılarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda dış geçerlik; verilerin doğrudan alıntılarına yer verme, amaçlı örnekleme kullanma; iç güvenirlik; verilerin benzer süreçlerle toplanması, verilerin kodlanmasında tutarlılık olması, verilerin sonuçlarla ilişkisinin kurulması ve dış güvenirlik; dışarıdan bir uzmanın araştırmada ulaşılan yargı, yorum ve önerilerin ham verilerle karşılaştırıp teyit etmesi (Yıldırım ve Şimşek, 2011) ile incelenmiştir.

3.2. Araştırma II: Nicel Aşama

Bu araştırmada nitel bulgulardan hareketle, geliştirilmesi ve sınanması planlanan psikoeğitim programının değerlendirilmesinde ve başka araştırmalarda kullanılmak üzere kardeşin engeline uyum düzeylerini ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirme çalışması yürütülmüştür. Araştırmada ölçek geliştirme ve betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Büyüköztürk vd. (2011) göre betimsel tarama araştırmaları bir durumu olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlar. Tarama araştırmaları bireylerin inançlarını, görüşlerini, özelliklerini ve geçmişteki ya da şimdiki davranışlarını ortaya koyar (Neuman, 2013). Araştırmanın bu aşamasında kardeşi engelli olan ortaokul ve lise öğrencilerinin psikolojik örüntülerine ilişkin durum ortaya konacağı için bu aşama betimsel tarama deseninde dizayn edilmiştir.

3.2.1. Evren ve Örneklem

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından sunulan verilere göre Türkiye’de yaklaşık 1.800.000 engelli bulunmakta engelli birey oranı yaklaşık olarak toplam nüfusun %

12'sini oluşturmaktadır. 2015 nüfus kayıtlarına göre İstanbul'un nüfusu 14.657.000'dur. Aynı şekilde TÜİK verileri incelendiğinde çocukların %3.7'sinin bir engel grubunda yer aldığı belirtilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı 2014/ 2015 istatistikleri ve Özürllüler İdaresi araştırma verilerine göre İstanbul'da yaklaşık 462 bin engelli bulunmaktadır. TÜİK (2016) verilerine göre engelli bireylerin % 27.1'ini ortaokul ve lise öğrencileri oluşturmaktadır. Bu durumda İstanbul'da yaklaşık 125.000 ortaokul ve lise çağında bulunan birey olduğu söylenebilir. Fakat bu bireylerin kardeş sayılarına ait bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Araştırmanın evrenine ilişkin somut bir veri bulunmamakla birlikte, TÜİK (2013) Doğum İstatistikleri 'ne göre Türkiye'deki ailelerin ortalama çocuk sayısının 2,08 olduğu göz önüne alınarak 125.000 engelli bireyin ortalama 1 kardeşi olduğu düşünülebilir. Bu şekilde araştırmanın evreninin de 125.000 bireyden oluştuğu varsayılmıştır.

Araştırmada örneklem tesadüfî oransız küme örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. İstanbul il sınırları içerisinde yer alan ilçeler listelenmiş, daha sonra ise bu ilçelerin ismi numaralandırılarak farklı sosyo-ekonomik seviyeleri temsil edecek biçimde rasgele seçim yapılarak toplam 39 ilçe arasından 10 ilçe belirlenerek veri toplama işlemi bu ilçelerde gerçekleştirilmiştir. Geliştirilme safhasında olan ölçek uygulanmıştır. %5 güven seviyesinde ve 5 puanlık bir güven aralığında, 125.000 evren büyüklüğü dikkate alınarak 383 bireye ulaşılacak şekilde örneklem büyüklüğünün belirlenmesine dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokul ve liselerle iletişime geçilerek, kardeşi engelli olan bireylere ulaşılmış ve tarama çalışması yürütülmüştür.

MacCallum vd. (1999) göre faktör analizinin gerçekleştirilebilmesi için örneklem büyüklüğünün en az analize tabi tutulan madde sayısının 5 katı ve en az 300 olması gerekmektedir. Yukarıda belirlenen örneklem büyüklüğü de dikkate alınarak en az 383 kişiden oluşan bir örneklem büyüklüğüne ulaşılmasına dikkat edilmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmada açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin gerçekleştirilmesine yönelik iki farklı örneklem grubuna ulaşılmıştır.

3.2.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizinin Gerçekleştirilmesi İçin Ulaşılan Örneklem Grubu

Bu doğrultuda oluşturulan bu ölçek formu 486 engelli kardeşe sahip bireye uygulanmıştır. Daha sonrasında anket formları incelenerek hep aynı yanıt veren 16 birey samimi yanıt vermedikleri düşünülerek veri setinden çıkartılmıştır. Bu şekilde nihai örneklem grubuna 470 kişi dâhil edilerek Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya dâhil olan kardeşi engelli bireyler için cinsiyet değişkenine göre dağılımları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Kardeşi engelli olan bireylerin cinsiyet değişkenine göre dağılımları

	N	%	Geçerli %	Yığılan %
Erkek	204	43,4	43,4	43,4
Kız	266	56,6	56,6	100

Örneklem grubunda yer alan kardeşi engelli bireylerin 204'ü (%43.4) erkek, 266'sı (%56.6) ise kızdır. Araştırmaya dâhil olan kardeşi engelli bireyler için kardeş sayısı değişkenine göre dağılımları Tablo 3.'te yer almaktadır.

Tablo 3. Kardeşi engelli olan bireylerin kardeş sayısı değişkenine göre dağılımları

	N	%	Geçerli %	Yığılan %
1 Kardeş	8	1,7	1,7	1,7
2 Kardeş	149	31,7	31,7	33,4
3 Kardeş	178	37,9	37,9	71,3
4 Kardeş	71	15,1	15,1	86,4
5 Kardeş	32	6,8	6,8	93,2
6 Kardeş	18	3,8	3,8	97
7 Kardeş	8	1,7	1,7	98,7
8 Kardeş	4	0,9	0,9	99,6
9 Kardeş	2	0,4	0,4	100

Kardeşi engelli öğrencilerin kardeş sayıları incelendiğinde en yoğun grubun üç kardeşi olan (n=178, %37.9)ve iki kardeşi olan (n=19, %31.7) öğrenciler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan en az gözlenen gruplar ise dokuz kardeşe sahip olanlar (n=2, %0.4) ile sekiz kardeşe sahip olanlardır (n=4, %0.9). Araştırmaya dâhil olan kardeşi engelli bireyler için yaş değişkenine göre dağılımları Tablo 4.'te yer almaktadır.

Tablo 4. Engelli kardeşin yaş değişkenine göre dağılımları

	N	Min.	Maks.	$\bar{X}$	SS
Yaş	470	13	18	16,03	1,52
Kardeş Yaş	470	2	25	14,41	5,10

Kardeş engelli olan öğrencilerin yaşları 13 ile 18 arasında değişmektedir ($\bar{X}$ = 16.03, SS=1.52). Ayrıca, engeli olan kardeşlerin yaşları 2 ile 25 aralığında değişmektedir ($\bar{X}$ = 14.41, SS=5.10). Araştırmaya dâhil olan kardeşi engelli bireyler için engelli kardeşin cinsiyeti değişkenine göre dağılımları Tablo 5.'te yer almaktadır.

Tablo 5. Engelli kardeşin cinsiyeti değişkenine göre dağılımları

	N	%	Geçerli %	Yığılan %
Erkek	288	61,3	61,3	61,3

Kız	181	38,7	38,7	100
-----	-----	------	------	-----

Engeli olan kardeşlerin 288'i erkek (%61.3), 181'i (%38.7) ise kızdır. Araştırmaya dâhil olan kardeşi engelli bireyler için kardeşin engeli değişkenine göre dağılımları Tablo 6.'da yer almaktadır.

Tablo 6. Kardeşin sahip olduğu engel türüne göre dağılımları

		N	%	Geçerli %	Yığılan %
Dil/Konuşma	Yok	307	65,3	65,3	65,3
	Var	163	34,7	34,7	100
İşitme	Yok	437	93	93	93
	Var	33	7	7	100
Zihinsel	Yok	240	51,1	51,1	51,1
	Var	230	48,9	48,9	100
Bedensel	Yok	406	86,4	86,4	86,4
	Var	64	13,6	13,6	100
Görme	Yok	432	91,9	91,9	91,9
	Var	38	8,1	8,1	100
Öğrenme Güçlüğü	Yok	304	64,7	64,7	64,7
	Var	166	35,3	35,3	100
Down Sendomu	Yok	413	87,9	87,9	87,9
	Var	57	12,1	12,1	100
Devam Eden Hast.	Yok	426	90,6	90,6	90,6
	Var	44	9,4	9,4	100
Diğer	Yok	463	98,5	98,5	98,5
	Var	7	1,5	1,5	100

3.2.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizinin Gerçekleştirilmesi İçin Ulaşılan Örneklem Grubu

Doğrulayıcı faktör analizinin gerçekleştirilmesine yönelik 529 öğrencinin görüşlerine başvurulmuştur. Bu öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre dağılımları Tablo 7.'de yer almaktadır.

Tablo 7. Kardeşi engelli olan bireylerin cinsiyet değişkenine göre dağılımları

	N	%	Geçerli %	Yığılan %
Erkek	216	40,8	40,8	40,8
Kız	313	59,2	59,2	100

Örneklem grubunda yer alan kardeşi engelli bireylerin 216'sı (%40.8) erkek, 313'ü (%59.2) ise kızdır. Öğrenci grubunun kardeş sayılarına göre dağılımları Tablo 8.'de yer almaktadır.

Tablo 8. Kardeşi engelli olan bireylerin kardeş sayısı değişkenine göre dağılımları

	N	%	Geçerli %	Yığılan %
1 Kardeş	7	1,3	1,3	1,3
2 Kardeş	165	31,2	31,2	32,5
3 Kardeş	200	37,8	37,8	70,3
4 Kardeş	78	14,7	14,7	85,1
5 Kardeş	40	7,6	7,6	92,6
6 Kardeş	22	4,2	4,2	96,8
7 Kardeş	8	1,5	1,5	98,3
8 Kardeş	5	0,9	0,9	99,2
9 Kardeş	3	0,6	0,6	99,8
11 Kardeş	1	0,2	0,2	100

Kardeşi engelli öğrencilerin kardeş sayıları incelendiğinde görülme sıklığı en yoğun grubun üç kardeşi olan (n=200, %37.8) ve iki kardeşi olan (n=165, %31.2) öğrenciler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan en az gözlenen gruplar ise on bir kardeşe sahip olanlar (n=1, %0.2) ile dokuz kardeşe sahip olanlardır (n=3, %0.6). Engelli kardeşe sahip öğrenciler ile engelli kardeşin yaş değişkenlerine ait demografik özelliklere Tablo 9.'da yer verilmiştir.

Tablo 9. Engelli kardeşe sahip öğrencilerin yaş değişkenine göre dağılımları

	N	Min.	Maks.	$\bar{X}$	SS
Yaş	470	10	18	16,03	1,52
Kardeş Yaş	470	2	28	13,89	5,10

Kardeş engelli olan öğrencilerin yaşları 10 ile 18 arasında değişmektedir ($\bar{X} = 15.79$, $SS=1.70$). Ayrıca, engeli olan kardeşlerin yaşları 2 ile 25 aralığında değişmektedir ($\bar{X} = 13.89$, $SS=5.10$). Engele sahip olan kardeşlerin cinsiyet düzeylerine göre dağılımları ise Tablo 10.'da yer almaktadır.

Tablo 10. Engelli kardeşin cinsiyeti değişkenine göre dağılımları

	N	%	Geçerli %	Yığılan %
Erkek	322	60,9	60,9	60,9
Kız	207	39,1	39,1	100

Engeli sahip kardeşlerin 322'si erkek (%60.9), 207'si (%39.1) ise kızdır. Engele sahip kardeşlerin engel gruplarına göre dağılımları Tablo 11.'de yer verilmiştir.

Tablo 11. Engele sahip kardeşlerin engel gruplarına göre dağılımları

	N	%	Geçerli %	Yığılan %
Dil/Konuşma Yok	340	64,3	64,3	64,3

	Var	189	35,7	35,7	100
İşitme	Yok	489	92,4	92,4	92,4
	Var	40	7,6	7,6	100
Zihinsel	Yok	275	52	52	52
	Var	254	48	48	100
Bedensel	Yok	458	86,6	86,6	86,6
	Var	71	13,4	13,4	100
Görme	Yok	484	91,5	91,5	91,5
	Var	45	8,5	8,5	100
Öğrenme Güçlüğü	Yok	359	67,9	67,9	67,9
	Var	170	32,1	32,1	100
Down	Yok	460	87	87	87
	Var	69	13	13	100
Devam Eden Hast.	Yok	471	89	89	89
	Var	58	11	11	100
Diğer	Yok	512	96,8	96,8	96,8
	Var	17	3,2	3,2	100

Buna göre en yoğun gözlenen engel gruplarının zihinsel engel (n=254, %48), Dil/konuşma (n=189, %35.7) ve öğrenme güçlüğü (n=170, %32.1) olduğu görülmüştür.

3.2.2. Veri Toplama Araçları

Tarama çalışmasında, kardeşi engeli olan bireylerin psikolojik örüntülerini belirlemeye yönelik olarak geliştirilecek ve daha sonra uygulanan olan psikoeğitim programının etkililiğini ölçmede kullanılan olan ölçek, ölçek geliştirme basamaklarına uygun olarak geliştirilecektir. Bu basamaklar bir sonraki aşamada detaylı olarak ele alınmıştır.

3.2.3. Verilerin Toplanması

Tarama safhasında örneklem grubuna ölçme aracı uygulanmıştır. Bu bağlamda projenin ilk aşamasında elde edilen nitel veriler ve ilgili alan yazından faydalanılarak engelli kardeşe sahip bireylerin bu durumdan olumlu ya da olumsuz etkilendikleri alt alanlar dikkate alınarak bu alt alanlardaki durumların belirlenmesi için çok boyutlu bir ölçme aracı geliştirilmiştir. İlgili ölçme aracının geliştirilme aşamaları sırası ile aşağıda sunulmuştur.

- Nitel aşamadan elde edilecek nitel veriler kullanılarak madde havuzu oluşturulmuştur.
- Madde havuzunda yer alan maddelerin uygun olup olmadığının belirlenmesi için 10 uzmanın görüşüne başvurulmuş ve Lawshe (1975) tarafından geliştirilmiş teknik kullanılarak uygun olmayan maddeler elenmiştir.
- 30 öğrenci ile pilot uygulama gerçekleştirilerek madde istatistikleri hesaplanmış ve bu işleme bağlı olarak havuzdaki maddeler revizyondan geçirilmiş ya da elenmiştir.

- d. Nihai redaksiyon gerçekleştirildikten sonra faktör analizi için ölçek formu oluşturulmuştur.
- e. Hazırlanan test formu SPSS açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirildikten sonra gerekli görülerek atılan maddeler ve düzenlemelerden sonra ölçeğin boyutluluk yapısı belirlenmiş ve madde havuzuna son hali verilmiştir.
- f. Açımlayıcı faktör analizinden sonra oluşturulan test formu tekrar uygulanarak veriler toplanmış ve doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

3.2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Nicel veri analizi için farklı aşamalarda farklı analizler gerçekleştirilmiştir. Buna göre, ölçek geliştirme safhasında, toplanan veriler açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilerek ölçeğin faktör yapısı, geçerliğe yönelik kanıtlar ve psikometrik özellikleri belirlenmiştir. Ayrıca, toplanan veriler öğrencilerin sahip olduğu olumlu ve olumsuz örüntü düzeylerinin belirlenmesi için kullanılmıştır. Bu seviye belirleme işleminin sağlanması için ölçek puanlarına ait ortalama, standart sapma, madde düzeyinde verilen yanıtların madde kategorilerine göre yüzdelik değerleri hesaplanmıştır. Analizler AMOS ve SPSS 21 Base istatistik paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin yorumlanmasında araştırmanın birinci aşamasında elde edilen nitel verilerden de faydalanılmıştır.

3.3. Araştırma III: Nicel Aşama (DeneySEL Yöntem) + Nitel Aşama (Odak Grup Görüşmesi)

Bu projenin üçüncü aşaması, kardeşi engelli olan ortaokul ve lise öğrencilerinin içinde bulundukları duruma ilişkin farkındalık kazanmaları, kardeşi engelli olma durumunun onlara kazandırdıklarını fark etme ve psikolojik dayanıklılıklarını artırmaya yönelik yarı deneysel model üzerine kurulmuştur. Araştırmada 2 (deney ve kontrol grubu) X 3 (ön-son- izleme testi ölçümleri) desen kullanılmıştır. Araştırmanın modeli Tablo 12.'de sunulmuştur:

Tablo 12. Araştırmanın deseni

Grup	Birinci Aşama	İkinci Aşama	Üçüncü Aşama	Dördüncü Aşama
	Öntest	İşlem	Sontest	İzleme
Deney Grubu	Başlama düzeyinin belirlenmesi	KEOOÖYPU	Başlama düzeyinin yeniden belirlenmesi	Başlama düzeyinin yeniden belirlenmesi
Kontrol Grubu	Başlama düzeyinin belirlenmesi		Başlama düzeyinin yeniden belirlenmesi	Başlama düzeyinin yeniden belirlenmesi

Bu desenle, uygulamaya katılan öğrencilerin psikolojik örüntüleri ve problem alanlarına ilişkin ölçümler uygulama öncesi belirlenecek ve programın etkililiği program sonunda ve programın bitiminden 3 ay sonra gerçekleştirilen izleme ölçümleri ile sınanmıştır. Kontrol grubu oluşturulma aşamasında betimsel tarama sürecinde elde edilen bulgulardan yararlanılarak öğrencilerin geliştirilecek ölçme aracından elde edecekleri puanlara göre ve cinsiyet ve yaş değişkenleri dikkate alınarak kontrol grupları oluşturulmuştur. Ön test puanları t test analizi ile farklarına bakılarak denk olduğu ile ilgili istatistiksel kanıt sağlanmıştır.

3.3.1. Çalışma Grubu

Grup çalışmalarının gerçekleştirilmesi için tarama çalışmasına katılan öğrenciler arasından cinsiyet, bulunulan öğretim kademesi, kardeşin engellilik türü ve engellilik yüzdesi, engellilik nedeni, engelin ortaya çıkma zamanı gibi değişkenler dikkate alınarak engel türünün Zihinsel, süreğen hastalık, çoklu engellilik, ortopedik, görme, işitme, ruhsal ve duygusal, dil ve konuşma engelli gruplarını temsil edecek heterojen dağılımlı 60 öğrenci seçilmesi hedeflenmiştir. Bu yolla elde edilen bilgilerin çeşitlenerek sorunun farklı boyutlarına değinileceği düşünülmektedir (Creswell, 2012). Seçilen bu 60 öğrenci ana örneklem grubunda seçilme ölçütleri dikkate alınarak 10'ar kişilik 6 homojen alt gruba (3 deney, 3 kontrol grup) ayrılarak grupların oluşturulması hedeflenmiştir. Öğrenciler belirlendikten sonra rastgele deney ve kontrol grubuna atanmıştır. Süreç içerisinde lise grubunda denek kaybı olmamış, diğer iki grupta 3 ve 1 olmak üzere 4 katılımcı süreci tamamlamamıştır. Gerçekleşen son bulgulara kaynak teşkil eden katılımcıların bilgileri üç ayrı başlık halinde sunulmuştur.

3.3.1.1. Birinci Deneyisel Çalışma Katılımcılarının Özellikleri

Birinci çalışmanın deney grubundaki katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf, aile geliri, kardeş sayısı, engelli kardeşin cinsiyeti, engelli kardeşin yaşı, kardeşin engel durumu değişkenlerine ilişkin demografik değişkenlerine ilişkin bulguları Tablo 13.'de sunulmuştur.

Tablo 13. Birinci çalışmanın deney grubunun demografik özellikleri

Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	6	66,7	66,7	33,3
Erkek	3	33,3	33,3	100
Yaş	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
14	3	33,3	33,3	33,3
15	5	55,6	55,6	89,9
18	1	11,1	11,1	100
Sınıf	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
9	4	44,4	44,4	44,4
10	4	44,4	44,4	88,9
12	1	11,1	11,1	100
Aile geliri	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Düşük	6	66,7	66,7	66,7
Orta	3	33,3	33,3	100,0
Kardeş Sayısı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
2	1	11,1	11,1	11,1
3	6	66,7	66,7	88,9
4	1	11,1	11,1	100
7	1	11,1	11,1	100
Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	6	66,7	66,7	33,3
Erkek	3	33,3	33,3	100
Engelli Kardeş Yaşı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
6-15	5	55,5	55,5	55,5
18	1	11,1	11,1	66,6
18-25	2	22,2	22,2	88,8
31	1	11,1	11,1	100
Kardeşin Engel durumu	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
1 ve 2 ve 6	1	11,1	11,1	11,1
1 ve 3	1	11,1	11,1	22,2
1 ve 3 ve 7	1	11,1	11,1	33,3
1 ve 4	1	11,1	11,1	44,4
3 ve 4	2	22,2	22,2	66,7
3 ve 5 ve 7	1	11,1	11,1	77,8
4	2	22,2	22,2	100,0
Toplam	9	100,0	100,0	

*1ve 2ve 6: Dil- Konuşma Engeli ve İşitme Engeli ve Öğrenme Güçlüğü

*1 ve 3: Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli

* 1 ve 3 ve 7: Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli ve Down Sendromu

* 1 ve 4: Dil- Konuşma Engeli ve Bedensel Engelli

*3 ve 4: Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli

3 ve 5 ve 7: Zihinsel Engelli ve Görme Engelli ve Down Sendromu

4: Bedensel Engelli

Tabloda da görüldüğü üzere, birinci deney grubu 6'sı (%66,7) kız; 3'ü (%33,3) erkek olmak üzere toplam 9 öğrenciden oluşmaktadır. Grubun 3'ü (%33,3) 14; 5'i (%55,6) 15; 1'i (%11,1) 18 yaşlarındadır. Katılımcıların 4'ü (%44,4) 9. sınıf; 4'ü (%44,4) 10. sınıf; 1'i (%11,1) 12. Sınıfta öğrencidir. Grup üyelerinin 6'sı (%66,7) düşük aile gelirine; 3'ü (%33,3) orta aile gelirine sahiptir. Grubun 1'i (%11,1) 2 kardeş; 6'sı (%66,7) 3 kardeş; 1'i (%11,1) 4 kardeş; 1'i (%11,1) 7 kardeşe sahiptir. Engelli kardeşlerinin 6'sı (%66,7) kız; 3'ü (%33,3) erkektir. Engelli kardeşlerinin 5'i (%55,5) 6-15 yaş aralığında; 1'i (%11,1) 18 yaşında aralığında; 2'si 18-25 (%22,2) yaş aralığında; 1'i (%11,1) 31 yaşındadır. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 1'i (%11,1) Dil- Konuşma Engeli ve İşitme Engeli ve Öğrenme Güçlüğü; 1'i (%11,1) Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli; 1'i (%11,1) Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli ve Down Sendromu; 1'i (%11,1) Dil- Konuşma Engeli ve Bedensel Engelli; 2'si (%22,2) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 1'i (%11,1) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 2'si (%22,2) Bedensel Engellidir.

Birinci çalışmanın kontrol grubundaki katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf, aile geliri, kardeş sayısı, engelli kardeşin cinsiyeti, engelli kardeşin yaşı, kardeşin engel durumu değişkenlerine ilişkin demografik değişkenlerine ilişkin bulguları Tablo 14.'de sunulmuştur.

Tablo 14. Birinci çalışmanın kontrol grubunun demografik özellikleri

Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	7	22,2	22,2	22,2
Erkek	2	77,8	77,8	100
Toplam	9	100	100	
Yaş				
14	4	44,4	44,4	44,4
15	3	33,3	33,3	77,8
16	2	22,2	22,2	100,0
Toplam	9	100,0	100,0	
Sınıf				
9	4	44,4	44,4	44,4
10	3	33,3	33,3	77,8
11	2	22,2	22,2	100,0
Toplam	9	100,0	100,0	
Aile geliri				
Düşük	4	44,4	44,4	44,4
Orta	5	55,6	55,6	100,0
Toplam	9	100,0	100,0	
Kardeş sayısı				
2	4	44,4	44,4	44,4
3	5	55,6	55,6	100,0
Toplam	9	100,0	100,0	
Kardeş cinsiyet				
Kız	4	44,4	44,4	44,4
Erkek	5	55,6	55,6	100
Toplam	9	100	100	

Kardeş yaş				
6-14	3	33,3	33,3	33,3
15-20	4	44,4	44,4	77,7
23	2	22,2	22,2	100
Toplam	9	100	100	
Kardeş engel durumu				
1	1	11,1	11,1	11,1
1 ve 3	3	33,3	33,3	44,4
1 ve 3 ve 7	1	11,1	11,1	55,5
3 ve 4	2	22,2	22,2	77,7
3 ve 4 ve 7	1	11,1	11,1	88,8
4	1	11,1	11,1	100
Toplam	9	100	100	

1: Dil- Konuşma Engeli

1 ve 3: Dil- Konuşma Engel ve Zihinsel Engelli

1 ve 3 ve 7: Dil- Konuşma Engel ve Zihinsel Engelli ve Down Sendromu

3 ve 4: Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli

3 ve 4 ve 7: Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli ve Down Sendromu

4: Bedensel Engelli

Tabloda da görüldüğü üzere, örneklem grubu 7'si (%22,2) kız; 2'ü (%77,8) erkek olmak üzere toplam 9 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların 4'ü (%44,4) 14; 3'ü (%33,3) 15; 2'si (%22,2) 16 yaşlarındadır. Örneklem grubu 4'ü (%44,4) 9. sınıf; 3'ü (%33,3) 10. sınıf; 2'si (%22,2) 11. Sınıfta öğrencidir. Örneklem grubu katılımcılarının 4'ü (%44,4) düşük aile gelirin; 5'i (%55,6) orta aile gelirin sahiptir. Örneklem grubu 4'ü (%44,4) 2 kardeş; 5'i (%55,6) 3 kardeş. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 4'ü (%44,4) kız; 5'i (%55,6) erkektir. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 3'ü (%33,3) 6-14 yaş aralığında; 4'ü (%44,4) 15-20 yaş aralığında; 2'si (%22,2) 23 yaşındadır. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 1'i (%11,1) Dil- Konuşma Engeli; 3'ü (%33,3) Dil- Konuşma Engel ve Zihinsel Engelli; 1'i (%11,1) Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli ve Down Sendromu; 2'si (%22,2) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 1'i (%11,1) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 1'i (%11,1) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli ve Down Sendromu ve 1'i (%11,1) Bedensel Engellidir.

3.3.1.2. İkinci Deneyisel Çalışma Katılımcılarının Özellikleri

İkinci deney grubundaki katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf, aile geliri, kardeş sayısı, .engelli kardeşin cinsiyeti, engelli kardeşin yaşı, kardeşin engel durumu değişkenlerine ilişkin demografik değişkenlerine ilişkin bulguları Tablo 15.'te sunulmuştur.

Tablo 15. İkinci çalışmanın deney grubunun demografik özellikleri

Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	4	33,3	33,3	33,3
Erkek	2	66,7	66,7	100
Yaş				
11	1	16,7	16,7	16,7
12	3	50,0	50,0	66,7
13	2	33,3	33,3	100
Sınıf				
6	3	50,0	50,0	50,0
7	2	33,3	33,3	83,3
8	1	16,7	16,7	100
Aile geliri				
Düşük	3	50,0	50,0	50,0
Orta	3	50,0	50,0	100,0
Kardeş Sayısı				
2	1	16,7	16,7	16,7
3	5	83,3	83,3	100
Kardeşin Cinsiyeti				
Kız	3	50,0	50,0	50,0
Erkek	3	50,0	50,0	100
Engelli Kardeş Yaşı				
7-14	2	33,4	33,4	33,4
19-21	3	50,1	50,1	83,5
26	1	16,7	16,7	100
Engel durumu				
1 ve 3 ve 5 ve 6	1	16,7	16,7	16,7
3	1	16,7	16,7	33,3
3 ve 6	1	16,7	16,7	50,0
4	2	33,3	33,3	83,3
6	1	16,7	16,7	100
Toplam	6	100,0	100,0	

*1ve 3 ve 5 ve 6: Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli ve Görme Engelli ve Öğrenme Güçlüğü

*3: Zihinsel Engelli

*3 ve 6: Zihinsel Engelli ve Down Sendromu

*4: Bedensel Engelli

*6: Öğrenme Güçlüğü

Tabloda da görüldüğü üzere, ikinci deney grubu grubu 4'ü (%33,3) kız; 2'si (%33,3) kız; olmak üzere toplam 6 öğrenciden oluşmaktadır. Grubun 3'ü (%33,3) 14; 5'i (%55,6) 15; 1'i (%11,1) 18 yaşlarındadır. Deney grubunun 3'ü (%50) 6. sınıf; 2'si (%33,3) 7. sınıf; 1'i (%16,7) 8. Sınıfta öğrencidir. Grubun 6'sı (%66,7) düşük aile gelirin; 3'ü (%33,3) orta aile gelirin sahiptir. Grubun 1'i (%16,7) 2 kardeş; 5'i (%83,3) 5 kardeş. Kardeşlerin cinsiyetleri eşit dağılmıştır. Deney grubunun engelli kardeşlerinin 5'i (%55,5) 6-15 yaş aralığında; 1'i (%11,1) 18 yaşında aralığında; 2'si 18-25 (%22,2) yaş aralığında; 1'i (%11,1) 31 yaşındadır. Tabloda

da görüldüğü üzere, örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 1'i (%16,7) Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli ve Görme Engelli ve Öğrenme Güçlüğü; 1'i (%16,7) Zihinsel Engelli; 1'i (%16,7) Zihinsel Engelli ve Down Sendromu; 2'si (%33,3) Bedensel Engelli; 1'i (%16,7) Öğrenme Güçlüğü tanısına sahiptir.

İkinci çalışmanın kontrol grubundaki katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf, aile geliri, kardeş sayısı, engelli kardeşin cinsiyeti, engelli kardeşin yaşı, kardeşin engel durumu değişkenlerine ilişkin demografik değişkenlerine ilişkin bulguları Tablo 16.'da sunulmuştur.

Tablo 16. İkinci çalışmanın kontrol grubunun demografik özellikleri				
Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	1	16,7	16,7	16,7
Erkek	5	83,3	83,3	100
Toplam	6	100	100	
Yaş				
12	2	33,3	33,3	33,3
13	4	66,7	66,7	100
Toplam	6	100,0	100,0	
Sınıf				
6	2	33,3	33,3	33,3
7	4	66,7	66,7	100
Toplam	6	100,0	100,0	
Aile geliri				
Düşük	4	66,7	66,7	66,7
Orta	2	33,3	33,3	100,0
Toplam	6	100,0	100,0	
Kardeş sayısı				
1	1	16,7	16,7	16,7
2	2	33,3	33,3	50,0
3	3	50,0	50,0	100
Toplam	6	100,0	100,0	
Kardeş cinsiyet				
Kız	4	66,7	66,7	66,7
Erkek	2	33,3	33,3	100
Toplam	6	100	100	
Kardeş yaş				
7-14	3	50,0	50,0	50,0
15-20	2	33,3	33,3	83,3
21	1	16,7	16,7	100
Toplam	6	100	100	
Kardeş engel durumu				
1 ve 4	1	16,7	16,7	16,7
1 ve 6	1	16,7	16,7	33,3

3	3	50,0	50,0	83,3
5 ve 6	1	16,7	16,7	100
Toplam	6	100	100	

1 ve 4: Dil- Konuşma Engeli ve Bedensel Engelli
1 ve 6: Dil- Konuşma Engeli ve Öğrenme Güçlüğü
3: Zihinsel Engelli
5 ve 6: Görme Engelli ve Öğrenme Güçlüğü

Tabloda da görüldüğü üzere, örneklem grubu 1'i (%16,7) kız; 5'i (%83,3) erkek olmak üzere toplam 6 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların 2'si (%33,3) 12; 4'ü (%66,7) 13 yaşlarındadır. Örneklem grubu 2'si (%33,3) 6. sınıf; 4'ü (%66,7) 7. sınıfta öğrencidir. Örneklem grubu katılımcılarının 4'ü (%66,7) düşük aile gelirine; 2'si (%33,3) orta aile gelirine sahiptir. Örneklem grubu 1'i (%16,7) 1 kardeş; 2'si (%33,3) 2 kardeştir; 3'ü (%50) 3 kardeştir. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 4'ü (%44,4) kız; 5'i (%55,6) erkektir. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 3'ü (%33,3) 6-14 yaş aralığında; 4'ü (%44,4) 15-20 yaş aralığında; 2'si (%22,2) 23 yaşındadır. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 1'i (%16,7) Dil- Konuşma Engeli ve Bedensel Engelli; 1'i (%16,7) Dil- Konuşma Engeli ve Öğrenme Güçlüğü; 3'ü (%50) Zihinsel Engelli; 2'si (%22,2) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 1'i (%11,1) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 1'i (%16,7) Görme Engelli ve Öğrenme Güçlüğü tanısı bulunmaktadır.

3.3.1.1. Üçüncü Deneysel Çalışma Katılımcılarının Özellikleri

Üçüncü çalışmanın deney grubundaki katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf, aile geliri, kardeş sayısı, engelli kardeşin cinsiyeti, engelli kardeşin yaşı, kardeşin engel durumu değişkenlerine ilişkin demografik değişkenlerine ilişkin bulguları Tablo 17.'de sunulmuştur.

Tablo 17. Üçüncü çalışmanın kontrol grubunun demografik özellikleri

Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	3	50,0	50,0	50,0
Erkek	3	50,0	50,0	100
Yaş	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
10	1	16,7	16,7	16,7
11	1	16,7	16,7	33,3
12	3	50,0	50,0	83,3
13	1	16,7	16,7	100
Sınıf	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
5	4	66,7	66,7	66,7
7	2	33,3	33,3	100
Aile geliri	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Düşük	3	50,0	50,0	50,0
Orta	3	50,0	50,0	100,0

Kardeş Sayısı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
3	4	66,7	66,7	66,7
4	1	16,7	16,7	83,3
7	1	16,7	16,7	100
Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	4	33,3	33,3	33,3
Erkek	2	66,7	66,7	100
Engelli Kardeş Yaşı	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
14-18	3	50,1	50,1	50,1
20	1	16,7	16,7	66,8
23	1	16,7	16,7	87,5
31	1	16,7	16,7	100
Engel durumu	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
1 ve 3 ve 7	1	16,7	16,7	16,7
1 ve 4	1	16,7	16,7	33,3
3 ve 4	1	16,7	16,7	50,0
3 ve 5 ve 7	1	16,7	16,7	66,7
4	2	33,3	33,3	100,0
Toplam	6	100,0	100,0	

*1ve 3 ve 7: Dil- Konuşma Engeli ve Zihinsel Engelli ve Down Sendromu

*1 ve 4: Dil- Konuşma Engeli ve Bedensel Engelli

*3 ve 4: Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli

* 3 ve 5 ve 7: Zihinsel Engelli ve Görme Engelli ve Down Sendromu

*4: Bedensel Engelli

Tabloda da görüldüğü üzere, örneklem grubu 3'ü (%50) kız; 3'ü (%50) erkek olmak üzere toplam 6 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların 1'i (%16,7) 10; 1'i (%16,7) 11; 3'ü (%50,0) 12; 1'i (%16,7) 13 yaşlarındadır. Grup üyelerinin 4'ü (%66,7) 5. sınıf; 2'si (%33,3) 7. sınıfta öğrencidir. Katılımcıların 3'ü (%50) düşük aile gelirine; 3'ü (%50) orta aile gelirine sahiptir. Öğrencilerin 4'ü (%66,7) 3 kardeş; 1'i (%16,7) 4 kardeş; 1'i (%16,7) 7 kardeşir. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 4'ü (%33,3) kız; 2'si (%66,7) erkektir. Engelli kardeşlerinin 3'ü (%50,1) 14-18 yaş aralığında; 1'i (%16,7) 20 yaşında; 1'i (%16,7) 23 yaşında; 1'i (%16,7) 31 yaşındadır. Engelli kardeşlerinin 1'i (%16,7) dil- konuşma engeli ve zihinsel engelli ve down sendromu; 1'i (%16,7) konuşma engeli ve bedensel engelli; 1'i (%16,7) zihinsel engelli ve bedensel engelli; 1'i (%16,7) zihinsel engelli ve görme engelli ve down sendromu; 2'si (%33,3) bedensel engellidir.

Üçüncü çalışmanın kontrol grubundaki katılımcıların cinsiyet, yaş, sınıf, aile geliri, kardeş sayısı, engelli kardeşin cinsiyeti, engelli kardeşin yaşı, kardeşin engel durumu değişkenlerine ilişkin demografik değişkenlerine ilişkin bulguları Tablo 18.'de sunulmuştur.

Tablo 18. Üçüncü Çalışmanın Kontrol Grubunun Demografik Özellikleri

Cinsiyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Kız	3	50,0	50,0	50
Erkek	3	50,0	50,0	100
Toplam	6	100	100	
Yaş				
10 yaş	1	16,7	16,7	16,7
11 yaş	1	16,7	16,7	33,3
12 yaş	3	50,0	50,0	83,3
13 yaş	1	16,7	16,7	100
Toplam	6	100,0	100,0	
Sınıf				
5	4	66,7	66,7	66,7
7	2	33,3	33,3	100
Toplam	6	100,0	100,0	
Aile geliri				
Orta	5	83,3	83,3	83,3
Yüksek	1	16,7	16,7	100,0
Toplam	6	100,0	100,0	
Kardeş sayısı				
2	1	16,7	16,7	16,7
3	2	33,3	33,3	50,0
4	1	16,7	16,7	100
5	2	33,3	33,3	
Toplam	6	100,0	100,0	
Kardeş cinsiyet				
Kız	3	50,0	50,0	50,0
Erkek	3	50,0	50,0	100
Toplam	6	100	100	
Kardeş yaş				
3-9	3	50,0	50,0	50,0
19-24	3	50,0	50,0	100
Toplam	6	100	100	
Kardeş engel durumu				
1	1	16,7	16,7	16,7
1 ve 4 ve 7 ve 8	1	16,7	16,7	33,3
3	1	16,7	16,7	50,0
4 ve 8	1	16,7	16,7	66,7
7	1	16,7	16,7	83,3
9	1	16,7	16,7	100
Toplam	6	100	100	

1: Dil- Konuşma Engeli

1 ve 4 ve 7 ve 8: Dil- Konuşma Engeli ve

Bedensel Engelli ve Down Sendromu ve Devam eden hastalık

3: Zihinsel Engelli

4 ve 8: Bedensel Engelli ve Devam eden hastalık

7: Down Sendromu

9: Otizm

Tabloda da görüldüğü üzere, örneklem grubu 3'ü (%50) kız; 3'ü (%750) erkek olmak üzere toplam 6 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların 1'i (%16,7) 10; 1'ü (%16,7) 11; 1'i (%16,7) 12; 1'i (%16,7) 13 yaşlarındadır. Örneklem grubu 4'ü (%66,7) 5. sınıf; 2'si (%33,3) 7. Sınıf öğrencisidir. Örneklem grubu katılımcılarının 5'i (%83,3) orta aile gelirine; 1'i (%16,7) yüksek aile gelirine sahiptir. Katılımcıların 1'i (%16,7) 2 kardeş; 2'si (%33,3) 3 kardeş; 1'i (%16,7) 4 kardeş; 1'i (%16,7) 2'si (%33,3) 5 kardeşe sahiptir. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 3'ü (%50) kız; 3'ü (%50) erkektir. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 3'ü (%50) 3-9 yaş aralığında; 3'ü (%50) 19-24 yaş aralığındadır. Örneklem grubunun engelli kardeşlerinin 1'i (%16,7) Dil- Konuşma Engeli; 1'i (%16,7) Dil- Konuşma Engeli ve Bedensel Engelli ve Down Sendromu ve Devam eden hastalığa sahip; 1'i (%16,7) Zihinsel Engelli; 1'i (%16,7) Bedensel Engelli ve Devam eden hastalık; 1'i (%16,7) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 1'i (%11,1) Zihinsel Engelli ve Bedensel Engelli; 1'i (%11,1) Down Sendromu ve 1'i (%16,7) Otizm.

3.3.2. Veri Toplama Araçları

Deneyisel çalışmanın nicel ölçümlerinde demografik bilgilerin toplandığı bir bilgi formunun yanı sıra, Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği, Temel Empati Ölçeği ve EPOCH Ölçeği ile veriler toplanmıştır.

3.3.2.1. Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği

Araştırma sürecinde geliştirilen ve çalışma sırasında standardizasyonu gerçekleştirilen Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği, engelli kardeşi olan ergenlerin kardeşlerinin engellilik olgusuyla ilişkili olarak farklı alanlardaki uyum düzeylerini ölçmeyi amaçlayan bir ölçektir. Ölçeğin maddeleri ve psikometrik özellikleri ayrıntılı olarak Araştırma II bulgularında sunulmuştur. Ölçek 5'li Likert dereceleme (1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum) ile puanlanmaktadır.

3.3.2.2. Temel Empati Ölçeği

Bilişsel ve Duygusal boyutlarıyla temel empati düzeylerini ölçmeyi amaçlayan bu ölçek Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından geliştirilerek orijinal psikometrik özellikleri incelenmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması ve psikometrik çalışması Topcu vd. (2010) tarafından yapılmıştır. Türkçe uyarlama çalışmasında 13-21 yaş arası öğrencilerden oluşan 358 ve 359 kişilik iki ayrı ergen örnekleminde uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizlerinde uyum indeksleri yeterli aralıklarda bulunmuştur. Ölçek skorlarının iki zorbalık ölçeğinin skorları ile negatif yönde ve anlamlı düzeylerde ilişki olduğu bulunmuştur. Cronbach Alpha içtutarlık güvenirlik katsayılarının alt ölçekler için .76 ile .80 aralığındaki değerlerde olduğu bulunmuştur. Ölçekte “Üzgün olan bir arkadaşıyla vakit geçirdikten sonra genellikle üzgün

hissederim.”; “Arkadaşım başarılı olduğunda onun ne kadar mutlu olduğunu anlayabilirim.” gibi ifadeler içeren maddeler 5’li Likert dereceleme (1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum) ile puanlanmaktadır.

3.3.2.3. EPOCH Ölçeği

Pozitif psikoloji çerçevesine dayalı olarak Kern vd. (2016) tarafından geliştirilen ve ergenlerde iyi oluşu ölçmeyi amaçlayan EPOCH ölçeği Türkçeye, Demirci ve Ekşi tarafından (2015) uyarlanmıştır. Bağlılık, kararlılık, iyimserlik, ilişkililik, mutluluk boyutlarını ölçmekte, ayrıca bir iyi oluş skoru da vermektedir. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçeğin her bir alt boyutundan alınan yüksek puan bireyin ilgili alt boyutun değerlendirdiği özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek ayrıca toplam iyi oluş puanı vermektedir. Ölçek puanlanırken alt boyutların ve toplam puanın ortalaması alınmaktadır. Ölçekte “Başıma iyi şeyler geldiğinde çevremde bu iyi haberleri paylaşmayı sevdiğim insanlar vardır.”; “Bir şeylerle meşgul olduğumda o kadar eğlenirim ki zamanın nasıl geçtiğini anlamam.” ve “Belirsizlik durumlarında en iyisini umarım.” gibi ifadeler içeren maddeler 5’li Likert dereceleme (1: Hiçbir zaman, 2: Bazen, 3: Sıklıkla, 4: Çoğu zaman, 5: Her zaman) ile puanlanmaktadır. Demirci ve Ekşi tarafından (2015) yürütülen psikometrik çalışmada orijinal beş boyutlu modelin uyumunu belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modelin örneklem verileriyle uyumunu gösteren indeks değerleri kabul edilebilir aralıklarda bulunmuştur ($\chi^2 = 381.29$, $sd = 160$, $RMSEA = .074$, $NFI = .96$, $NNFI = .98$, $CFI = .98$, $IFI = .98$, $RFI = .96$ ve $SRMR = .052$). Ölçeğin maddelerinin faktör yüklerinin .37 ile .84 arasında değiştiği ve alt boyutlarına ilişkin alpha iç tutarlılık katsayılarının .72 ile .88 arasında değiştiği ve toplam skorlara ilişkin alpha katsayılarının .95 olduğu görülmüştür.

3.3.3. Uygulanan İşlem

Araştırmada uygulanan psikoeğitim programının ana temaları aşağıdaki tabloda sunulduğu gibi ele alınmıştır. Program içinde kullanılan etkinlikler ve uygulamalar, ilgili literatür ve araştırmanın birinci aşamasında elde edilen veriler ışığında düzenlenmiştir. Kardeşi engelli olan bireylerle ilgili yapılan çalışmalarda öne çıkan alanlar olan duygusal ve davranışsal işlevlerde iyileşme, özsaygı, destek algısı, başa çıkma becerilerinde artış, kardeş ilişkilerinde iyileşme, yalnız olmadıklarını fark etme, kardeşlerinin engelliliği hakkında bilgi birikimlerini güçlendirme, kardeşlerinin engellilik durumunun beraberinde getirdiği yeni deneyimlerle başa çıkma becerilerini geliştirme, kardeşlerinin engellilik durumu hakkında farkındalığını arttırmaya odaklanılmıştır. Araştırmanın nitel ve nicel aşamasından sonra elde edilen veriler, kültüre duyarlı bir yaklaşımla programın uygulanacağı bireylerin bağlamının dikkate alınması ve ortaya çıkan ihtiyaçlar ve gelişim özellikleri doğrultusunda programın içeriği desteklenmiş

ve yeniden düzenlenmiştir. Program, haftada 1 kez 90 dakika olmak üzere 10 oturumdan oluşmuş; uygulama programı 3 deney grubuna bir lider, bir yardımcı lider eşliğinde sunulmuştur. Deneysel aşamada test edilen program uygulamaları, Marmara Üniversitesi'nin koşulları kullanılarak belirlenen bir mekânda, uygulamaya dâhil edilen öğrencilerin bursiyerler tarafından üniversite kampüsüne getirilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Ölçek geliştirme çalışmasının son aşamasında deneysel uygulamanın hazırlıkları da tamamlanmıştır. Uygulamaları gerçekleştiren araştırmacı ve bursiyerler, deneysel çalışmanın gerçekleştirileceği okullarla görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Ortaokul öğrencileriyle uygulama yapılmış 2, lise öğrencileriyle uygulama yapılacak 1 grup oluşturulmuştur. Ölçek geliştirme çalışmasından elde edilen veriler ışığında deneysel uygulamanın içeriği oluşturulmuştur. KEOOÖYPU programının ayrıntılı içerikleri Ek-1'de sunulmuştur.

3.3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın bu aşamasında gerçekleştirilen psikoeğitim çalışmasından önce ve sonra geliştirilen ölçme aracı uygulanarak uygulamanın etkililiği sınanmıştır. Uygulamanın etkisinin sürekliliğinin sınanması için gerçekleştirilen izleme testleri son testin uygulanmasından üç ay sonra gerçekleştirilmiştir.

Odak grup görüşmesi, ılımlı ve tehditkâr olmayan bir ortamda, önceden belirlenmiş bir konu hakkında, algıları elde etmek amacıyla dikkatle planlanmış bir tartışmalar serisi olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Projenin üçüncü aşamasında, katılımcıların, uygulanan psikoeğitim programının içeriği ve uygulanaşına yönelik algılarına ulaşmak amacıyla odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmelerinde, program içeriğinin uygunluğu, uygulamadaki eksiklikler ve olumlu yönler ile eklenmesi beklenen noktaların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Böylece programın etkililiğinin artırılması ve yaygınlaştırılmasına katkı sağlanmıştır. Araştırmanın bu aşamasında uygulamanın etkililiğinin ölçeklerle sınanmasının yanı sıra odak grup görüşmeleri aracılığıyla öğrencilerin programa ilişkin görüşleri ve önerilerine ulaşılmıştır. Psikoeğitim programına katılan bütün öğrenciler projenin üçüncü aşamasında çalışma grubuna dâhil edilmiş ve odak grup görüşmesine alınmıştır. Odak grup görüşmeleri deneysel uygulamanın bitimini takiben 1 ay içinde tamamlanmıştır. Odak grup görüşmelerinden elde edilen nitel veriyi toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmıştır. Katılımcıların onayına dayalı olarak gerçekleştirilen ses kayıtlarının transkriptlere aktarılmasıyla veriler elde edilmiştir.

3.3.5. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Uygulamanın değerlendirilmesi için gerçekleştirilen deneysel ölçümler, Tekrarlanan Ölçümler için Varyans Analizi (Repeated Measures Anova) ile analiz edilerek çocukların programdan

anlamli seviyede kazanım elde edip etmedikleri tespit edilmiştir. Analizler SPSS 21 Base istatistik paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Deneyssel araştırmanın sonunda uygulanan odak grup görüşmelerinden elde edilen veriler öncelikle yazılı metinlere aktarılmıştır. Bilgisayar ortamına aktarılan bu veriler kodlanarak fenomenolojik yaklaşımla incelenmiştir. Bu yaklaşım sayesinde katılımcıların psikoeğitim süreci ile ilgili sahip oldukları ağlar derinlemesine incelenmiş ve kazanımları ile ilgili fikir sahibi olmaya çalışılmıştır. Bu aşamada MAXQDA nitel veri analiz programı kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Nitel Aşamaya İlişkin Bulgular

Aşağıda, elde edilen nitel verilerin içerik analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır.

4.1.1. İlk Tepkiler

4.1.1.1. Öğrenme Süreci

Katılımcılar, kardeşin engelli olduğunu öğrenme sürecinde yaşlarından ve ailenin genellikle anlatmayı tercih etmemesinden kaynaklı olarak kavrayamadıklarını, öfke, kabullenememe, üzüntü, merak, gibi duygular yaşadıklarını belirtmişlerdir. Üzüntü teması verilen duygusal tepkilerin içinde ağır basmaktadır. Bunların yanında durumun kabulü, kardeşi korumaya yönelik sorumluluk hissetme gibi temalar da ortaya çıkmıştır.

"....farklı hissettim. Şöyle söyleyeyim, İ. Konuşmıyor İ. farklı hareketler ediyor hani İ. Normal davranmıyordu benim gözümde. Ne kadar normal davranmasını isterseniz de ilk başta siz de bir yadırgıyorsunuz." [K16, Kadın, 18]

"Hiç.yani olay şu ki benim için sadece bir kavramdı. Hiçbir değişiklik yoktu ortada benim açımdan. Dedim her zaman davrandığı gibi davranıyor, alışılmış bir durumdu. Yani biri gelip B. otistik dediğinde ee tamam yani bu kavram bana hiçbir şey ifade etmiyordu. [K10, Kadın, 14]

"İlk inanmamışım. Sonra izleyince böyle hareketlerini normal olmadığını kabul etmiştim yani." [K18, Erkek, 15]

"...yani onu büyüyünce benim onu daha çok korumam gerek..." [K7, Erkek, 16]

Katılımcıların bazıları kardeşlerinin engelli olduğunu kendi kendine anladıklarını, bazıları ise ailenin anlatmasıyla öğrendiklerini ifade etmektedirler:

"Kendim tanıdım, kendim öğrendim herşeyi" [K5, Erkek, 16]

"..belli bir zamanda öğrenmedim, şu zamanda oldu diyemem ama farkındaydım. Çünkü hayatımızın içindeydi ve durumun farkındaydım. Ben de daha çocuktum. Aramızda 5 yaş var. Bu yüzden süreci tam hatırlamıyorum. Ailemde bunu bana bunu sürekli hissettirmede, zaten olağan bir durumdu." [K9, Kadın, 17]

4.1.1.2. Uyum Çabaları

Engelli olmayan kardeşin engelli olan kardeş ile birlikte yaşama sürecinde çeşitli uyum sorunları yaşadığı görülmektedir. Arkadaşlarla ilişkiler açısından, engelli kardeşin özel durumunu yansıtmama çabaları olduğu göze çarpmaktadır. Engelli kardeşi oyunlarda aralarına almama davranışları olduğu da belirtilmiştir:

"Kardeşim hakkında konuşmuyoruz.... (durumundan)...bahsetmiyorum." [K2, Erkek, 16]

"Onlar (arkadaşlarım) gelirdi. Biz ayrı oynardık. Onu almak istemezdik. Bende çok küçüktüm ondan dolayı. Ya şimdi orta dönemdeyse hani saçma bir iletişim" [K1, Erkek, 15]

Engelli kardeşin diğer kardeşlerle yaşadığı sorunların olduğu da belirtilmiştir. Burada inatlaşma, kıskançlık, kavga temaları ön plana çıkmaktadır:

"ya genellikle benim kardeşim ablamla anlaşamaz, çünkü benim kardeşim çok dik kafalı benimle de anlaşmıyor." [K13, Erkek, 16]

Uzlaşılamayan alanlar şiddet, diğer kardeşle kavga, fiziksel oyun isteği, günlük hayata müdahaleler, (ışığı açmasını engelleme, TV kanalı, interneti kapama, ders çalışırken engelleme, telefonunu alma vb.) gibi temalardan oluşturmaktadır:

"... nasıl desem kardeşimin pek bir hobisi olmadığı için biz işte şey demiştik ya güreşme işte hafif güreşme gelip onu yapmak istiyor. Ama ben yapmıyorum, kestik filan. Öyle olunca bu sefer beni sinirlendirmeye çalışıyordu. Aradaki şey farkını olay farkını idrak edemediği için aynı şey sanıyor. Gelip kafamı cama vururdu, cam kırıldı zaten. Öyle olaylardan kaynaklı şeyler işte." [K10, Kadın, 14]

"Ablamla anlaşamadığımız durumlar bazen oluyor evet. Şey mesela ben bilgisayardayken interneti kapatır. Bir daha açar." [K2, Erkek, 16]

Engelli kardeş ile ilgili diğer sorun alanları sorumluluk ihmali, (dağınıklık, ders çalışmaması, yapabileceklerini yapmaması), sabırsızlık, eşyaları paylaşma zorluğu, eşyalarını karıştırma gibi konulardan oluşturmaktadır:

"Sofra falan kuruluyor ya diyelim hani onun yapabileceği şeyleri ben diyorum. "Hadi gel beraber kuralım." Falan. Ekmeği götür diyorum mesela. O götürmeyince bazen ben de sinirleniyorum. Yapabileceği bir şey olduğu için hani neden yapmıyor diyorum anneme. Sonra geçiyor. Hemen bir anlık sinir oluyor o da geçiyor" [K3, Erkek, 17]

"Tabi, anlaşamadığımız durumlar bayağı var. Hani aslında her kardeş arasında... Şimdi kendi odasından ben de kalıyorum hani mecburiyetten tabi bazen odada kaldığım da oluyor, oturma odasında da. Hani eşyalarını paylaşmayı sevmez. Kendi eşyalarını hiç kimseye vermez. Onun için, onun için bir kalemini bile çok değerlidir. Hani böyle ondan koptuğu zaman böyle sanki canından can kopuyormuş gibi oluyor. O derece." [K6, Erkek, 14]

"...odama girer, karıştırır" [K1, Erkek, 15]

4.1.1.3. Zorluklar

Engelli kardeş ile birlikte yaşamının getirdiği zorluklar açısından, yükümlülük, (özgürlüğün kısıtlanması, göz kulak olmak, fazla sorumluluk), iki kardeş arasında kalma, ısrarcılık/takıntı, sınava çalışmaya engel, şiddet eğilimi, ortama uyumsuzluk gibi temalar ön plana çıkmaktadır:

"Mesela ben şu an eve gidecem, yapacağım şey ne İ... ile ilgilenmek onu okula hazırlamak veya biraz etkileşime girmek. Ama İ. olmasaydı şu an benim hayatımda. Eve gitmezdim arkadaşlarımlar bir şeyler yapardım." [K16, Kadın, 18]

"Tek zorluk şey evde kimse yokken onu tek başına bırakıp dışarı çıkamıyorsun. Ona bakmak zorundasınız." [K19, Kadın, 18]

"zorluklar yani bazen bir şey olsa ben büyük olduğum için yani ablamdan ne kadar küçük olsam bile o anlamıyor sen sus veya kardeşin bir şey yapsa sen sus öyle böyle yani biraz da ezilen ben olmuş oluyorum bu durumda." [K13, Erkek, 16]

"En büyük zorluğu kesinlikle krize girdiği zamanlar. Hani krize girdiğinde ortada süreki bir şey havası var şiddet havası. Çünkü kardeşim krize girdiği zaman vurup kıldığı için bir şeyleri ortada bir fiziksel güç kullanma zorunluluğu olduğu için her iki tarafta yani D.den kaynaklı bu hava çok geriyor insanı içinde olmasan bile. Dediğim gibi ben hani genelde odamda uzak olduğum için genelde ailem beni uzak tutmaya çalıştı gayet mantıklı bir şekilde. Hani gene yine hissediyorsun onu ortada, o hava insanı çok etkiliyor tabi." [K10, Kadın, 14]

Katılımcılar hayatlarında akranlarının yapageldikleri bazı şeyleri yapamadıklarını da belirtmişlerdir. Dışarıda birlikte olamama, uzağa götürememek, dışarıda oynayamamak, gezememek, beraber okula gidememek, dertleşememek gibi konulardan bahsetmişlerdir:

"Mesela arkadaşlarım mesela bir yere gidiyorum. Uzaklara falan. Mesela gezmeye Kadıköy'e falan gittiğimde mesela abimi almıyorum. Diğerleri abi, kardeş geliyor. Onunla gidemiyorum" [K18, Erkek, 15]

"yani tabi kim istemez kardeşi ile bir yerlere gitsin kendi başına ama ablam benimle durmadığı için fazla yapamıyoruz. dışarı gezemiyoruz," [K13, Erkek, 16]

"Ya da ona bir sıkıntı olduğunda anlatmak isterdim tabiki de." [K3, Erkek, 17]

Ebeveynlerin kendilerine karşı davranışları açısından katılımcılar, sorumluluk yükleme, beklentilerinin yüksekliği, geri planda kalma konularına değinmişlerdir:

"Çok fazla üzerime geldiler, gerçi bu onların kişilikleri. Annem kardeşimin bu durumunu öğrenmeden önce hatırladığım kadarıyla biraz daha farklı bir insandı. Bu kadar çabuk sinirlenmezdi, parlamazdı ve rahat bir insandı. Bana sorumluluklar yüklenmeye başladığı zaman üzerime geldiler. Her genç psikolojisinde olduğu gibi ne kadar üzerine gider ve sorumluluk yüklerseniz o zaman kaçır." [K8, Kadın, 16]

"Hani annem daha çok hani ön planda ablam oluyor. Çünkü hani onunla zarar verse o üzülecek. Biz en azından biliyoruz." [K3, Erkek, 17]

Kardeşle olumsuz yaşantıların getirdiği duygu ve düşünceler, pişmanlık, kıskançlık, yük gibi görme, kardeşe yönelik öfke, utanç, suçluluktur. Katılımcıların bu konudaki paylaşımları aşağıdaki alıntılarda verilmiştir:

"Pişman oluyorum. Mesela bazen söylenirken, şey yaparken keşke demeseydim falan." [K2, Erkek, 16]

"...kıskanırdım" [K4, Kadın, 18]

"İşte ailede zaten öyle bir şey bekliyorsunuz. Ama ailenin başında zaten kardeşim var..." [K1, Erkek, 15]

"Çabuk sinirleniyorum." [K1, Erkek, 15]

4.1.2. Uyum

4.1.2.1. Kardeşe dair algı

Katılımcılar kardeşlerinin duygusal özelliklerini tanımlarken, mutlu, inatçı, duygusal, kıskanç, agresif gibi tanımlamaları kullanırken, kardeşin sosyal özellikleri açısından kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme, çevresinin farkında olma, yardımseverlik, barışçıl olma, koruyucu olma, şımarık olma gibi farklı özelliklerden bahsetmişlerdir.

"Asla mutsuz bir çocuk değil. Sürekli çok mutludur ama dilde mutluluk değil genel olarak mutsuz bir çocuk değil mutlu. Şey bir çocuk, pozitif bir çocuk" [K17, Erkek, 14]

"duygusal biri, iyi kalpli." [K11, Erkek, 16]

"kendisi son zamanlarda birtakım ilaçları da doktorunun tavsiyesiyle bıraktığı için birazcık agresif" [K15, Erkek, 16]

"Kendi ihtiyaçlarını görebilecek düzeye geldi yeterince." [K14, Kadın, 16]

"Çok koruyucu biridir hani mesela birinden kötü bir şey hissetsin onu hemen evin içinden atmaya çalışır." [K7, Erkek, 16]

4.1.2.2. Kardeşle birebir etkileşim

Katılımcıların kardeşe destek verme konusundaki sorumlulukları, dışarıda korumak, bakım, iletişim kurmasını öğretme, diğer kardeşle ara buluculuk, kitap okuma, ödev yardım etme gibi alanlar ile ilgilidir. Kardeşlerin ödev yapmalarına yardım etme, duygusal destek, rehberlik, sınav motivasyonu, derse yardım, teknolojik konular, okula götürme, dışarıyı öğretmek, oyun kurma, günlük beceri öğretmek gibi alanlarda kardeşlerine katkı vermektedirler:

"Evet. Biraz da şey nasıl diyeyim onun üstüne geldiğinden onun yükünü hafifletmek. Mesela birileri bir şey dediğinde konuşmaya çalıştığında abim mesela bazen kendini anlatamaz. Daha doğrusu anlatamıyor bazen. Ben konuşuyorum o arada. Mesela birbirimizi destekliyoruz açıkçası." [K18, Erkek, 15]

"... yiyeceklerini verebilirim. Ona yemek hazırlayabilirim. Suyunu verebilirim. Banyosunu yaptırabilirim. Mesela her gece yatmadan önce S.....nin görevleri var. Lavabosunu yapıyor, ilacını verip, yatağını açmalıyım." [K4, Kadın, 18]

"Mesela benim arkadaşlarımla da görüştüyorum iletişim kurabilmeyi öğrenmesi için." [K9, Kadın, 17]

"O şöyle hani küçük kardeşimi sevmiyor hani zaten ben de olmasam daha çok kavga edecekler. Hani şey benim yanıma geliyor. Benimle konuşuyor. Hani ben olmasam daha çok yalnız kalacak. Kötü olacaktı onun için. Benim olmam bence iyi bir şey" [K3, Erkek, 17]

"Genelde ödevlerine yardımcı oluyorum" [K11, Erkek, 16]

"Nasıl desem size... bu biraz kendini övmek gibi ama benim onun hayatında olmamın ona yaradığı şey bir şeyler kazanmasına yardımcı oluyorum. Sadece annemin ona öğrettiği dersler değil dışarıdaki hayatı da öğretmeye çalışıyorum ona. İ. Bak dışarıda bunlar var bak böyle şeyler de var. Tiyatrolara gidebiliriz birlikte diyorum. Mesela tiyatrolara gitmek istiyoruz beraber. Hani bunları da yapabiliriz İ. diyorum, birlikte adım da atabiliriz. Hani İ.nin hayatında en olumlu olduğum şey bu; dışarıyı tanıtıyorum ona." [K16, Kadın, 18]

Katılımcılar kardeş üzerindeki sorumlulukları hakkında özeleştiri yapmakta, kardeşleri ile zaman zaman otorite modeli, rol model veya arkadaşlık gibi farklı ilişkiler kurmaktadır.

Engelli kardeş ile birlikte yaşama sürecindeki olumlu duygular açığa çıkaran durumlar ise başarısını görme, becerilerini geliştirmeleri, beklenmeyen becerileri sergileme, birlikte vakit geçirme, kardeşe yardım etme durumlarıdır:

"En çok bir şeyin üzerinde çalıştıktan sonra onun karşılığını alabildiğimde büyük bir mutluluk ve gurur hissediyorum." [K9, Kadın, 17]

"Mesela bazen hiç yapmayacağı şeyleri biz demeden yapıyor." [K11, Erkek, 16]

"Beraber güldüğümüz zaman. bazen evde böyle oyun havası falan açıyoruz. halay çekiyoruz evde eğlenceli oluyor o zamanlar." [K13, Erkek, 16]

"Ona bir şey yapmak (yardım etmek) güzel geliyor." [K12, Erkek, 15]

4.1.2.3. Aile içi ilişkiler

Anne baba ile kardeş arasındaki ilişkiler açısından annenin kardeşin yerine bazı şeyleri yapması, kendini adanmış anne profili ön plana çıkmaktadır:

"Şöyle anlatayım. Bir şeye ihtiyacı olduğumu şu şekilde öğreniyorsunuz. Annemle daha çok iletişime geçiyor. Ben daha çok şunu şu şekilde düşünüyorum. Belki İ. nin bu kadar geç konuşmasının sebebi annem de olabilir. Çünkü İ. aa dese annem hemen anlıyor ne demek istediğini ve o anlatıyor. İ. nasıl desem size mesela kendinizi Google olarak düşünün ve yanınızda bir Google daha var siz kendiniz yapmak yerine o Google a söylüyorsunuz. O yapıyor sizin yerinize o araştırıyor ve annem bu iletişim sürecinde ne kadar destek olursa olsun İ. bir adım geriye çekiliyor. Sorunuza gelecek olursam da İ. nin kendini ifade etme şekli daha çok anneme dayalıydı. Biz de artık onunla yardımlaşmaya çalışıyor belki biz de hata yapıyoruz. Yani İ. bizden bir şey istiyor biz önce anlıyor ve hemen yapıyoruz. Yani İ. nin ihtiyaçlarına biz ondan önce karar veriyoruz." [K16, Kadın, 18]

Engelli kardeşe sorumluluk vermeye çalışılmaktadır. Genelde engelli kardeşlerin anneler ile yakın olduğu anlaşılmaktadır.

"...babamın kemerini falan ablam kendisi takıyor gömleğini falan getiriyor. bazen ütü yapmaya çalışıyor. kendi battaniyesini yakmıştı öyle" [K13, Erkek, 16]

"Annem onun dediğini ikiletmiyor, o da annemin dediğini ikiletmiyor. Hani anne, oğul gibi." [K18, Erkek, 15]

Annenin izin verici, babanın otoriter, davranışlar sergileyebildiği ifade edilmiştir. Koruyuculuk, izin verici aile tutumu sıklıkla görülen bir özelliktir:

"Annem ve babamın D. ile olan ilişkileri aaa annem daha duygusal diyelim. Duygusal olduğu için tepkileri de daha duygusal. Hani bazen yaptığı şeyler birbirini tutmuyor. Mesela bir tepkiye bir gün çok sinirlenirken ertesi gün buraya gel deyip sarılıp geçiştirebilir. Duyguları üzerinden hareket ediyor. Çünkü o gün daha duygusaldır. Babam daha mantığa bağlı daha şey olmaya çalışıyor. D. zamanında çok şımartıldığı için babam da bunun farkında olduğu için daha katı davranmaya çalışıyor..." [K10, Kadın, 14]

"Fiziki gerek ruhsal konuda sürekli onun yanında hiçbir zaman dışlamıyor. Gerek ben de öyle. Yani tamamen onun korumacısı gibi. Sanki kerem bu dünyaya inmiş bir melek annemde onun elçisi gibi bir şey. Annem de onu koruyor sanki." [K14, Kadın, 16]

"Annem tamamen yumuşaktır. Ya maalesef ki hani büyük eksiklik ama otorite çok kuramaz." [K1, Erkek, 15]

Katılımcılar bazen annenin aciz kaldığını ve kardeşin olumsuz davranışlarına verdikleri tepkiyi yetersiz bulduğunu ifade etmişlerdir:

"Yeter artık diyorum hani işte hani hiç ceza vermiyorsunuz diyorum. Eee ne yapalım diyorlar. Ceza verince yine yapacak falan diye anlatmaya çalışıyorlar. Ama o zamanlar ben tabi çok sinirlenmiş oluyorum. Bağırıp, çağırmamak için de gidiyorum." [K1, Erkek, 15]

Katılımcılar genelde ebeveynin kendisine davranışında ayrımcılık olmadığını belirtmektedirler:

"... ayrımcılık yapamıyorlar. Onlara nasılsalar bana da onlara daha farklılar ama onlara nasılsalar bana da aynı şekilde." [K5, Erkek, 16]

Sorumluluk dağılımı konusunda engelli bireylere yardım konusunda farklı iş bölümleri görülmektedir. Bununla birlikte ezici çoğunlukta kardeşin sorumluluğu annenin üzerindedir.

"Ders konusunda babamsa işte diğer günlük hayatta ya yaşam da zaten gündüz annem onunla birlikte oluyor. Okul da birşeyler de. Bütün gün boyunca annem işte. Aslında çoğu şeyi ile annem ilgileniyor, ders dışında. Onun dışında ders, okul konularıyla daha çok babam. Bu arada annem arabaya hani yan yana binip, annem sürücü koltundayken yanında biri gider. Öyle bir sahip olmasından bahsetmiyorum yani bazı şeylerde ama hani ders konusunda o masaya en iyi babayla." [K17, Erkek, 14]

Vakit geçirme konusunda ev dışı, (spor, sinemaya/tiyatroya gitme, kursa gitmek, gezme vb.), ev içi, (oyun, TV izlemek, müzik dinleme, kitap okuma, birlikte uyumak, sohbet etme, yemek yapma vb.) çeşitli etkinlikler yapılmaktadır:

"Her şeyi yapıyoruz, birlikte çok zaman geçiriyoruz. Ben şimdi üniversitedeyim, yurttan kalıyorum, hafta sonu yanımdayım ara sıra hafta içi de gidiyorum. Tatillerde de hep birlikteyiz. Kurslara gidiyoruz. En son seramik kursuna gittik, şimdi cam kursuna gideceğiz." [K9, Kadın, 17]

"Babam zaten işte olduğu için akşamları geldiğinde önce oturup çay falan içtiğimizde çok konuşuyoruz hep böyle. Abim de odasında oluyor. Çağırıyorum. Meyve falan yiyoruz. Yani normal yani." [K18, Erkek, 15]

"Annem sürekli gezendir işte gezmeyi çok sevdiği için. Ya da ne bileyim ondan sonra bir şey yok. Onlar hep beraberdirler aslında, edi ile bütü gibiler, öyle anlatayım." [K7, Erkek, 16]

"K.... abim dışarı çıkartıyor, dolaştırıyor B... abimi. İsteddiği şeyleri alıyor. Yani K.... abim ile çok iyi anlaşıyorlar." [K19, Kadın, 18]

4.1.2.4. Arkadaş ilişkileri

Katılımcıların arkadaş ilişkileri de engelli kardeşin varlığından etkilenmektedir. Kardeşi akranlardan gelebilecek zararlardan koruma kaygısı, onunla dalga geçenlerle aranının bozulması, kardeş oyuna almayınca kavga etme gibi durumlar olumsuz deneyimler olarak öne çıkmaktadır:

"...Çıkışmadım ama kötü bakış attığım oldu. Ne diyorsun? dediğim oldu. Ne gerek var dediğim oldu ama ne bileyim kavga falan olmadı. Öyle bir insan değilim zaten. Ama uyarırım yani." [K17, Erkek, 14]

"... oyun oynadığım bir zamanda ablamı dışladığında ben zaten sürekli kavga eden birisiydim genelde. Kavga ederdim. Onlarla anlaşamazdım. Laf söylediklerinde zoruma giderdi. Onlarla falan tartışırdım. Kavga ederdim." [K5, Erkek, 16]

Bazı katılımcılar arkadaşlara kardeşin durumundan kolaylıkla bahsetmekte, bazıları ise yeterli güven duyduklarında bunu mümkün bulmaktadır. Bazıları ise özelliklerini normal bir durum olarak algılamakta ve böyle ifade etmektedirler:

"Ama tabi ki çok yakın arkadaşlarım zaten hani evime gelirler falan görürler tabi ki. Söylerim hani çekinmem yani." [K1, Erkek, 15]

"İlk tanır tanımaz söylemem. Bir konu açılırsa böyle bir konu açılırsa falan söylerim veya işte böyle tanış.. bayağı samimi olduğum birine söylerim." [K19, Kadın, 18]

"Eğer soruyorsa bahsediyorum sormazlarsa bahsetmiyorum." [K11, Erkek, 16]

"Hiç. Ben D.nin durumundan hiç utanmadım. Arkadaşlarla konuşurken hatta hiç şey bile demedim benim bir kardeşim var otistik demedim. Konu açıldığında aa evet benim kardeşim de otistik diye geçti konu. Ben hani D. Bu özelliğine hiç dikkat çekmedim çünkü bu benim için D.nin özelliklerinden biri. Hani otistik kardeşim değil otistik olmuş bulunan bir kardeşim sadece diyelim." [K10, Kadın, 14]

Arkadaşların da engelli kardeşe destek olması, kardeşi "araya alma" ya da etkinliklere amaçlı olarak katma veya özel olarak ilgilenme durumları da sıklıkla söz konusudur:

"Çünkü onlarda gördükleri zaman duyarlı insanlar. Soruyorlar bana keremin durumu ne keremin durumu nasıl. Ara sıra annemin sosyal medyada paylaştığı keremin başarılarını gördükçe soruyorlar işte kerem bunu mu yaptı diye. İşte ben de anlatırım. Kerem durumu böyle işte bu kadar ilerleme kaydetti. İşte şunları yapabiliyor. Şunları yapabilecek düzeyde. Böyle arkadaşlarımla bu konuda bilgilendiririm." [K14, Kadın, 16]

"Arkadaşlık ilişkilerim şu şekilde. Benim çok arkadaşım var ama çok az yakın arkadaşım var. Örnek vereyim benim E diye bir arkadaşım var. Benim kardeşimi kendi kardeşymiş gibi seviyor mesela. Çünkü o da farkında. Hani arkadaşlık ilişkilerim bu şekilde düzgün bir şekilde devam ediyor. Mesela bir kız arkadaşım var o benim hayatımda olan her şeyi ve her şeyi sanki kendi hayatındaymış gibi soruyor işte İ. bugün ne yaptı, okulu nasıl geçti gibi. Hani arkadaşlarım da İ. benim hayatımdaysa ona göre iletişim kuruyor benimle. Arkadaşlık ilişkilerim de bu şekilde değişiyor." [K16, Kadın, 18]

4.1.2.5. Geleceğe etki

Engelli kardeşe sahip olmanın geleceğe yönelik etkileri açısından ele alındığında geleceğe dair duygular/düşünceler endişe, yükümlülük duygusu, umut, gibi deneyimler ile ilişkilendirilmektedir:

"Gelecekte belki her zaman yanında olmayabilirim, o zaman tek başına ne yapar, birileri ona bir şey söyler mi dalga geçer mi, küçük düşürmeye çalışır mı onun gibi şeyler" [K11, Erkek, 16]

"yani en büyük endişem. Konuşma eksiliği yönünde kendini ifade edememe eksikliği yönünde. Çünkü hani bize karşı ne istediğini güzel bir şekilde ifade edebiliyor ama başka insanların onu anlamaması ya da onun isteklerine cevap verememesi en büyük endişem olabilir sanırım" [K14, Kadın, 16]

"evet ben kardeşim büyüyünce göz kulak olucam tabiki de ama hani ben ileride böyle bir birey mi istiyorum acaba diye bir soru işareti geliyor aklıma" [K1, Erkek, 15]

"Yani hani büyüyecek hani annem de, annemin de yaşı ilerleyecek. Bakabilecek mi? Onun korkusu var hani. Allah korusun mesela annem ölürse kim bakacak diye ya onun korkularını yaşıyorum tabiki de." [K3, Erkek, 17]

"Örneklerle, kanıtlarla gördükçe ya insan ister istemez mutlu oluyor. Böyle sanki umut daha doğrusu. Umut, sevinç." [K17, Erkek, 14]

Bazı katılımcılar ileride seçecekleri mesleğe kardeşleri ile birlikteki yaşantılarının ilgili olduğunu, bazıları ise bunun ilgisiz olduğunu belirtmektedirler. Sağlıkla ilgili mesleklere yönelik görülmektedir.

"Psikiyatrist olmak istememin sebebi tedavisini bulabilirim diye düşünmüştüm." [K8, Kadın, 16]

"Geleceğe ilişkin beklentilerim ee doktor olmak ve doktor olunca da abimle ilgilenmek" [K11, Erkek, 16]

Kardeşle ilgili gelecek planında ise, onu hayatın merkezine alma, göz önünde tutma, kılavuzluk etme, kardeşin meslek edinmesine yardım etme gibi temalar ağır basmaktadır. Kardeşinin iletişime açık olma ve kendine yeteceğine ilişkin güveni ifade edenler de bulunmaktadır.

"Mesela benim hayatımda İ. yeri tamamen merkeze oturmaya başladı. Çünkü ben üniversite okuyorum ve mezun olacam bir işe sahip olacam o işe sahip olduktan sonra benim sadece kendi hayatım yok onun hayatı da benim hayatım olmak zorunda." [K16, Kadın, 18]

"İşte onu olabildiğince özgür bırakmak o da sonuçta özgür bir birey. Olabildiğince özgür bırakmak isterim ama yine belli bir kısıtlama hani olması lazım o konuda. Çünkü biraz dha şey

o. Mesela şey ev alırsam kendime iki katlı ev alıp alt katında veya katların birinde onun oturması ona ait olması gibi bir şey olabilir. Yani sürekli yanımda olacağı için öyle durumlar olabilir." [K7, Erkek, 16].

"..kim bir şey yapacak diye değil de kendi başının çaresine bakar diye düşünüyorum." [K2, Erkek, 16].

4.1.2.6. Kardeşin kazandırdıkları

Katılımcılara engelli kardeş ile birlikte yaşamının kazandırdıkları, sosyal beceriler, duyarlılık, sorumluluk duygusu, ifade becerisi, uyumluluk, sakinlik, ön yargıdan uzaklaşma, olgunluk, sorun çözme, kardeş desteği, anne ilgisinin artması, neşe/iyimserlik duyguları gibi başlıklarda toplanmaktadır:

"En büyük katkısı duyarlılık. Çünkü oradaki ailelerin bulunduğu psikolojiyi gördüm ve onların bu durumlarını görmek beni de üzdü. Oturma evresindeydim ve bu üzüntüleri görmek beni de etkiledi. Ben de çok iletişimsiz kaldım ve iletişim kurduğum çevre belliydi. Annelerle iletişim içerisindeydim ve şu anda 30 yaşında bir insanla bile rahat bir iletişim kurabilmeme katkısı oldu. Otizmden down sendromuna kadar her olayda bir bakış açısı kazanmama sebep oldu. Çocuk olduğum için tek bir olaydan bir çok şey çıkarmama sebep oldu. Hem duyarlı oldum hem belki daha olgun bir duruma eriştim." [K8, Kadın, 16]

"Sorumluluk duygusunu ve hissiyatı ön plana çıkarttı. Hani ben daha önce bu kadar umursa... Umursayan birisi değildim açıkçası hani bu kadar umursayan, bu kadar şey yapan hani bu durum çıktıktan sonra daha da çok umursuyorsunuz, daha da çok ilgilenmeye başlıyorsunuz. Sorumluluk daha da çok alıyorsunuz. Hissiyatınız, davranışınız daha çok farklı oluyor. Koruma iç güdüsü falan hani ona bakış açınız daha da farklı oluyor. Bunları da bana kazandıran şey bence budur." [K6, Erkek, 14].

"Götürdüğünü düşündüğüm bir şey yok aslında ama pozitif aslında kattığı çok şey var. Şimdi eskiden üzümler, bilmem neler tabi ki oldu. Ama hani tabi doğal bence o kadarı. Hani ben bunu ailede hani konuşurken de diyorum hani kardeşim şey olmasa...Kardeşim ... böyle özel olmasaydı ben bu kadar olgun olamazdım. Ben yaşıma göre çok olgun olduğumu düşünüyorum.... daha sabırlıyım. Daha bir tık hani okulda da derler hani annesin, anne gibisin.Böyle daha sahipleniciyimdir.Olgunumdur.Bence bana hatta benim karakterimi veren şeylerden biri." [K17, Erkek, 14]

"Dediğim gibi pozitif bir enerjisi olduğu için aileyi ve arkadaşlıklarımı çok iyi etkiliyor bu konuda. Hiçbir şey yapmasına gerek yok zaten." [K1, Erkek, 15]

Kardeşin aileye kazandırdıkları şeyler olarak ebeveyn dengesi, aile samimiyeti, birliktelik, maddi destek konuları öne çıkmıştır:

"Ya onlar daha çok bizim mesela bizim durumumuzu biliyorsunuz çok farklı. Ya başkalarının ailesine bakarsak bizim yani bizim ailemize bakarak konuşursak eğer diğerlerinin aileleri samimi gelmiyor mesela. Şu yönden. Birbirlerine yakın davranmıyorlar. ...kardeşlerim olduğu için böyle düşünebilirim ama hani onların açısından bakarsam hani samimi gelmiyor bana. Ailelerindeki iletişimleri falan samimi değil. Benim kardeşlerim özel oldukları için bizim aile daha yakın mesela. Biz birbirimize yakın olduğumuz için birbirimizle çok iyi anlaşıyoruz. Hani onları aileleri açıkçası ben iç içe girmediğim için bilemiyorum ama bizim aile çok özel." [K5, Erkek, 16]

"Birbirimizle iç içe olmamız, beraber olmamız, sürekli beraber olmamız veya bir şey yapılacaksa onların adına bir şey yapılacaksa benimde içinde olmam, içinde olmam onlar sayesinde. Ne olursa olsun onlar sayesinde zaten ayakta duruyorum şu an." [K5, Erkek, 16]

"Kesinlikle İ.nin varlığı bunu sağlıyor. Çünkü eğer İ. olmamış olsaydı, annem bir köşede kitap okurdu, babam bir köşede televizyon izlerdi ben dışarda olurum. Benim evde olmamın zaten en büyük sebebi İ. Hani İ. olmamış olsa ben eve uğramam diyebilirim. Çünkü üniversite öğrencisiyim ve hani insan bir şeyler yapmak istiyor ve ama ben bir sorumluluğum var benim

kardeşime karşı bir sorumluluğum var diyerek bu şekilde davranmaya çalışıyorum." [K16, Kadın, 18]

"...babam kalp hastası olduğu için ablamın engelli maaşı ile geçiniyoruz. [K13, Erkek, 16]

4.1.2.7. Kardeşle sorun çözümü

Kardeşle yaşanan sorunlarda katılımcılar genelde kendi aralarında çözmeye çalışmakta, alttan almaya, konuşarak çözmeye ve sakinleşmeye çalışmaktadırlar. Bazen sert tepki, tehdit, görmezden gelme, oyalama, anne baba yardımı isteme gibi davranışlar da sergilenmektedir:

"Yok o kadar şey olmuyor. Sadece bağıyor. O kadar. Hani öyle fiziksel bir şey yapmıyor yani. Sadece F..... ışığı kapat diyor. Sesini yükseltiyor o kadar. Bende tamam diyorum." [K18, Erkek, 15]

"ben odadan çıkarım direkmen. başka türlü çözülmez çünkü ablam anlamadığı için mecbur saygı gösteriyoruz, susuyoruz bekliyoruz başka bir odaya geçiyoruz." [K13, Erkek, 16]

"Yemeği çok sever. Yemekten yürüdük dedemle. İşte tatlıdan verme. Yemekten verme. Bak yemekte de bu varmış. Bir şekilde oyalanır. Ama hani bir yerden sonra sıkılır o da. Geliştirdiğim yöntemler var ama. İlk sıkıldım demesinde durdurulur ama onunla da sıkılırsa yapacak bir şey yok." [K17, Erkek, 14]

"hemen hemen hepsinde. çünkü ben ne desem beni dinlemiyor. biraz evde kimseyi dinlemiyor bir tek annemi, annemden korktuğu için, annemi dinlediği için annem müdahale ettiği zaman hemen bitiyor olay. konuşması susuyor." [K13, Erkek, 16]

4.1.2.8. Kardeşi kabulün getirdiği duygular

Katılımcılarda kardeş ile birlikte yaşama ve onu olduğu gibi kabullenme ile ilişkili duygu ve düşünceler, kardeşin özel biri olduğu algısı, gurur, bir olma hissi, mutluluk temaları ile ilişkilendirilmektedir:

"Gerçekten kardeşimin özel bir insan olduğunu biliyorum ve o yönde hareket etmeye çalışıyorum daha çok." [K16, Kadın, 18]

"insanda bir gururlu zaten standart olur ve mutlu da oluyorsun sevinçleniyosun. Bazen heyecanlanıyorsun. Acaba daha ilerisi olur mu diye. Yani kazandığı durumların haricinde daha ileri götürebilir mi? Ne kadar başarabilir ya da bunu gibi duygular oluyor daha çok" [K14, Kadın, 16]

"Çünkü ona söylenen söz, bana söylenen söz gibi bir şey yani." [K4, Kadın, 18]

"Hani o mutlu olunca bizde mutlu oluyoruz zaten." [K3, Erkek, 17]

4.2. Ölçek Geliştirme Aşamasına İlişkin Bulgular

Nitel verilerin içerik analizi sonrasında geliştirilmesi planlanan ölçek aracının madde havuzu bursiyerler tarafından oluşturulmuştur. Proje danışmanları ve koordinatörü tarafından incelenen madde havuzu uzman görüşüne sunulmuştur. Daha önce alan uzmanlarından görüş alınarak düzenlenen maddde havuzu 59 maddeye indirilerek son halini almıştır.

4.2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Veri azaltma ve potansiyel faktör yapısı çözümlerinin değerlendirilmesine geçilmeden önce Kardeşin Engeline Uyum Ölçeğinin faktörlenebilirliği değerlendirilmiştir. Nihai faktör çözümü için, 30'ın altındaki ortak yüke (communality) sahip maddeler faktör analizinin gerçekleştirilmesi sürecinde edilmemiştir. Öncelikli olarak madde havuzunda yer alan 59 madde arasındaki korelasyon matrisi incelenmiş ve her bir maddenin bir ya da daha fazla madde ile .30 ve üzerinde korelasyona sahip olup olmadığına bakılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2007). Eğer herhangi bir madde başka herhangi bir madde ile .30 ve üzerinde korelasyona sahip değilse atılmasına karar verilmiştir. Yapılan incelemede bu ölçüte göre herhangi bir maddenin elenmesine gerek olmadığı saptanmıştır. Çoklu doğrusallığın değerlendirilmesine yönelik olarak ise VIF (Variance Inflation Factor) ve değerleri incelenmiştir. Allison (1999)'a göre VIF değerlerinin 10'u geçmesi ve Tolerans değerlerinin .10 altında olması çoklu doğrusallığa işaretir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde VIF değerlerinin 2.881'i geçmediği ve tolerans değerlerinin ise en düşük .34 olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgular çoklu doğrusallık varsayımının karşılandığına işaretir.

Faktörlenebilirlik ile ilgili gerçekleştirilen bir diğer analiz ise Bartlett'in Küresellik Testidir (Bartlett, 1950). Elde edilen bulgular gerçekleştirilen bu testin anlamlı sonuç verdiğini göstermektedir [$\chi^2(1711)=11856.25$, $p<0.000$]. Ayrıca, Worthington ve Whittaker (2007) faktörlenebilirliğin incelenmesine yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem büyüklüğü testinin yapılmasının önermektedir. Tabachnick ve Fidell (2007) .60 ve üzeri KMO değerlerinin faktörlenebilirliğe yönelik iyi bir kanıt olduğunu belirtmiştir. Halihazırdaki bu çalışmada elde edilen değer .925'dir ve faktörlenebilirliğe yönelik bir diğer kanıt olarak bulgulanmıştır.

Faktör analitik yaklaşımların bir diğer temel varsayımı ise normalliktir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu aşamada verinin normalliği basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılarak incelenmiştir. Bu değerlerin +1 ile -1 aralığında olması dağılımın normal olarak kabul edilebileceğinin işaretidir. Gerçekleştirilen incelemelerde basıklık ve çarpıklık değerlerinin sırasıyla -.517 ve .113 olduğu belirlenmiş ve normallik varsayımının karşılandığı görülmüştür.

Elde edilen bu bulgular, temel varsayımların karşılandığının ve veri yapısının faktörlenebilir nitelikte olduğunun göstergesidir. Bu bulgular ışığında faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analizin gerçekleştirilmesi sürecinde temel bileşenler analizi kullanılmış, boyutluluğun değerlendirilmesine yönelik ise varimax rotasyon gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi gerçekleştirildikten sonra öncelikli olarak öz değerler incelenmiştir. Öz değerler ölçeğin boyutlarının açıklanmış olduğu varyansın belirlenmesinde kullanılmaktadır (Haynes vd., 2011). Madde havuzunda yer alan 59 maddenin tamamı kullanılarak gerçekleştirilen analiz

sonucunda öz değeri 1'in üzerinde olan 11 boyut elde edilmiştir. Bu 11 boyut toplam varyansın %55.9'unu açıklamaktadır. Bu aşamada ortak yük değeri .30 altında olan 9 madde ölçekten çıkartılarak analizler yenilenmiştir ve bu süreç ortak yük değeri 30 altında ve farklı iki faktörden aldığı yük farkı .100 altında olan madde kalmayınca kadar sürdürülmüştür. Gerçekleştirilen 8 tekrarın ardından 30 madde kalmış ve bu 30 madde ile gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde 4 faktörün toplam varyansın %51.8'ini açıkladığı belirlenmiştir. Özdeğerler ve boyutlar için açıklanan varyans miktarları Tablo 19.'da yer almaktadır.

Tablo 19. Kardeşin engeline uyum ölçeği'nin faktör özdeğerleri ve açıkladıkları varyans miktarı

Faktör #	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Yığılmalı %
1	8,43	22,74	22,74
2	3,82	12,51	35,26
3	1,87	8,73	43,98
4	1,43	7,83	51,81
5	1,07		
.....			
30	0,26		

Daha sonrasında, uzman görüşüne başvurularak alt boyutların isimleri belirlenmiştir. Maddelerin içeriklerinin incelenmesi sonucunda isimleri uyum güçlüğü, farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk olarak isimlendirilmesine karar verilmiştir. Faktörlere göre maddelerin yükleri Tablo 20.'de yer almaktadır.

Tablo 20. Kardeşin engeline uyum ölçeği maddelerinin faktör yükleri

Boyut	Madde	Faktör Yüğü
Uyum Güçlüğü	Annemin/ babamın kardeşimle daha çok ilgilenmesinden dolayı kendimi evde yalnız hissediyorum.	0,75
	Kardeşimle ilgili soru sorulduğunda utanıyorum.	0,74
	Kardeşimin özel durumu nedeniyle istediklerimi yapamadığım için öfkeleniyorum.	0,74
	Özel durumu olan insanlarla dalga geçildiğinde üzüliyorum.	0,73
	Kardeşimin sorumluluğunu almaktan yoruluyorum.	0,73
	Kardeşimin özel durumu olmasaydı arkadaşlarımla daha fazla zaman geçirirdim.	0,72
	Anneme/ babama kardeşime çok hoşgörölü davrandıkları için öfkeleniyorum.	0,71
	Kardeşimle dışarı çıkmaktan utandığım için kendimi kötü hissediyorum.	0,69
	Kardeşimin özel durumu nedeniyle arkadaşlarımla eve davet etmek istemiyorum.	0,68
	Kardeşimin özel durumu arkadaşlık ilişkilerimi olumsuz etkiliyor.	0,67
	Annem/ babam artık bana yeterli zaman ayıramadıkları için kardeşime öfke duyuyorum.	0,66
	Kardeşimle ilgilenmem gerektiği için birçok sosyal faaliyete	0,64

	katılamıyorum.	
	Kardeşimin özel durumu sebebiyle derslerime yeterli şekilde çalışamıyorum.	0,62
Farkındalık ve Kabul	Kardeşimden arkadaşlarıma çekinmeden bahsediyorum.	0,72
	Kardeşimin nelerden hoşlanıp hoşlanmadığını biliyorum.	0,71
	Kardeşimi yakın arkadaşlarımla tanıştırırım.	0,71
	Ailem, kardeşimin özel durumu ile ilgili benimle konuşur.	0,67
	Kardeşimin özel ihtiyaçları olduğunun farkındayım.	0,65
	Kardeşimin ihtiyaçlarının karşılanmasında benim de sorumluluklarım vardır.	0,62
	Kardeşimin özel durumu ile ilgili yeterli bilgiye sahibim.	0,50
Empati	Kardeşimin yaşlılarından farklı olmasına üzülüyorum.	0,74
	Kardeşimle istediğim her konuda sohbet edemediğim için üzülüyorum.	0,72
	Kardeşimin farklı olduğunu anladıkça üzuldüm.	0,67
	Kardeşimin geleceği için endişeleniyorum.	0,66
	Anne babama bir şey olursa kardeşimle nasıl ilgilenirim endişesi taşıyorum.	0,51
Sorumluluk	Kardeşim ile daha güzel zaman geçirmek için farklı etkinlikler bulmaya çalışıyorum.	0,68
	Meslek seçimimi kardeşimin ihtiyaçlarını dikkate alarak yapıyorum.	0,65
	Ödevlerini yapmasında kardeşime yardımcı olurum.	0,60
	Anneme/ babama kardeşim ile ilgili konularda yardımcı olmaya çalışıyorum.	0,58
	Kardeşim ile yaşadığım anlaşmazlıklarda genelde ben alttan alırım.	0,53

Son olarak faktörler ve ölçeğin toplamı için güvenirlik düzeyini belirlemeye yönelik Cronbach alfa güvenirlik katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen değerler Tablo 21.'de yer almaktadır.

Tablo 21. Kardeşin engeline uyum ölçeği alt boyutları için elde edilen güvenirlik değerleri

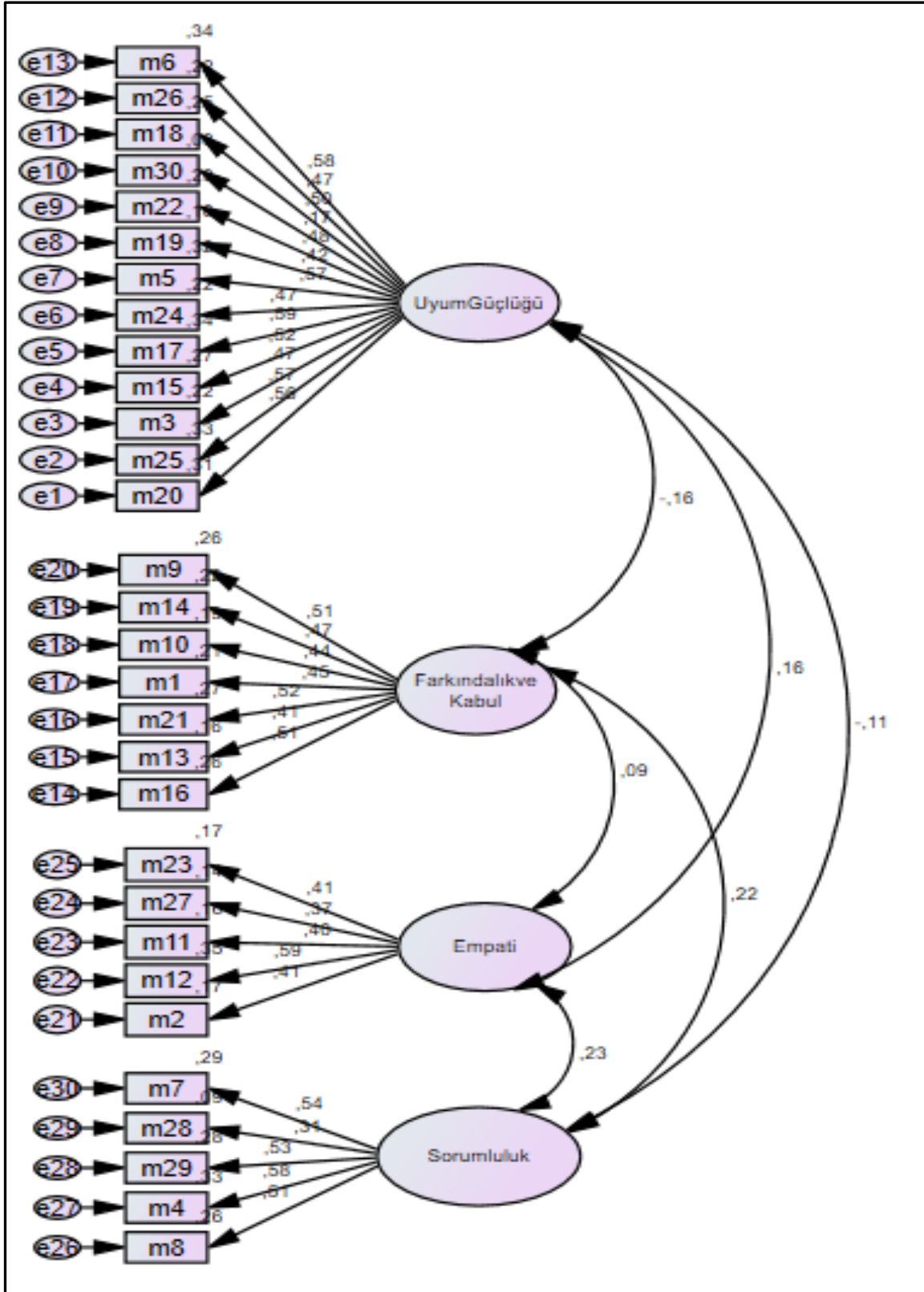
Alt boyut	Cronbach Alfa
Uyum Güçlüğü	.92
Farkındalık ve Kabul	.82
Empati	.73
Sorumluluk	.68

Tabloda görüldüğü üzere, sorumluluk alt boyutu haricinde, ölçeğin alt boyutlarının güvenirlik düzeyinin kritik değer olan .70 üzerinde olduğu görülmüştür. Sorumluluk alt boyutu için ise gözlenen bu değer alt boyut için yalnızca 5 madde olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nihai olarak ölçeğin güvenirlik düzeyinin yeterli olduğu söylenebilir.

4.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Açıklayıcı faktör analizinin gerçekleştirilmesinin ardından, Kardeşin Engeline Uyum Ölçeğinin açıklanan yapısının elde edilen farklı bir veri seti ile doğrulanıp doğrulanmadığının

incelenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, yeniden veriler toplanmış ve 529 öğrencinin görüşlerine başvurulmuştur. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen 4 boyutlu yapının doğrulayıcı faktör analizi ile uyum düzeyinin incelenmesine yönelik χ^2/df , the Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA), the Standardized Root Mean Squared Residual (SRMR), Non-Normed Fit Index (NNFI), Confirmatory Fit Index (CFI) ve the Goodness of Fit Index (GFI) değerleri dikkate alınmıştır. Elde edilen bulgular Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 2. Kardeşin engeline uyum ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

AMOS programı ile gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bulgulara ve uyum değerlerinin yorumlanmasına yönelik kabul edilen eşik değerlerine Tablo 9'da yer verilmiştir.

Buna göre elde edilen değerler, 4 faktörlü yapının doğrulandığını göstermektedir ($\chi^2/df=1.33$, RMSEA=0.025, SRMR=0.100, NNFI=0.936, CFI=0.934, GFI=0.936). Schermelleh-Engel, Moosbrugger & Müller (2003; Bkz. Tablo 22.) tarafından önerilen eşik değerlerine göre elde edilen bu eşik değerleri kabul edilebilir düzeydedir. Yalnızca SRMR uyum indeksi için elde edilen 0.100 değerinin yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür fakat diğer uyum indeksleri ile birlikte düşünüldüğünde Kardeşin Engeline Uyum Ölçeğinin dört boyutlu yapısının doğrulandığı söylenebilir.

Tablo 22. Araştırmada elde edilen model uyum değerleri ile eşik değerler

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırmada Elde Edilen Uyum Değerleri
χ^2/df	$0 \leq c2 \leq 2df$	$2df \leq c2 \leq 3df$	1.331
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.025
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.100
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	0.936
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.97$	0.934
GFI	$0.90 < RFI < 1.00$	$0.85 < GFI < 0.90$	0.936

Kaynak: Schermelleh-Engel, Moosbrugger & Müller (2003)

4.3. Deneysel Aşamaya İlişkin Bulgular

Araştırmanın deneysel aşamasında geliştirilen psikoeğitim programı iki ortaokul, bir de lise grubu olmak üzere üç farklı grupta üç ayrı çalışma olarak uygulanmıştır. Birinci deneysel çalışma lise öğrencileri, iki ve üçüncü çalışmalar ise ortaokul gruplarında yapılmıştır. Araştırmanın nicel ve nicel bulguları açıklamaya ilişkin nitel olmak üzere iki farklı çalışma olarak kurgulanmıştır. Bulgular üç ayrı başlıkta sunulmuştur. Deneysel işlem adımlarına bağlı kalınarak ayrıntılı yönergesi Ek 1. de sunulan KE00ÖYPU lise öğrencilerine uygulanmıştır. Bu kısımda deney ve kontrol gruplarının özellikleri ve ölçümler arasındaki farklılıklarının anlamlılığı incelenmiştir.

4.3.1. Birinci Deneysel Çalışmanın Bulguları

Birinci deneysel çalışmada deneysel işlem adımlarına bağlı kalınarak ayrıntılı yönergesi Ek 1. de sunulan KE00ÖYPU lise öğrencilerine uygulanmıştır. Bu kısımda deney ve kontrol gruplarının gruplar arası ve grup içindeki farklılıklarının anlamlılığı incelenmiştir.

4.3.1.1. Gruplar Arası Ölçümler Arasındaki Farklılıklar

Deney ve kontrol gruplarının grup içi karşılaştırmalarının yapılmasından önce grupların ölçülen skorlar açısından karşılaştırılabilir ve özdeş olduğu, ve son test ve izleme testleri açısından deney ve kontrol gruplarının farklılıkları Mann Whitney U testleri ile sınanmıştır. Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının kontrol grubu ön test puanları

arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 23.'de sunulmuştur.

Tablo 23. Deneysel çalışma 1: Deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları

Değişken						
Temel empati	N	S.T.	S.O.	U	z	p
Deney grubu 1	9	7,78	70,00	25,00	-1,50	,13
Kontrol grubu 1	9	11,22	101,00			
EPOCH						
Deney grubu 1	9	11,89	107,00	19,00	-1,93	,053
Kontrol grubu 1	9	7,11	64,00			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 1	9	10,67	96,00	30,00	-,945	,34
Kontrol grubu 1	9	8,33	75,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 1	9	11,56	104,00	22,00	-1,64	,10
Kontrol grubu 1	9	7,44	67,00			
Empati						
Deney grubu 1	9	11,78	106,00	20,00	-1,82	,06
Kontrol grubu 1	9	7,22	65,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 1	9	11,33	102,00	24,00	-1,46	,14
Kontrol grubu 1	9	7,67	69,00			
Toplam	18					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu 1 katılımcıları ile kontrol grubu 1 katılımcıları ön test puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, gruplar arasında istatistiksel açıdan düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$). Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının kontrol grubu son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 24.'te sunulmuştur.

Tablo 24. Deneysel çalışma 1: Deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken						
Temel Empati	N	S.T.	S.O.	U	z	p
Deney grubu 1	9	13,11	118,0	8,00	-2,98	,003
Kontrol grubu 1	9	4,89	53			
EPOCH						
Deney grubu 1	9	13,17	118,50	7,50	-3,05	,002

Kontrol grubu 1	9	5,83	52,50			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 1	9	6,67	60,00	15,00	-2,26	,02
Kontrol grubu 1	9	12,33	111,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 1	9	12,33	111,00	15,00	-2,27	,02
Kontrol grubu 1	9	6,67	60,00			
Empati						
Deney grubu 1	9	6,89	62,00	17,00	-2,08	,03
Kontrol grubu 1	9	12,11	109,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 1	9	12,67	114,00	12,00	-2,53	,011
Kontrol grubu 1	9	6,33	57,00			
Toplam	18					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu 1 katılımcıları ile kontrol grubu 1 katılımcıları son test puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, temel empati, iyi oluş, farkındalık ve kabul ve sorumluluk puanlarında gruplar arasında deney grubu lehine istatistiksel açıdan $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanırken, uyum güçlüğü ve empati puanlarında kontrol grubu lehine $p < 0.05$ anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının kontrol grubu izleme test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 25.'te sunulmuştur.

Tablo 25. Deneysel çalışma 1: Deney ve kontrol gruplarının izleme test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken	N	S.T.	S.O.	U	z	p
Temel empati						
Deney grubu 1	9	11,94	107,50	18,50	-2,08	,037
Kontrol grubu 1	9	7,06	63,50			
EPOCH						
Deney grubu 1	9	13,72	123,50	2,50	-3,42	,001
Kontrol grubu 1	9	5,28	47,50			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 1	9	6,72	60,50	15,50	-2,21	,027

Kontrol grubu 1	9	12,28	110,50			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 1	9	12,78	115,00	11,00	-2,62	,009
Kontrol grubu 1	9	6,22	56,00			
Empati						
Deney grubu 1	9	6,94	62,50	17,500	-2,042	,041
Kontrol grubu 1	9	12,06	108,50			
Sorumluluk						
Deney grubu 1	9	11,94	107,50	18,50	-2,08	,03
Kontrol grubu 1	9	7,06	63,50			
Toplam	18					

Tablodan da anlaşılabacağı üzere, deney grubu 1 katılımcıları ile kontrol grubu 1 katılımcıları izleme testi puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, temel empati, iyi oluş, farkındalık ve kabul ve sorumluluk puanlarında gruplar arasında deney grubu lehine istatistiksel açıdan $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanırken, uyum gücülüğü ve empati puanlarında kontrol grubu lehine $p < 0.05$ anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

4.3.1.2. Grup İçi Ölçümler Arasındaki Farklılıklar

Deney ve kontrol gruplarında zaman içindeki ölçümler arasındaki farklılıklar Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi kullanılarak sınanmıştır. Bu testin sonuçları bu kısımda sunulmaktadır. Deney grubu Temel Empati Ölçeği Öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi Sonuçları Tablo 26.'da sunulmuştur.

Tablo 26. I. Deney grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	4,00	28,00	-2.45	,01
	Artanlar	7	,00	,00		
	Eşit	2				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılabacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < 0.01$ düzeyinde

anamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin empati düzeyleri anlamlı biçimde artmıştır. Deney grubu EPOCH öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları Tablo 27.'de sunulmuştur.

Tablo 27. I. Deney grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	4,00	28,00	-2.38	,01
	Artanlar	7	,00	,00		
	Eşit	2				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin iyi oluşları anlamlı biçimde artmıştır.

I. Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum Güçlüğü Alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 28.'de sunulmuştur.

Tablo 28. I. Deney grubu: Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum Güçlüğü Alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	9	5,00	45,00	-2.65	,000
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	0				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinin uyum güçlüğü alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .001$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık öntest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin uyum güçlükleri anlamlı biçimde azalmıştır. I. Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum

Ölçeği Farkındalık ve Kabul Alt Boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 29.'da sunulmuştur.

Tablo 29. I. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Farkındalık ve Kabul Alt Boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2.52	,01
	Artanlar	8	4,50	36,00		
	Eşit	1				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p<.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin Farkındalık ve kabul puanları anlamlı biçimde artmıştır. I. Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 30.'da sunulmuştur.

Tablo 30. I. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	9	5,00	45,00	-2.80	,005
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	0				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği Empati alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p<.005$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık öntest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin empati düzeyleri anlamlı biçimde azalmıştır. Birinci Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği

Sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 31.'de sunulmuştur.

Tablo 31. I. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2.53	,011
	Artanlar	8	4,50	36,00		
	Eşit	1				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği sorumluluk alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin sorumluluk duyguları anlamlı biçimde artmıştır. Birinci araştırmanın kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 32.'de sunulmuştur.

Tablo 32. I. Deney grubu: Temel Empati Ölçeği sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	-1,00	,31
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	8				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > ,05$). Birinci Deney grubunun EPOCH Ölçeği sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 33.'de sunulmuştur.

Tablo 33. I. Deney Grubu EPOCH Ölçeği sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{X}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	2,00	2,00	-,57	,56
	Artanlar	2	2,00	4,00		
	Eşit	6				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Birinci Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum Güçlüğü alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 34.'te sunulmuştur.

Tablo 34. I. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum Güçlüğü alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{X}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	1,5	3,00	-1,34	,18
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	7				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği uyum güçlüğü alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Birinci Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 35.'te sunulmuştur.

Tablo 35. I. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{X}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	,00	1,00
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	9				

Toplam	9
--------	---

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Birinci Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 36.'da sunulmuştur.

Tablo 36. I. Deney Grubu: Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	,00	,65
	Artanlar	1	2,00	2,00		
	Eşit	7				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Birinci Deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 37.'de sunulmuştur.

Tablo 37. I. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	1,00	,65
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	9				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > ,05$). Birinci kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 38.'de sunulmuştur.

Tablo 38. I. Kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	2,5	5,00	,00	1,00
	Artanlar	2	2,5	5,00		
	Eşit	5				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p > ,05$). Birinci kontrol grubunun EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 39.'da sunulmuştur.

Tablo 39. I. Kontrol Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	5,00	23,00	1,55	,12
	Artanlar	6	3,83	5,00		
	Eşit	2				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p > ,05$). Birinci kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güçlüğü alt boyutu

öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 40.'da sunulmuştur.

Tablo 40. I. Kontrol grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum gücülüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,50	1,50	,00	1,00
	Artanlar	1	1,50	1,50		
	Eşit	7				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği uyum gücülüğü alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$). Birinci kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 41.'de sunulmuştur.

Tablo 41. I. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	1,50	3,00	-1,41	,15
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	7				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$). Birinci kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 42.'de sunulmuştur.

Tablo 42. I. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	-,44	,65
	Artanlar	1	2,00	2,00		
	Eşit	7				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği empati alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$). Birinci kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 43.'te sunulmuştur.

Tablo 43. I. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	1,50	3,00	-1,34	,18
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	7				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği sorumluluk alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$).

4.3.2. İkinci Deneysel Çalışmanın Bulguları

İkinci deneysel çalışmada deneysel işlem adımlarına bağlı kalınarak ayrıntılı yönergesi Ek 1. de sunulan KEOOÖYPU ortaokul öğrencilerine uygulanmıştır. Bu kısımda deney ve kontrol gruplarının özellikleri ve ölçümler arasındaki farklılıklarının anlamlılığı incelenmiştir.

4.3.2.1. Gruplar Arası Ölçümler Arasındaki Farklılıklar

İkinci çalışmada da deney ve kontrol gruplarının grup içi karşılaştırmalarının yapılmasından önce grupların ölçülen skorlar açısından karşılaştırılabilir ve özdeş olduğu, ve son test ve izleme testleri açısından deney ve kontrol gruplarının farklılıkları Mann Whitney U testleri ile sınanmıştır. Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları Tablo 44.'te sunulmuştur.

Tablo 44. Deney grubu II deney ve kontrol gruplarının ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken						
Temel empati	N	S.T.	S.O.	U	z	p
Deney grubu 2	6	4,92	29,50	8,50	-1,63	,103
Kontrol grubu 2	6	8,08	48,50			
EPOCH						
Deney grubu 2	6	7,75	46,50	10,50	-1,22	,21
Kontrol grubu 2	6	5,25	31,50			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 2	6	8,00	48,00	9,00	-1,45	,14
Kontrol grubu 2	6	5,00	30,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 2	6	7,83	47,00	10,00	-1,29	,195
Kontrol grubu 2	6	5,17	31,00			
Empati						
Deney grubu 2	6	7,83	47,00	10,00	-1,30	,191
Kontrol grubu 2	6	5,17	31,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 2	6	7,92	47,50	9,50	-1,36	,172
Kontrol grubu 2	6	5,08	30,50			
Toplam	12					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu 2 katılımcıları ile kontrol grubu 2 katılımcıları ön test puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, gruplar arasında istatistiksel açıdan düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$). Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının deney ve kontrol grubu son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 45.'te sunulmuştur.

Tablo 45. Deney grubu II katılımcılarının deney ve kontrol grubu son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken

Temel empati	N	S.T.	S.O.	U	z	p
Deney grubu 2	6	8,67	52,00	5,00	-2,11	,03
Kontrol grubu 2	6	4,33	26,00			
EPOCH						
Deney grubu 2	6	9,50	57,00	,000	-2,89	,004
Kontrol grubu 2	6	3,50	21,00			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 2	6	3,83	23,00	2,00	-2,63	,008
Kontrol grubu 2	6	9,17	55,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 2	6	8,67	52,00	5,00	-2,09	,036
Kontrol grubu 2	6	4,33	26,00			
Empati						
Deney grubu 2	6	3,83	23,00	2,00	-2,61	,009
Kontrol grubu 2	6	9,17	55,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 2	6	8,75	52,50	4,50	-2,16	,03
Kontrol grubu 2	6	4,25	25,50			
Toplam	12					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu II katılımcıları ile kontrol grubu II katılımcılarının son test puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, temel empati, iyi oluş, farkındalık ve kabul ve sorumluluk puanlarında gruplar arasında deney grubu lehine istatistiksel açıdan $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanırken, uyum güçlüğü ve empati puanlarında kontrol grubu lehine $p < 0.05$ anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının deney ve kontrol grubu izleme test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 46.'da sunulmuştur.

Tablo 46. Deney grubu II katılımcılarının deney ve kontrol grubu izleme testi puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken						
Temel empati	N	S.T.	S.O.	U	z	p
Deney grubu 2	6	8,67	52,00	5,00	-2,13	,032
Kontrol grubu 2	6	4,33	26,00			
EPOCH						
Deney grubu 2	6	3,92	23,50	2,50	-2,51	,012

Kontrol grubu 2	6	9,08	54,50			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 2	6	4,00	24,00	3,00	-2,43	,015
Kontrol grubu 2	6	9,00	54,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 2	6	8,58	51,50	5,50	-2,01	,04
Kontrol grubu 2	6	4,42	26,50			
Empati						
Deney grubu 2	6	3,83	23,00	2,00	-2,59	,009
Kontrol grubu 2	6	9,17	55,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 2	6	3,50	21,00	,00	-2,88	,004
Kontrol grubu 2	6	9,50	57,00			
Toplam	12					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu II katılımcıları ile kontrol grubu II katılımcıları izleme testi puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, temel empati, iyi oluş, farkındalık ve kabul puanlarında gruplar arasında deney grubu lehine istatistiksel açıdan $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanırken, uyum güçlüğü empati ve sorumluluk puanlarında kontrol grubu lehine $p < 0.05$ anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

4.3.2.2. Grup İçi Ölçümler Arasındaki Farklılıklar

İkinci çalışmada da deney ve kontrol gruplarında zaman içindeki ölçümler arasındaki farklılıklar Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi kullanılarak sınanmıştır. Bu testin sonuçları bu kısımda sunulmaktadır. Deney grubu Temel Empati Ölçeği Öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi Sonuçları Tablo 47.'de sunulmuştur.

Tablo 47. II. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2,06	,03
	Artanlar	5	3,00	15,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin empati düzeyleri anlamlı biçimde artmıştır. İkinci çalışmanın deney grubu EPOCH Ölçeği Öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları Tablo 48.'de sunulmuştur.

Tablo 48. II. Deney Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2,23	,02
	Artanlar	6	3,50	21,00		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin iyi oluşları anlamlı biçimde artmıştır. İkinci çalışmanın deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güclüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları Tablo 49.'da sunulmuştur.

Tablo 49. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güclüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	6	3,50	21,00	-2,20	,02
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinin uyum güclüğü alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon

İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık öntest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin uyum güçlükleri anlamlı biçimde azalmıştır. İkinci çalışmanın deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları Tablo 50.'te sunulmuştur.

Tablo 50. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2,20	,02
	Artanlar	6	3,50	21,00		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin Farkındalık ve kabul puanları anlamlı biçimde artmıştır. İkinci çalışmanın deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 51.'te sunulmuştur.

Tablo 51. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	6	3,50	21,00	-2,26	,02
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği Empati alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş

Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık öntest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin empati düzeyleri anlamlı biçimde azalmıştır. İkinci çalışmanın deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 52.'de sunulmuştur.

Tablo 52. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2,06	,03
	Artanlar	5	3,00	15,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği sorumluluk alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin sorumluluk duyguları anlamlı biçimde artmıştır. İkinci çalışmanın deney grubunun Temel Empati Ölçeği sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 53.'te sunulmuştur.

Tablo 53. II. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	-1,47	,14
	Artanlar	3	3,00	9,00		
	Eşit	2				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > .05$).

İkinci çalışmanın deney grubunun EPOCH Ölçeği sontest - izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 54.'te sunulmuştur.

Tablo 54. II. Deney Grubu EPOCH Ölçeği sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,50	1,50	-,00	1,00
	Artanlar	1	1,50	1,50		
	Eşit	4				
	Toplam	9				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). İkinci çalışmanın deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum gücülüğü alt boyutu sontest - izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 55.'te sunulmuştur.

Tablo 55. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum gücülüğü alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum_{sıra}$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	2,00	4,00	-,53	,59
	Artanlar	1	2,00	2,00		
	Eşit	3				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği uyum gücülüğü alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). İkinci çalışmanın deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu sontest - izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 56.'da sunulmuştur.

Tablo 56. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	2,00	2,00	-,44	,65
	Artanlar	1	1,00	1,00		
	Eşit	4				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). İkinci çalışmanın deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest - izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 57'de sunulmuştur.

Tablo 57. II. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,50	1,50	-,00	1,00
	Artanlar	1	1,50	1,50		
	Eşit	4				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği empati altboyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). İkinci çalışmanın deney grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest - izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 58.'de sunulmuştur.

Tablo 58. II. Deney Grubu Kardeşin engeline uyum ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
------	---------	---	------------------	-------------	---	---

Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-1,34	,18
	Artanlar	2	1,50	3,00		
	Eşit	4				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği sorumluluk alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). İkinci çalışmanın kontrol grubunun Temel Empati Ölçeği öntest - sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 59.'da sunulmuştur.

Tablo 59. II. Kontrol Grubu Temel Empati Ölçeği Öntest-Sontest Puanları Arasındaki Farkın Anlamlılığını Test Etmek İçin Yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	2,5	5,00	,00	1,00
	Artanlar	2	2,5	5,00		
	Eşit	2				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. İkinci çalışmanın kontrol grubunun EPOCH Ölçeği öntest - sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 60.'ta sunulmuştur.

Tablo 60. II. Kontrol Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	2,07	,03
	Artanlar	5	3,00	15,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda

sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık son test lehine gerçekleşmiştir. İkinci çalışmanın kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum güclüğü alt boyutu ön test - son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 61.'de sunulmuştur.

Tablo 61. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum güclüğü alt boyutu ön test-son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	2,03	,04
	Artanlar	5	3,00	15,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Uyum güclüğü alt boyutu ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık son test lehine gerçekleşmiştir. İkinci çalışmanın kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu ön test - son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 62.'de sunulmuştur.

Tablo 62. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu ön test-son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	3,75	7,50	-,63	,52
	Artanlar	4	3,38	13,50		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinden aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. İkinci çalışmanın kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu ön test - son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 63.'te sunulmuştur.

Tablo 63. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	3	3,17	9,50	-,21	,83
	Artanlar	3	3,83	11,50		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. İkinci çalışmanın kontrol grubunun Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu öntest - sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 64.'te sunulmuştur.

Tablo 64. II. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk altboyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	3	2,00	6,00	-,36	,71
	Artanlar	1	4,00	4,00		
	Eşit	2				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği sorumluluk alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır.

4.3.3. Üçüncü Deneyisel Çalışmanın Bulguları

Üçüncü deneyisel çalışmada deneyisel işlem adımlarına bağlı kalınarak ayrıntılı yönergesi Ek 1. de sunulan KEOOÖYPU ortaokul öğrencilerine uygulanmıştır. Bu kısımda deney ve kontrol gruplarının özellikleri ve ölçümler arasındaki farklılıklarının anlamlılığı incelenmiştir.

4.3.3.1. Gruplar Arası Ölçümler Arasındaki Farklılıklar

Üçüncü çalışmada da deney ve kontrol gruplarının grup içi karşılaştırmalarının yapılmasından önce grupların ölçülen skorlar açısından karşılaştırılabilir ve özdeş olduğu, ve son test ve izleme testleri açısından deney ve kontrol gruplarının farklılıkları Mann Whitney U testleri ile sınanmıştır. Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının kontrol grubu ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 65.'te sunulmuştur.

Tablo 65. Deney grubu III katılımcılarının kontrol grubu ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken						
Temel empati	N	S.T.	S.O.	U	z	p
Deney grubu 3	6	5,17	31,00	10,00	-1,33	,18
Kontrol grubu 3	6	7,83	47,00			
EPOCH						
Deney grubu 3	6	8,17	49,00	8,00	-1,66	,09
Kontrol grubu 3	6	4,83	29,00			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 3	6	5,17	31,00	10,00	-1,29	,19
Kontrol grubu 3	6	7,83	47,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 3	6	7,42	44,50	12,50	-,89	,37
Kontrol grubu 3	6	5,58	33,50			
Empati						
Deney grubu 3	6	7,33	44,00	13,00	-,80	,41
Kontrol grubu 3	6	5,67	34,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 3	6	7,67	46,00	11,00	-1,12	,31
Kontrol grubu 3	6	5,33	32,00			
Toplam	12					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu III katılımcıları ile kontrol grubu III katılımcıları ön test puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, gruplar arasında istatistiksel açıdan düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0.05$). Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının kontrol grubu son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 66.da sunulmuştur.

Tablo 66. Deney grubu III katılımcıları ile kontrol grubu son test Puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken						
Temel empati	N	S.T.	S.O.	U	z	p

Deney grubu 3	6	8,83	53,00	4,000	-2,258	,024
Kontrol grubu 3	6	4,17	25,00			
EPOCH						
Deney grubu 3	6	9,33	56,00	1,000	-2,751	,006
Kontrol grubu 3	6	3,67	22,00			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 3	6	4,00	24,00	3,00	-2,43	,015
Kontrol grubu 3	6	9,00	54,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 3	6	9,50	57,00	,00	-2,90	,004
Kontrol grubu 3	6	3,50	21,00			
Empati						
Deney grubu 3	6	3,83	23,00	2,00	-2,58	,010
Kontrol grubu 3	6	9,17	55,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 3	6	9,50	57,00	,00	-2,89	,004
Kontrol grubu 3	6	3,50	21,00			
Toplam	12					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu III katılımcıları ile kontrol grubu III katılımcıları son test puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, temel empati, iyi oluş, farkındalık ve kabul ve sorumluluk puanlarında gruplar arasında deney grubu lehine istatistiksel açıdan $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanırken, uyum güçlüğü ve empati puanlarında kontrol grubu lehine $p < 0.05$ anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu çalışmanın katılımcılarının deney ve kontrol gruplarının kontrol grubu izleme test puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları Tablo 67.'de sunulmuştur.

Tablo 67. Deney grubu III katılımcılarının kontrol grubu izleme testi puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Mann Whitney-U Testi sonuçları

Değişken						
Temel empati	N	S.T.	S.O.	U	z	
Deney grubu 3	6	8,67	52,00	5,00	-2,10	,03
Kontrol grubu 3	6	4,33	26,00			
EPOCH						
Deney grubu 3	6	9,50	57,00	,000	-2,90	,004

Kontrol grubu 3	6	3,50	21,00			
Uyum güçlüğü						
Deney grubu 3	6	3,50	21,00	,00	-2,90	,004
Kontrol grubu 3	6	9,50	57,00			
Farkındalık ve Kabul						
Deney grubu 3	6	8,92	53,50	3,50	-2,35	,019
Kontrol grubu 3	6	4,08	24,50			
Empati						
Deney grubu 3	6	3,50	21,00	,00	-2,92	,003
Kontrol grubu 3	6	9,50	57,00			
Sorumluluk						
Deney grubu 3	6	8,75	52,50	4,50	-2,18	,029
Kontrol grubu 3	6	4,25	25,50			
Toplam	12					

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubu III katılımcıları ile kontrol grubu III katılımcılarının izleme testi puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan non-parametrik Mann Whitney-U testi sonucunda, temel empati, iyi oluş, farkındalık ve kabul ve sorumluluk puanlarında gruplar arasında deney grubu lehine istatistiksel açıdan $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık saptanırken, uyum güçlüğü ve empati puanlarında kontrol grubu lehine $p < .05$ anlamlı bir farklılık saptanmıştır.

4.3.3.2. Grup İçi Ölçümler Arasındaki Farklılıklar

Üçüncü çalışmada da deney ve kontrol gruplarında zaman içindeki ölçümler arasındaki farklılıklar Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi kullanılarak sınanmıştır. Bu testin sonuçları bu kısımda sunulmaktadır. Deney grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları Tablo 68.'de sunulmuştur.

Tablo 68. III. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2,06	,03
	Artanlar	5	3,00	15,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin empati düzeyleri anlamlı biçimde artmıştır. Deney grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 68.'de sunulmuştur.

Tablo 69. III. Deney Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2,03	,04
	Artanlar	5	3,00	15,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin iyi oluşları anlamlı biçimde artmıştır. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güçlüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 70.'te sunulmuştur.

Tablo 70. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güçlüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	6	3,50	21,00	-2,20	,02
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinin uyum güçlüğü alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon

İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık öntest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin uyum güçlükleri anlamlı biçimde azalmıştır. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 71.'de sunulmuştur.

Tablo 71. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline uyum farkındalık ve kabul alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	3,50	21,00	-2,02	,04
	Artanlar	5	,00	,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin Farkındalık ve kabul puanları anlamlı biçimde artmıştır. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 72.'de sunulmuştur.

Tablo 72. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	6	3,50	21,00	-2,33	,02
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	0				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği Empati alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık öntest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup

uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin empati düzeyleri anlamlı biçimde azalmıştır. Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 73.'te sunulmuştur.

Tablo 73. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	-2,20	,02
	Artanlar	6	3,50	21,00		
	Eşit	0				
	Toplam	0				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği sorumluluk alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık sontest lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda deney grubunu oluşturan öğrencilerin sorumluluk duyguları anlamlı biçimde artmıştır. Deney grubu Temel Empati Ölçeği sontest – izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 74.'te sunulmuştur.

Tablo 74. III. Deney Grubu Temel Empati Ölçeği sontest - izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	1,50	3,00	-1,41	,31
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	4				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > .05$). Deney grubu EPOCH Ölçeği sontest – izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 75.'te sunulmuştur.

Tablo 75. III. Deney Grubu EPOCH Ölçeği sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	2	1,50	3,00	-1,32	,57
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	4				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güclüğü alt boyutu sontest – izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 76.’da sunulmuştur.

Tablo 76. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güclüğü alt boyutu sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	-1,00	,31
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	5				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği uyum güclüğü alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutu sontest – izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 77.’de sunulmuştur.

Tablo 77. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul sontest-izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	,00	1,00
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	6				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeği farkındalık ve kabul alt boyutundan aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest – izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 78.'de sunulmuştur.

Tablo 78. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	-,44	,65
	Artanlar	1	2,00	2,00		
	Eşit	4				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Deney grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest – izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 79.'da sunulmuştur.

Tablo 79. III. Deney Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk alt boyutu sontest- izleme puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	p
Ön-test-Son test	Azalanlar	0	,00	,00	,00	1,00
	Artanlar	0	,00	,00		
	Eşit	6				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin engeline uyum ölçeğinden aldıkları sontest-izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Kontrol grubu Temel Empati Ölçeği öntest – sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını

test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 80.'de sunulmuştur.

Tablo 80. III. Kontrol Grubu Temel Empati Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	,44	,65
	Artanlar	1	2,00	2,00		
	Eşit	4				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin temel empati ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$). Kontrol grubu EPOCH Ölçeği öntest – sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 81.'de sunulmuştur.

Tablo 81. III. Kontrol Grubu EPOCH Ölçeği öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	4,00	4,00	-,96	,33
	Artanlar	4	2,75	11,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin EPOCH ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$). Kontrol grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği öntest – sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 82.'de sunulmuştur.

Tablo 82. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği uyum güclüğü alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	1	1,00	1,00	-1,08	,27
	Artanlar	2	2,50	5,00		
	Eşit	3				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği uyum güclüğü alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$). Kontrol grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul altboyutu öntest – sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 83.'te sunulmuştur.

Tablo 83. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği farkındalık ve kabul altboyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	3	3,00	9,00	-,41	,68
	Artanlar	2	3,00	6,00		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği farkındalık ve uyum altboyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p>,05$). Kontrol grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği empati altboyutu öntest – sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 84.'te sunulmuştur.

Tablo 84. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği Empati alt boyutu öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	4	3,13	12,50	-,42	,67
	Artanlar	2	4,25	8,50		
	Eşit	0				

Toplam	6
--------	---

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği empati alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p > ,05$). Kontrol grubu Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği sorumluluk altboyutu öntest – sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları ise Tablo 85.'te sunulmuştur.

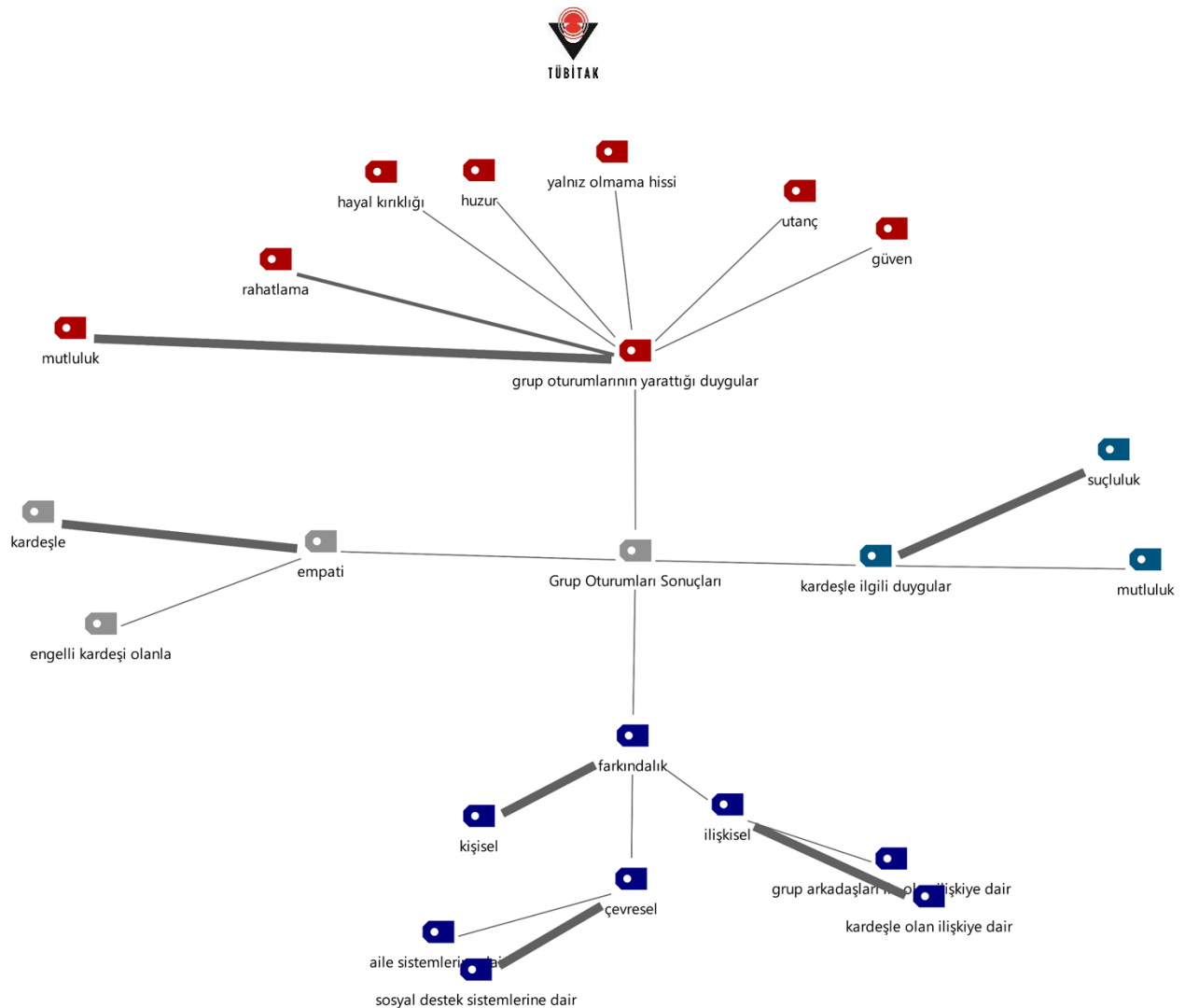
Tablo 85. III. Kontrol Grubu Kardeşin Engeline uyum ölçeği sorumluluk öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan non-parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{X}_{sıra}$	$\sum sıra$	Z	P
Ön-test-Son test	Azalanlar	3	2,83	8,50	-,27	,78
	Artanlar	2	3,25	6,50		
	Eşit	1				
	Toplam	6				

Tablodan da anlaşılacağı üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Kardeşin Engeline Uyum ölçeği sorumluluk alt boyutundan aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bulunmamıştır ($p > ,05$).

4.3.4. Tamamlayıcı Nitel Çalışmanın Bulguları

DeneySEL bulguların ve grup oturumlarındaki katılımcı izlenimlerinin anlaşılması amacıyla yürütülen nitel çalışmada kişi sayıları 6 ila 9 arasında olan 3 farklı deney grubunda 8 hafta süren, farkındalık kazanmaları, kardeşi engelli olma durumunun onlara kazandırdıklarını fark etme ve psikolojik dayanıklılıklarını artırmaya yönelik etkinlikler temelinde geliştirilmiş bir grup uygulaması olan KEOOÖYPU grup uygulaması yapılmış, uygulamanın ardından odak grup görüşmeleri ile nitel veriler toplanmıştır. Toplamda 21 kişi olan katılımcılardan elde edilen nitel verilerde katılımcıların deneyimlerinin dört ana tema altında toplandığı, bu temaların “grup oturumlarının yarattığı duygular”, kardeşle ilgili duygular”, “empati” ve “farkındalık” olduğu görülmüştür.

Grup oturumlarının yarattığı duygular ana temasında “güven”, “yalnız olmama hissi”, “utanç”, “huzur”, “hayal kırıklığı”, “rahatlama” ve “mutluluk” alt temalarının olduğu görülmüştür. Katılımcılar grup oturumları sonunda ortaya çıkan duyguları değerlendirdiklerinde yalnız olmama hissine dair veriler paylaşmıştır. "Tüm okul içinden aynı durumu yaşayan insanlarla güzel bir sohbet ettik" (K. 2.) Katılımcıların paylaştıkları bir diğer duygu ise güven teması altında toplanmıştır. "Güvenle yürüme etkinliğinde gülmek, eğlenmek, insanlara güvenebilmek duygularını hissettim" (K. 10). Katılımcılar olumsuz olabilecek fakat olumlu sonuçlar doğuran duygu olarak utanç hissine değinmişlerdir. "Etkinlikleri yaparken utandım ama yaptım, utanmamam gerektiğini anladım ve daha rahat oldum" (K. 21). Katılımcılar grup etkinlikleri sonunda ortaya çıkan duygulardan huzura dair paylaşımlarda bulunmuşlardır. "Etkinlikleri yapmak çok huzurlu olmamı sağladı" (K.19). Katılımcılar etkinliklerin onlarda yarattığı duyguları anlatırken hayal kırıklığından bahsetmiştir. "Gözlerimizi kapayıp bir trenle anılarımıza gittiğimiz gün hayal kırıklıklarımı tekrar görmek beni üzse de büyüdüğümü hatırlattı" (K. 8). Bazı katılımcılar grup oturumları sonucunda rahatlama duygusu olduğundan bahsetmişlerdir. "İçimi boşalttım rahatladım" (K. 7); "Etkinliklerde içimizi

döktük, özellikle gazeteyi hazırlama hoşuma gitti" (K. 15). Katılımcılar mutluluk duygusuna dair paylaşımlarda bulunmuşlardır. "Heykel yapma çalışması benim için çok güzeldi, o etkinlikte çok mutlu oldum" (K. 14); "Metin yazdığımız etkinlik sonunda çok mutlu oldum" (K. 1).

Grup oturumları sonucunda empati ana teması altında kardeşle empati ve kardeşi olan bireylere empati olmak üzere iki alt temanın oluştuğu görülmüştür. Katılımcılar grup oturumları ile engelli kardeşi olan diğer bireyler ile bir araya gelmenin kardeşi engelli diğer bireylere yönelik empati oluşumunda etkili olduğunu dile getirmişlerdir. "Bu oturumlarda benzer ve farklı özelliklerimizi gördüm, aynı duruma farklı bakabildiğimizi ve birbirimizi daha iyi anlamak için çabalayabileceğimizi gördüm. Mesela benim abim ile C'nin ablası bir araya gelebilse ve beraber bir şeyler yapsak çok güzel olabilir." (K. 6). Katılımcılar grup oturumları sonunda kardeşlerini daha iyi anladıklarını ve onlarla daha iyi empati yapabildiklerini dile getirmişlerdir. "Oturumlar sonrasında kardeşimi sadece kendş pencereinden değerlendirdiğimi fark ettim. Bu süreçte aslında kardeşimin sadece benim gibi olmak istediğini fark ettim" (K. 4).

Grup oturumu sonuçlarına baktığımızda farkındalığa dair önemli çıktılar olduğu görülmektedir. Farkındalık ana teması altında kişisel farkındalık, çevresel farkındalık ve ilişkisel farkındalık olmak üzere üç alt temanın oluştuğu görülmektedir. Kişisel farkındalık alt temasında katılımcıların bu süreç sonunda kendilerine dair fark ettikleri olumlu ve olumsuz durumları dile getirdikleri görülmektedir. "Bu etkinlikler kendimi daha fazla eleştirmeme yardımcı oldu." (K. 8); "Bu etkinlikler hayallerimi, çevremi, yetenekleri, kızgınlıklarımı, üzüntülerimi, kendimi fark ettirdi. Gerçekten ne istediğimi fark ettim." (K. 3); "...düşünmediğim, üstüne durmadığım şeyler olduğunu fark ettim." (K.15). Etkinlikler sonucunda farkındalığa dair ortaya çıkan bir diğer alt tema çevresel farkındalık olmuştur. Çevresel farkındalık altında aile sistemlerine dair ve sosyal destek sistemlerine dair olmak üzere iki kodun oluştuğu görülmektedir. Katılımcılar engelli bir kardeşe sahip olmanın aile sistemlerindeki etkisine dair kazandıkları farkındalığı paylaşmışlardır. "etkinlikler boyunca kendimi, ailemi, kardeşimi, çevremi düşündüm ve bunlarda kardeşimin durumunun etkisine dair kendime karşı dürüst olmaya çalıştım." (K. 13); "Yapılan etkinliklerde kendime, aileme dair pek çok şey fark ettim..." (K.11). Katılımcıların sosyal destek sistemlerine dair olumlu farkındalıkları olduğu kadar "Halka ve taş çalışması etkilendiğim etkinliklerden biri oldu çünkü bana etrafımdaki insanlarla ilişki derecelerimi ve kendimi nasıl hissettiğimi hatırlattı." (K. 10); "...çevremde güvenilebileceğim insanlar olduğunu görmek mutlu etti." (K. 9). "...kendimi yalnız sanıyordum ve listeleyince o kadar da yalnız olmadığımı fark ettim. Hatta bir sürü insanın olduğunu fark ettim" (K.7); olumsuz farkındalıkları olduğu da gözlenmiştir "yakınımda

gibi görünen ama yakınım olmayan kişileri fark ettim." (K. 17); "...sevmediklerimi hayatımdan kolayca çıkarabilirim" (K. 11).

Katılımcıların farkındalığa dair bir diğer alt teması ilişkisel farkındalıklarına dair olmuştur. İlişkisel farkındalıkları grup arkadaşları ile oluşturdukları ilişkiye dair ve kardeşleri ile olan ilişkilerine dair olmak üzere iki kod altında toplanmıştır. Grup arkadaşları ile olan ilişkiye dair olan farkındalıkları bu ilişkinin onlar üzerindeki etkileri üzerine olmuştur. "her hafta aynı gün aynı saatte bir araya geliyor olmak ve duygusal bağlamda bir paylaşım içine giriyor olmak farklı bir bağ oluşturdu daha çok bir grup olduğumuzu fark ettirdi bana." (K. 5). Kardeşleri ile olan ilişkiye dair paylaşımlarında katılımcıların olumlu farkındalık geliştirdikleri gözlenmiştir. "Bu etkinlikte kardeşimle ortak değerlerimizi yani mesela yaptığımız şarkılı etkinlikte ikimizin de sevdiği şeyleri fark ettim." (K. 14); "Ona karşı hep iyi olduğumu düşünüyorum. İlişkimiz aynı ama onu daha çok tanımış oldum" (K. 16).

Grup oturumları sonucunda kardeşe ilişkin duygulara dair bir ana tema oluşmuştur. Bu ana temanın altında suçluluk ve mutluluk alt temalarının olduğu görülmüştür. Katılımcılar grup oturumları süresince yapılan etkinliklerde kardeşlerine dair duygularına dair paylaşımlarında suçluluk duygusunu paylaşmışlardır. "...onu gereksiz yere üzdüğümü ve değmediğini fark ettim" (K. 3); "...geçmişe dönüp suçluluk duyduğum şeylere döndüm ve o yaptığım hataları gördüm" (K. 5). Katılımcılar ayrıca grup oturumları sonunda kardeşlerine dair mutluluk duygularının ortaya çıktığından bahsetmiştir. "...fark ettim ki kardeşim engelli olmasına rağmen hem diğer insanlardan daha mutlu hem de kardeşleri ve arkadaşları ile daha çok vakit geçiriyor." (K. 18).

5. TARTIŞMA/SONUÇ

Engelli kardeşe sahip olan çocuklar, engelli kardeşe sahip olmanın getirdiği kaygılar ve sorunların yanı sıra, ebeveynlerin yaşadığı stresten de dolayı ve doğrudan etkilendikleri için psikososyal açıdan risk altındadırlar (Cate & Loots, 2000; Gath & Gumley, 1986; Gath, 1989; Yıldız, 2007). Bu özel grubun kardeşin engeline uyum sürecinin bilimsel açıdan incelenmesi ve ihtiyaçlarına yönelik müdahaleler geliştirilmesi önemlidir. Bu ihtiyaçlara hitap edebilmek

için bu projede kardeşi engelli çocukların psikolojik ihtiyaçlarının ve uyum süreçlerinin çeşitli alanlarıyla ve pozitif boyutları da içerecek şekilde fenomenolojik nitel araştırma çerçevesinde incelenmesi, kardeşin engeline uyum özelliklerini ölçümlemek için bir ölçek geliştirilmesi ve bu grup için Kardeşi Engelli Olan Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Uygulaması'nın (KEOOÖYPU) geliştirilmesi ve etkililiğinin sınanması amaçlanmıştır. Tartışma üç ana araştırma aşamasının bulgularına göre düzenlenmiştir.

5.1. Birinci Çalışma: Ergenlerin Engelli bir Kardeşe Sahip Olma Deneyimlerinin İncelenmesi

Birinci nitel araştırmada kardeşi engelli olan öğrencilerin yaşantıları ve uyum süreçleri incelenmiştir. Bu çalışmada kardeşin engellilik durumunu öğrenme sürecindeki ilk tepkiler, kardeşi ile ilgili yaşadıkları zorluklar, kardeşe dair algı, kardeşle birebir etkileşim, aile içi ilişkiler, arkadaş ilişkileri, kardeşin engelinin geleceğe etkisi, kardeşin kazandırdıkları, kardeşle sorun çözümü, kardeşi kabulün getirdiği duygular incelenmiştir. Katılımcılar kardeşin engelli olduğunu öğrenme sürecinde yaşlarından ve ailenin genellikle anlatmayı tercih etmemesinden kaynaklı olarak kavrayamadıklarını, öfke, kabullenememe, üzüntü, merak, gibi duygular yaşadıklarını belirtmişlerdir. Üzüntü bildirilen duygusal tepkilerin içinde ağır basmaktadır. Bunların yanında bazı katılımcılar kardeşin engelini kabul edebildiğini ve kardeşi korumaya yönelik sorumluluk hissetmelerine yol açtığı gibi tepkiler çıkmıştır. Katılımcıların bazıları kardeşlerinin engelli olduğunu kendi kendine anladıklarını, bazıları ise ailenin anlatmasıyla öğrendiklerini ifade etmektedirler. Engelli olmayan kardeşin, engelli olan kardeş ile birlikte yaşama sürecinde çeşitli uyum sorunları yaşadığı görülmüştür. Arkadaşlarla ilişkileri açısından katılımcıların, engelli kardeşin özel durumunu yansıtmama çabaları olduğu göze çarpmaktadır. Engelli kardeşi oyunlarda aralarına almama davranışları olduğu da belirtilmiştir.

Engelli kardeşin diğer kardeşlerle yaşadığı sorunların olduğu da belirtilmiştir. Burada inatlaşma, kıskançlık, kavga temaları ön plana çıkmıştır. Uzlaşılamayan alanlar şiddet, diğer kardeşle kavga, fiziksel oyun isteği, günlük hayata müdahaleler, (ışığı açmasını engelleme, TV kanalı, interneti kapama, ders çalışırken engelleme, telefonunu alma vb.) gibi alanlarda toplanmaktadır. Engelli kardeş ile ilgili diğer sorun alanları sorumluluk ihmali, (dağınıklık, ders çalışmaması, yapabileceklerini yapmaması), sabırsızlık, eşyaları paylaşma zorluğu, eşyalarını karıştırma gibi konulardan oluşmaktadır. Engelli kardeş ile birlikte yaşamının getirdiği zorluklar, yükümlülük almak zorunda kalma, (özgürlüğün kısıtlanması, göz kulak olmak, fazla sorumluluk), iki kardeş arasında kalma, ısrarcılık/takıntı, sınava çalışmaya engel, şiddet eğilimi, ortama uyumsuzluk gibi temalar ön plana çıkmaktadır:

Katılımcılar hayatlarında akranlarının yapageldikleri bazı şeyleri yapamadıklarını da belirtmişlerdir. Dışarıda birlikte olamama, uzağa götürememek, dışarıda oynayamamak, gezememek, beraber okula gidememek, dertleşememek gibi olgulardan bahsetmişlerdir. Ebeveynlerin kendilerine karşı davranışları açısından katılımcılar, sorumluluk yükleme, beklentilerinin yüksekliği, geri planda kalma konularına değinmişlerdir. Kardeşe olumsuz yaşantıların getirdiği duygu ve düşünceler, pişmanlık, kıskançlık, yük gibi görme, kardeşe yönelik öfke, utanç, suçluluktur. Katılımcılar kardeşlerinin duygusal özelliklerini tanımlarken, mutlu, inatçı, duygusal, kıskanç, saldırgan gibi tanımlamaları kullanırken, Kardeşin sosyal özellikleri açısından kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme, çevresinin farkında olma, yardımseverlik, barışçıl olma, koruyucu olma, şımarık olma gibi farklı özelliklerden bahsetmişlerdir. Katılımcıların kardeşe destek verme konusundaki sorumlulukları, dışarıda korumak, bakım, iletişim kurmasını öğretme, diğer kardeşe ara buluculuk, kitap okuma, ödev yardım etme gibi alanlar ile ilgilidir. Kardeşlerin ödev yapmalarına yardım etme, duygusal destek, rehberlik, sınav motivasyonu, derse yardım, teknolojik konular, okula götürme, dışarıyı öğretmek, oyun kurma, günlük beceri öğretmek gibi alanlarda kardeşlerine katkı vermektedirler. Katılımcılar kardeş üzerindeki sorumlulukları hakkında özeleştiri yapmakta, kardeşleri ile zaman zaman otorite modeli, rol model veya arkadaşlık gibi farklı ilişkiler kurmaktadır.

Anne baba ile kardeş arasındaki ilişkiler açısından kendini adanmış anne profili ön plana çıkmaktadır. Genelde engelli kardeşlerin anneler ile yakın olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar bazen annenin aciz kaldığını ve kardeşin olumsuz davranışlarına verdikleri tepkiyi yetersiz bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar genelde ebeveynin kendisine davranışında ayrımcılık olmadığını belirtmektedirler. Sorumluluk dağılımı konusunda engelli bireylere yardım konusunda farklı iş bölümleri görülmektedir. Bununla birlikte ezici çoğunlukta kardeşin sorumluluğu annenin üzerindedir.

Katılımcıların arkadaş ilişkileri de engelli kardeşin varlığından etkilenmektedir. Kardeşi akranlardan gelebilecek zararlardan koruma kaygısı, onunla dalga geçenlerle aranının bozulması, kardeş oyuna almayınca kavga etme gibi durumlar olumsuz deneyimler olarak öne çıkmaktadır. Bazı katılımcılar arkadaşlara kardeşin durumundan kolaylıkla bahsetmekte, bazıları ise yeterli güven duyduklarında bunu mümkün bulmaktadır. Bazıları ise özelliklerini normal bir durum olarak algılamakta ve böyle ifade etmektedirler. Arkadaşların da engelli kardeşe destek olması, kardeşi “araya alma” ya da etkinliklere amaçlı olarak katma veya özel olarak ilgilenme durumları da sıklıkla söz konusudur. Engelli kardeşe sahip olmanın geleceğe yönelik etkileri açısından ele alındığında geleceğe dair duygular/düşünceler endişe, yükümlülük duygusu, umut, gibi deneyimler ile ilişkilendirilmektedir. Bazı katılımcılar ileride

seçecekleri mesleğe kardeşleri ile birlikteki yaşantılarının ilgili olduğunu, bazıları ise bunun ilgisiz olduğunu belirtmektedirler. Sağlıkla ilgili mesleklere yönelik görülmektedir.

Kardeşle ilgili gelecek planında ise, onu hayatın merkezine alma, göz önünde tutma, kılavuzluk etme, kardeşin meslek edinmesine yardım etme gibi temalar ağır basmaktadır. Kardeşinin iletişime açık olma ve kendine yeteceğine ilişkin güveni ifade edenler de bulunmaktadır. Katılımcılara engelli kardeş ile birlikte yaşamının kazandırdıkları, sosyal beceriler, duyarlılık, sorumluluk duygusu, ifade becerisi, uyumluluk, sakinlik, ön yargıdan uzaklaşma, olgunluk, sorun çözme, kardeş desteği, anne ilgisinin artması, neşe/iyimserlik duyguları gibi başlıklarda toplanmaktadır.

Kardeşin aileye kazandırdıkları şeyler olarak ebeveyn dengesi, aile samimiyeti, birliktelik, maddi destek konuları öne çıkmıştır. Kardeşle yaşanan sorunlarda katılımcılar genelde kendi aralarında çözmeye çalışmakta, alttan almaya, konuşarak çözmeye ve sakinleşmeye çalışmaktadırlar. Bazen sert tepki, tehdit, görmezden gelme, oyalama, anne baba yardımı isteme gibi davranışlar da sergilenmektedir. Katılımcılarda kardeş ile birlikte yaşama ve onu olduğu gibi kabullenme ile ilişkili duygu ve düşünceler, kardeşin özel biri olduğu algısı, gurur, bir olma hissi, mutluluk temaları ile ilişkilendirilmektedir.

Birinci nitel araştırma sürecinde kardeşi engelli ergenlerin, kardeşin engelini öğrendikleri ilk anlardan itibaren ne gibi deneyimler yaşadıkları, kardeşleri ile ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar, arkadaş ilişkileri, aile ve geleceğe ilişkin algıları gibi alanlardaki deneyim ve algıları incelenmiştir. Araştırma bulgularından mevcut araştırmanın ikinci fazı olan ölçek geliştirme çalışması ve kardeşi engelli öğrencilere yönelik geliştirilen KE00ÖYPU müdahalesinin geliştirilmesinde de yararlanılmıştır. Bu aşamanın bulgularının kardeşi engelli olan bireylerin deneyimlerine ışık tutarak araştırmacı ve uygulamacılar için faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Nitel aşamadaki mevcut araştırma bulgularının ilgili alan yazınla uyumlu olduğu söylenebilir. Özellikle ergenlik döneminde kardeşi engelli olan çocuklar bu çatışmaları daha derinden yaşamaktadırlar. Kimliği şekillenmeye devam eden bu çocuklar, bir yandan da kendisi ve engelli kardeşine ilişkin gelecek planları yapmaya başlamaktadır. Aile içinde bu çocuklara kendi kimliğini oturtması için yeterli süre tanınmazsa, çocuklar kendilerini; kardeşlerine yardım etmek ve anne babalarına destek olmak ile arkadaşlık kurmak ve okul görevlerine vakit ayırmak arasında bir seçim yapmak zorunda hissedebilmektedirler. Bu ikilem, çocukların kaygı seviyesinin artmasına ve gelecek beklentilerinin azalmasına neden olmaktadır. Engelli olmayan kardeş, kardeşin engel durumuna ve ailedeki koşullara bağlı olarak ailenin geleceğe ilişkin baskısına da maruz kalabilmekte; kendi geleceği için bir yol çözmeye çalışırken, ebeveynlerinin kendisinden engelli kardeşi için beklentilerini karşılama

baskısını hissedebilmektedirler. Mevcut araştırma bulgusu ile uyumlu olarak bazıları geleceği çok düşünmediklerini söyleseler de pek çoğu anne ve babaları öldükten sonra ne olacağını düşündüklerini dile getirmektedir (ACD, 2003; Graff, vd. 2012). Bir araştırmada da kardeşi engelli olan bireylerde sorumluluk algısının fazla gelişmiş olduğundan hatta bu bireylerin yeri geldiğinde kendi istek ve ihtiyaçlarını bile ikinci plana attıklarından ve adeta “üçüncü bir ebeveyn” gibi hissettikleri bulgulanmıştır (University of York, 2011).

Engelli kardeşi olan ve normal gelişim gösteren 8-13 yaş arasındaki çocukların sosyal duygusal gelişimlerinin incelenmesinin amaçlandığı bir çalışmada annelerin ve normal gelişimli çocukların cevapları ve resimleri incelenmiştir. Engelli kardeşi olan çocukların normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocuklara göre daha yüksek düzeyde kardeşleriyle olumlu ilişki düzeyi bildirdikleri görülmüştür. Engelli kardeşi olan çocukların anneleri bu çocukların daha fazla empati ve öğretim davranışları gösterdiğini ve daha az rekabetçi ve çatışmacı davranışlarda bulunduğunu belirtmişlerdir (Zaidman-Zait vd., 2020). Ropper ve diğerleri (2014) ebeveynlerin engelli kardeşi olanların normal gelişimi olan kardeşi olanlara göre daha olumlu kardeş ilişkileri belirttiklerini saptamıştır. Yine ebeveynlerle yapılan görüşmelerde kardeşi engelli olmanın çocuğu daha olgun yaptığını ve sorumluluk duygusunu daha fazla geliştirdiğini söylemişlerdir (Taunt & Hasting, 2002). Bu bulgular da mevcut araştırma bulguları ile uyumludur. Engelli kardeşi olan bireylerin yaşamlarındaki güçlüklerin yanında; olgunluk, içgörü, hoşgörü, gurur duyma, meslekî fırsatlar, savunuculuk, sadakat, sosyal beceri gibi hususlarda avantajlı oldukları da bilinmektedir (Burke & Montegomory, 2000; Cox vd. 2003; Rampton vd. 2007; Meyer, 2008).

Çınar ve diğerleri (2017) ise zihinsel engelli kardeşi olan ve olmayan kardeşlerin kardeşleriyle ilişkilerini incelemişlerdir. Bunun için her iki gruptaki çocukların yanı sıra annelerine de ölçek uygulamışlardır. Nazik olma, birliktelik-İlgili olma, uzak durma-çekinme, empati, fiziksel saldırganlık açısından gruplar karşılaştırılmıştır. Engelli kardeşe sahip olanlar diğerlerine göre kardeşlerine daha nazik ve daha empatik yaklaşmakta, daha az çekinmektedirler.

5.2. İkinci Çalışma: Kardeşin Engeline Uyum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri

Bu proje kapsamında ikinci aşamada kardeşi engelli olan ergenlerin uyum süreçlerine dayalı literatür ve birinci aşamanın bulgularından hareketle kardeşin engeline uyum sürecinin farklı alanlarına ilişkin uyum düzeylerinin belirlenmesinde kullanılmak üzere *Kardeşin Engeline*

Uyum Ölçeği'nin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında toplanan verilerin AFA için uygunluğu için incelenen verilerin VIF (Variance Inflation Factor; Allison, 1999), KMO değerleri ve normallik (Tabachnick & Fidell, 2007) açısından analize uygun olduğu bulgulanmıştır. Faktör yüklerine dayalı olarak havuzdan yeterli yük düzeylerinde olmayan maddeler çıkartılmış, gerçekleştirilen 8 tekrarın ardından havuzda 30 madde kalmış ve bu 30 madde ile gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde 4 faktörün toplam varyansın %51.8'ini açıkladığı belirlenmiştir. Bu dört boyut sırasıyla uyum güçlüğü, farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk boyutlarıdır. Uyum güçlüğü boyutu dışında kalan boyutların maddelerinde kardeşlerin kardeşin engeline yönelik işlevsel tutum ve davranışları ölçülmektedir. Ölçek tek bir uyum skoru vermemekte, alt ölçek skorları müstakil olarak kullanılmaktadır. Doğrulayıcı Faktör analizi sonuçlarına göre de ölçeğin son yapısının verilerle uyumluluk derecesinin alan yazındaki kriterlere göre yeterli düzeylerde olduğu görülmektedir ($\chi^2/df=1.33$, RMSEA=0.025, SRMR=0.100, NNFI=0.936, CFI=0.934, GFI=0.936; Schermelleh-Engel ve diğ., 2003).

Ölçeğin güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlık yöntemiyle incelenmiştir. Bu katsayılarının 1'e yakın olması genel olarak ölçeğin güvenirliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Tezbaşaran, 1996). Araştırma bulgularımıza göre ölçeğin alt ölçeklerinin iç tutarlık güvenirlik düzeylerinin .68 ve üzeri değerlerde olması hasebiyle yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Bu sonuçlara göre Kardeşin Engeline Uyum Ölçeğinin tipik gelişen çocukların kardeşlerinin engelli olması durumundaki uyum özelliklerinin ölçümlenmesinde yeterli ölçüde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Ancak ölçeğin zaman içindeki güvenirliğini ölçmek için test tekrar-test çalışmasının yapılması ölçeğin güvenirlik özelliklerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ölçek için Türkiye ve dünyada farklı örneklemelerde yürütülecek güvenirlik ve geçerlik çalışmaları da faydalı olacaktır.

5.3. Üçüncü Çalışma: KE00ÖYPU Müdahalesinin Etkililiğinin Deneysel olarak Sınanması

Araştırmanın deneysel fazında, proje kapsamında geliştirilen KE00ÖYPU müdahalesinin temel empati, iyi oluş, kardeşin engeline uyum boyutları olan uyum güçlüğü, farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk değişkenleri üzerindeki etkisi nicel yöntemlerle üç farklı alt araştırma olarak incelenmiştir. Birinci ve üçüncü deneysel çalışmalarda temel empati, iyi oluş, kardeşin engeline uyum boyutları olan uyum güçlüğü, farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk skorları açısından; üç deneysel çalışmada da öntest ölçümlerinde deney ve kontrol grupları arasında ikili karşılaştırmalarda anlamlı bir farklılık olmadığı; deney grubunun

öntest skorları ile sontest skorları arasında sontest lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu ve sontest ile 3 ay sonra yapılan izleme ölçümleri arasında anlamlı bir değişiklik olmadığı bulgulanmıştır. Kontrol grubunda ise öntest skorları ile sontest skorları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Sontest ve izleme ölçüm skorları üzerinde yapılan gruplar arası karşılaştırmalarda deney grubunun skorları açısından deney grubu lehine farklılaştığı bulgulanmıştır. Bu bulgulardan hareketle KE00ÖYPU müdahalesinin deney grubunda etkili olduğu ve katılımcıların temel empati, iyi oluş, kardeşin engeline uyum boyutları olan uyum güçlüğü (negatif yönde), farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk düzeylerini anlamlı bir şekilde olumlu etkilediği ve bu etkinin kalıcı olduğu sonucu çıkarılabilir.

İkinci deneysel çalışmada da gruplar arası karşılaştırmada öntest, sontest ve izleme ölçümlerinde temel empati, iyi oluş, kardeşin engeline uyum boyutları olan uyum güçlüğü, farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk skorları açısından deney grubu lehine farklılıklar bulunmuştur. Grup içi ölçümlerde de tüm skorlar açısından deney grubunda ön-test ile sontest arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Temel empati, kardeşin engeline uyum boyutları olan farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk skorları açısından kontrol grubunda anlamlı değişiklikler olmamıştır. Bununla birlikte iyi oluş ve uyum güçlüğü skorları açısından bu çalışmada deney grubundakine benzer şekilde kontrol grubunda da öntest ve sontest skorları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuş, iyi oluş sıra ortalamalarında ve uyum güçlüğü sıra ortalamalarında kontrol grubunda artışlar görülmüştür. Kontrol grubunda sontest ölçümlerinde iyi oluş düzeylerinin artması beklenenin aksi yönde bir bulgudur. Bu bulgunun nedenlerinin irdelenmesi gerekir. Kontrol grubunda sontest ölçümlerinde uyum güçlüğü düzeylerinin artması ise kontrol grubunda müdahale yapılmadığı için karşılaştırılabilirlik açısından sınırlılık teşkil edebilir. Bununla birlikte uyum güçlüğü skorlarının kontrol grubunda artması, deney grubunun da benzer bir dönemsel etki ile artabilecek olan uyum sorunlarını azaltarak yükselmesini baskıladığı anlamına da gelebilir. İyi oluş açısından söz konusu olan kontrol grubundaki aksi bulgulara rağmen bulguların bütünü ele alındığında da KE00ÖYPU müdahalesinin ikinci çalışmanın deney grubunda da etkili olduğu ve katılımcıların temel empati, iyi oluş, kardeşin engeline uyum boyutları olan uyum güçlüğü (negatif yönde), farkındalık ve kabul, empati ve sorumluluk düzeylerini anlamlı bir şekilde olumlu etkilediği ve bu etkinin kalıcı olduğu sonucuna varılabilir.

Deneysel araştırmanın tamamlayıcı nitel fazında ise KE00ÖYPU uygulamasının katılımcılarda güven, yalnız olmama hissi, huzur, rahatlama ve mutluluk gibi duyguları ortaya çıkardığı görülmüştür. Müdahale sürecine ilişkin memnuniyetin varlığını da gösteren bu bildirimlere ek olarak katılımcılar, olumlu duyguların yanı sıra kardeşleri ile ilişkileri

bağlamında ortaya çıkan utanç, suçluluk ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygularla da yapıcı bir şekilde yüzleşme imkânı bulmuşlardır.

Grup oturumları sürecinde katılımcılar, kendi kardeşleriyle ve kardeşi olan bireylere empati kurabildiklerini ifade etmişlerdir. Diğer terapötik çıktılar olarak kişisel farkındalık, çevreye ve ilişkilere ilişkin farkındalık düzeylerinin de arttığı katılımcı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Evrensellik etkisi ve duygusal boşalım gibi terapötik faktörlerin (Yalom & Leszcz, 2005) uygulama süreçlerinde etkin olduğu söylenebilir. Katılımcıların KEOOÖYPU sürecinde bildirdikleri deneyimlerinin terapötik açıdan istendik yönde olduğu görülmüştür. Katılımcıların empati ve uyuma ilişkin süreçler açısından deneyimlediği gelişme araştırmanın nicel fazındaki bulguları doğrulamaktadır.

Engelli kardeşe sahip çocukların risk altında olduğu desteğe ihtiyacı olduğu birçok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır (Cate & Loots, 2000; Gath & Gumley, 1986; Gath, 1989; Strohm, 2006; Yıldız, 2007). Söz konusu ihtiyaca yönelik önemli müdahale çalışmaları yürütülmektedir. Bu konudaki literatürde kardeşi engelli olan çocuklara yönelik psikoeducational müdahalelerin genellikle etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kardeşin engeline uyum ve benzeri becerileri kazandırmayı amaçlayan bu araştırmaların bulgularının mevcut araştırmanın deneysel fazındaki nicel ve nitel bulgular ile uyumlu olduğu söylenebilir. Birçok çalışmada katılımcıların kardeşin engeline uyum süreçlerine ilişkin çeşitli derecelerde kazanımlar elde ettikleri ve bu çalışmalara katılımdan dolayı memnuniyet duyduklarını bildirmişlerdir.

Kardeş programlarının işaret ettiği ortak sonuçlar ise kardeşlerin yalnızlık duygusunda azalma, kardeşlere yönelik destekte artma, olumsuz deneyimlerle baş etmede kardeşlerin becerilerinde gelişme, problem çözme becerilerini artırma, kardeşi engelli olan diğer çocuklarla sosyal ağ oluşturma, artan bilgi ve engelli kardeşin ihtiyaçlarını anlamaktır. Bu programlarda kullanılan modellerden biri olan ve Avusturalya'da uygulanan Sibworks programı sonucunda katılımcı çocukların öncelikli olarak duygusal ve davranışsal işlevlerinde iyileşme, ek sonuçlar olarak ise özsaygı, destek algısı ve başa çıkma becerilerinde artış ve kardeş ilişkilerinde iyileşme görüldüğü rapor edilmiştir (Roberts vd., 2015). Amerika'da yapılan Sibshop çalışması sonucunda ise çocukların pozitif bir deneyim yaşadıkları, yalnız olmadıklarını fark ettikleri, pozitif davranış değişiklikleri gösterdikleri ve kardeşlerinin engelliliği hakkında bilgi birikimlerinin arttığı rapor edilmiştir (Dailey, 2013). Bir diğer program olan Noah's Ark programının çıktıları ise izolasyon hissinin azalması, kardeşlerinin engellilik durumunun beraberinde getirdiği yeni deneyimlerle başa çıkma becerilerinin artışı, kardeşlerinin engellilik durumu hakkında farkındalığın artışı olarak sıralanmıştır (Supporting Siblings of Children with Special Needs Report, 2009).

Unruh (1992) tarafından gerçekleştirilen araştırmada 6-8 ve 9-12 yaş aralıklarında 2 farklı yaş grubu ile çalışmıştır. Program sonrasında, bazı kardeşlerde engelli kardeşlerine karşı tutumlarında değişiklikler gözlenmiştir. Katılımcı çocuklardan, kardeşine karşı aşırı korumacı bir tutum sergileyen çocuğun program sonrasında kardeşinin bazı şeyleri tek başına yapmasına müsaade etmeye başladığı; bir diğer katılımcı çocukta ise, kendinde küçük kardeşine karşı hissettiği kıskançlık duygusunda azalma gözlenmiştir. Diğer çocuklarda da gelecek kaygısında ve engeli kendilerinde de görme korkusunda azalma gözlemlenmiştir.

Otistik spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan 6-15 yaş arasındaki çocuk ve ergenlerle yapılan bir psikoeğitim çalışması sonucunda deney grubunun kontrol grubuna göre otizm hakkında bilgilerinin artmasının yanı sıra uyum zorluklarının ve duygusal/davranışsal sorunlarının azaldığını tespit etmişlerdir (Brouzos vd., 2017). Cooke ve Semmens (2010) hepsi otizm spektrumunda kardeşi olan 12 çocuktan (sekiz kız ve dört erkek) oluşan bir örneklem grubu ile çalışmışlardır. Kardeşlerin yaşları 8-12 arasında değişmektedir. 12'sinin otistik kardeşi kendisinden küçük yaşta 4'ü ise daha büyük yaştadır. 8 oturum düzenlenmiştir. Katılımcıların destek grubundan sonra otizm hakkında bilgilerinin arttığı görülmüştür. D'Arcy vd. (2005) yarı yapılandırılmış görüşme ve Piers–Harris Çocuk Benlik Kavramı Ölçeği uygulayarak değerlendirdikleri The Cork Sibshops programda benlik saygısı açısından ön test ve son test arasında farka rastlanmamıştır. Ancak, görüşmeler kardeşlerin çoğunun programdan hoşlandığını ve yararlandığını ortaya koymuştur.

Dodd (2004) 4-11 yaş arası 77 çocukla çalıştığı deneysel çalışmasında tüm kardeşlerin gruba katıldıkları için memnun olduklarını, çocukların kardeşleri hakkında bilgi düzeylerinin farklı olduğunu, kardeşleri hakkında düşüncelerinin çoğu olumlu olduğunu, ancak bazı olumsuz düşüncelerin de var olduğunu bulmuşlardır. Dyson (1998) ise 3 yıl içerisinde her yıl 8-12 civarı katılımı yaşları 7.5-12 arasında değişen 40 çocuk ile çalışmıştır. Program sonunda programdan en sık belirtilen öğrenme, engelli kardeşlerle ilişkilerin nasıl geliştirileceğine ilişkindir. Bazı kardeşler farklı özel ihtiyaçlar hakkında daha fazla farkındalık kazandıklarını belirtmişlerdir. Birkaç kardeş, kardeş ilişkileri konusunda bilgilerinin arttığını belirtmişlerdir. Çocuklardan kardeş programın en çok sevdikleri kısmı belirlemeleri istendiğinde; çocukların yarısı etkinlikleri beğendiğini belirtmiştir. Ayrıca yetersizlikler ve bu yetersizliklere bağlı ihtiyaçları öğrenmekten çok hoşlandıklarını belirtmişlerdir.

Evans ve diğerleri (2001) yaşları 8-12 arasında değişen 10 çocuğa kardeş etkileşimleri ve kardeşlerinin sosyal ağları ile ilgili sorular sorulmuştur. Analizler, bu kardeşlerin en az yarısının, öğrenme güçlüğü ve zorlayıcı davranışlarla kardeşleri birlikte yaşamak için yardıma ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur. Destek gruplarının genel amacı, kardeşlere öğrenme güçlüğü ve ilgili zorlayıcı davranışları olan erkek ve kız kardeşleriyle yaşamak için olumlu

stratejiler geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bilgi anketi sonuçları, tüm çocukların bilgilerinde iyileşme gösterdiğini göstermiştir. Ayrıca, çocuklar kardeşleriyle oynama ve rahatlama yeteneklerinin arttığını belirtmiştir. Bu bulgu, anne-babalara grup tarafından doldurulan ankette de desteklenmiştir.

Giallo ve Gavidia-Payne (2008) yetersizliği veya kronik hastalığı olan kardeşe sahip 8-16 yaş aralığındaki 21 çocuk ve ailelerine 6 haftalık aile temelli psiko-eğitimsel müdahale programı tasarlamışlardır. Müdahale programının sonucunda kardeşlerin duygusal semptomlarında, günlük stresin algılanan yoğunluğu ve kaçınan başa çıkma kullanımında azalma olduğunu; aile zamanının ve rutinlerinin güçlendiğini ve programdan yüksek ebeveyn memnuniyeti olduğu ortaya konulmuştur. Granat ve diğerleri (2012) ise yetersizliği olan kardeşe sahip 8-12 yaş aralığındaki 54 normal gelişim gösteren çocukla çalışmışlardır. Konferans, tartışma, problem çözme, rol oynama gibi teknikler kullanılmıştır. Program sonucunda özellikle çocukların bilgi düzeyinde bir artış olduğu, kardeş ilişkilerinin daha eğlenceli bir hale geldiği görülmüştür. Naylor ve Prescott (2004) yaşları 8-12 arasında değişen 7 kardeş ile çalışmışlardır. Sonuçta aile, grubunun yararlı olduğunu söylemiştir. Kardeşler arasındaki eğlenme ve kardeşin yetersizlikle ilgili bilgisi artmıştır. Kardeşler deneyimlerini ifade etme olanağı bulmuştur.

Phillips (1999) yaşları 9-12 arasında değişen 180 kardeş ile çalışmıştır. Programın amaçları, gelişimsel engelliler hakkında bilgi sağlayarak ve bunların anlaşılmasını kolaylaştırarak ve akranlardan ve yetişkinlerden sosyal destek sağlayan bir bağlam oluşturarak, bir engelli bir kardeşe sahip olmanın getirdiği stresi hafifletmektir. Program sonunda içselleştirme sorunlarında azalma, kardeşle ilgili stresi yönetmede başarı, sosyal destek, benlik saygısında artış görülmüştür. Smith ve Perry (2005) yaşları 6-16 arasında değişen 26 kardeş ile çalışmıştır. Kardeş destek grubunun amaçları arasında otizm ve ilgili gelişimsel bozuklukların artan bilgi ve anlayışı; kardeşlerin duygularını kabul edici bir atmosferde tartışma fırsatı sağlama; kardeşlerin otistik bir kardeşe özgü zor durumlarla başa çıkma yollarını paylaşımlarına yardımcı olma (örneğin rol oynama yoluyla); kardeşlerin benlik kavramlarını güçlendirmek; ve kardeşleri destekleyici bir ortamda eğlenmeye teşvik etmek. Benlik saygısında ve otizm ve yetersizliklerle ilgili bilgilerinde artış olduğu görülmüştür.

Türkiye’de ise Konuk-Er (2011), kardeşi engelli olan normal gelişim gösteren 10-14 yaş aralığındaki çocuklara ve bu çocuklardan 10’unun ebeveynine yönelik eğitim programı uygulamıştır. Çalışma ile programın engelli kardeşe yönelik tutum ve davranışlarına etkisini incelemiştir. Uygulama sonucunda öncelikle çocukların kardeşlerinin engeline yönelik bilgilerinin arttığı görülmüştür. Kardeşe yönelik olumlu tutumlarının yanı sıra çocukların

engelli kardeşten uzak durma ve engelli kardeşe saldırganlık gösterme davranışlarında anlamlı bir azalmaya, engelli kardeşle ilgili olma davranışlarında ise artışa yol açmıştır.

5.4. Sonuç

Deneyssel nicel ve nitel araştırma sonuçları KEOOÖYPU müdahalesinin kardeşi engelli olan bireylerin uyum becerilerini ve iyi oluşlarını olumlu yönde etkileme potansiyelini göstermektedir. KEOOÖYPU müdahalesi risk altındaki kardeşi engelli öğrenciler için uygulanabilir ve sınanmış bir prosedür olarak uygulamacıların kullanımına kazanılmıştır. Grup temelli olması açısından bu müdahalenin uygulama ve daha geniş kitlelere ulaşabilmek açısından yararlı olabileceği değerlendirilmektedir. Literatürdeki benzer çalışmalarda da bu tür programların kardeşi engelli olan tipik gelişim sergileyen çocuklar ve aileleri için yararlı olduğunu ve katılımcıların olumlu deneyimler bildirdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte KEOOÖYPU sürecinin gelecek çalışmalarda kardeşin engel türüne göre uyarlanması ve ayrı ayrı bu gruplarda sınanması yararlı olabilir. İkinci deneyssel çalışmada nicel bulgularda kontrol grubunda sönstest ölçümlelerinde iyi oluş düzeylerinin artması ve uyum güçlüğü düzeylerinin artması ise kontrol grubunda müdahale yapılmadığı için karşılaştırılabilirlik açısından ilgili araştırmanın bulguları açısından sınırlılık teşkil edebilir.

Araştırmanın birinci ve ikinci fazında yapılan nitel araştırma ve ölçek geliştirme çalışmaları KEOOÖYPU müdahalesinin hazırlanması ve sınanması aşamasına hazırlık amaçlarının ötesinde müstakil araştırmalar olarak da yararlı olacağı ifade edilebilir. Kardeşin engeline uyum sürecinin birçok aşaması ve yönü Türkiye’den bir çalışma grubunun deneyim ve görüşleri üzerinden ele alınmış ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. İkinci fazında ise tipik gelişen çocukların kardeşlerinin engelli olması durumundaki uyum özelliklerinin ölçümlenmesinde yeterli ölçüde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olan Kardeşin Engeline Uyum Ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçeğin de özellikle kardeşin engeline uyum sürecini nicel olarak inceleyecek başka çalışmalardan açısından yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Bu ölçek kullanılarak başka uyum müdahalelerinin sınanması mümkün olabileceği gibi, ilişkisel birçok araştırmanın yapılması da mümkün kılınmıştır.

6. KAYNAKÇA

- Ahmetoğlu, E. (2004). Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi. Doctoral Dissertation, Ankara Üniversitesi.
- Akkök, F., Aşkar, P. ve Karancı, N. (1992). Özürlü bir çocuğa sahip anne-babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi*, 1, 8-12.
- Aksoy, A. B. ve Berçin-Yıldırım, G. (2008). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(3), 751-779.
- Allison, P. D. (1999). *Multiple Regression: A Primer*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Association for Children with a Disability. (2003). Supporting siblings: When a brother or sister has a disability or chronic illness. Retrieved from: www.acd.org.au/siblings/content/supporting_siblings.pdf.
- Brouzos, A., Vassilopoulos, S. P., & Tassi, C. (2017). A psychoeducational group intervention for siblings of children with autism spectrum disorder. *The Journal for Specialists in Group Work*, 42(4), 274-298.
- Burke, P., & Montgomery, S. (2000). Siblings of children with disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 4, 227-236.
- Caffaro, J.V. & Conn-Caffaro, A. (2005). Treating sibling abuse families. *Aggression and Violent Behavior*, 10: 604–623.
- Civelekoğlu, F. R. (2018). Zihinsel veya bedensel engelli kardeşe sahip olan 8-17 yaş aralığındaki bireylerin, kardeşlerine karşı tutumları ile depresyon ve anksiyete düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cooke, J., & Semmens, C. (2010). The development and evaluation of a support group for siblings of children on the autism spectrum. *Good Autism Practice*, 11, 23–30.
- Cox, A., H., Marshall, E., S., Mandleco, B., & Olsen, S., F. (2003). Coping responses to daily life stressors of children who have a sibling with a disability. *Journal of Family Nursing*, 9, 397-413.
- Çınar, İ.Ö., Kartal, A., & Aslan, G. K. (2017). Zihinsel engelli kardeşi olan ve sağlıklı kardeşi olan çocukların kardeş ilişkileri. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 3 (11), 230-244.

- Davis, K., E. (2010). "The psychological adjustment of siblings of children with disabilities: The role of the family and the wider social community. Doctoral Disertation. RMIT University.
- D'Arcy, F., Flynn, J., McCarthy, Y., O'Connor, C., & Tierney, E. (2005). Sibshops: An evaluation of an interagency model. *Journal of Intellectual Disabilities*, 9, 43–57. doi:10.1177/ 1744629505049729.
- De Caroli, M. E., & Sagone, E. (2013). Siblings and disability: A study on social attitudes toward disabled brothers and sisters. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1217-1223.
- Demirci, İ. ve Ekşi, F. (2015). Ergenler için beş boyutlu iyi oluş modeli: EPOCH Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerliği ve güvenirliği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3(3), 9-30. <http://www.genclikarastirmalari.qsb.gov.tr/pdfs/article55tr.pdf>
- Dodd, L. W. (2004). Supporting the siblings of young children with disabilities. *British Journal of Special Education*, 31, 41–49. doi:10.1111/j.0952-3383.2004.00325.x
- Dünya Sağlık Örgütü (1980). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps A manual of classification relating to the consequences of disease. Geneva: World Health Organization.
- Dyson, L. L. (1998). A support program for siblings of children with disabilities: What siblings learn and what they like. *Psychology in the Schools*, 35, 57–65. doi:10.1002/(SICI)15206807(199801) 35:1\57:AID-PITS5[3.0.CO;2-R
- Evans, J., Jones, J., & Mansell, I. (2001). Supporting siblings: Evaluation of support groups for brothers and sisters of children with learning disabilities and challenge behavior. *Journal of Intellectual Disabilities*, 5, 69–78. doi:10.1177/14690047010 0500107.
- Gath, A. (1989). Living with a mentally handicapped brother or sister. *Archives of Disease in Childhood*, 64, 513-516.
- Gath, A., & Gumley, D. (1986). Behaviour problems in retarded children with special reference to Down's syndrome. *The British Journal of Psychiatry*, 149(2), 156- 161.
- Giallo, R., & Gavidia-Payne, S. (2008). Evaluation of a family-based intervention for siblings of children with a disability or chronic illness. *Australian e-Journal for the Advancement of Mental Health*, 7, 84–96. doi:10.5172/jamh.7.2.84.
- Graff, C., Mandleco, B., Dyches, T.,T., Coverston, C., R., Roper, S.,O., & Freeborn, D. (2012). Perspectives of adolescent siblings of children with down syndrome who have multiple health problems. *Journal of Family Nursing*, 18, 175-199.

- Granat, T., Nordgren, I., Rein, G., & Sonnander, K. (2012). Group intervention for siblings of children with disabilities: A pilot study in a clinical setting. *Disability and Rehabilitation*, 34, 69–75. doi:10.3109/09638288.2011.587087
- Haynes, S. N., Smith, G. T., & Hunsley, J. D. (2011). *Scientific foundations of clinical assessment*. New York, NY: Routledge.
- Kaminsky, L., & Dewey, D. (2001). Siblings relationships of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 31(4), 399-410.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006). Development and validation of the Basic Empathy Scale. *Journal of Adolescence*, 29, 589-611. doi:10.1016/j.adolescence.2005.08.010
- Kern, M. L., Benson, L., Steinberg, E. A., & Steinberg, L. (2016). The EPOCH Measure of Adolescent Well-Being. *Psychological Assessment*, 28(5), 586. <http://dx.doi.org/10.1037/pas0000201>
- Kilmer, R., P., Cook, J., R., Munsell P., E., & Salvador, S., K. (2010). Factors associated with positive adjustment in siblings of children with severe emotional disturbance: The role of family resources and community life. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80, 473-481.
- Konuk Er, S. (2011). Aile ve kardeş eğitimi programının engelli çocuğa yönelik tutum ve davranışlara etkisi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personel Psychology*, 28(4), 563–575. doi:10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Zhang, S., & Hong S. (1999). Sample size in factor analysis. *Psychological Methods*, 4, 84-99.
- Mascha, K., & Boucher, J. (2006). Preliminary investigation of a qualitative method of examining siblings' experiences of living with a child with ASD. *The British Journal of Development Disabilities*, 52(102), 19-28.
- Miyandoab, H. (2008). Zihinsel engelli kardeşi olan ve zihinsel engelli kardeşi olmayan 7-13 yaş grubu çocukların aile resim çizimlerinin karşılaştırılması ve analizi. Doctoral Dissertation, Hacettepe Üniversitesi.
- Naylor, A., & Prescott, P. (2004). Invisible children? The need for support groups for siblings of disabled children. *British Journal of Special Education*, 31, 199–206. doi:10.1111/j.0952-3383.2004.00355.x

- Phillips, R. S. C. (1999). Intervention with siblings of children with developmental disabilities. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 80, 569–577.
- Rampton, T., B., Roseman, J., L., Latta, A., L., Mandleco, B., L., Roper, S., O., & Dyches, T., T. (2007). Images of life siblings of children with down syndrome. *Journal of Family Nursing*, 13, 420-442.
- Roper, S. O., Allred, D. W., Mandleco, B., Freeborn, D., & Dyches, T. (2014). Caregiver burden and sibling relationships in families raising children with disabilities and typically developing children. *Families Systems & Health*, 32(2), 241–246.
- Saban, F. (2010). Zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların benlik saygısı ve kaygı durumlarının incelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Erzurum.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., and Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive Goodness-Of-Fit Measures. *Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Shivers, C. M., & Dykens, E. M. (2017). Adolescent siblings of individuals with and without intellectual and developmental disabilities: self-reported empathy and feelings about their brothers and sisters. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 122(1), 62-77.
- Smith, T., & Perry, A. (2005). A sibling support group for brothers and sisters of children with autism. *Journal on Developmental Disabilities*, 11, 77–88.
- Strohm, K. (2006). Siblings of children with special needs. Learning Links Information Sheet: 22, Retrieved from: www.siblingsaustralia.org.au/assets/resources/learning-links-article.pdf.
- Strohm, K. (2008). Too important to ignore: Siblings of children with special needs. *Australian e-Journal for the Advancement of Mental Health*, 7, 1-6.
- Şimşek, Z. (2007). Özel eğitime gereksinimi olan bireylerin özel eğitime gereksinimi olmayan kardeşlerinin umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesi. *M.A. Thesis*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Taunt, H. M., & Hastings, R. P. (2002). Positive impact of children with developmental disabilities on their families: A preliminary study. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 410-420.

- Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Topcu, Ç., Erdur-Baker, Ö., & Çapa-Aydın, Y. (2010). Temel Empati Ölçeği Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 174-182.
- University of York. (2011). Adult siblings of people with autism and high support needs. Retrieved from: www.stockport.gov.uk/2013/2996/.../siblingsofpeopleautism.
- Unruh, A., M. (1992). Siblings of children with special needs. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 59, 151-158.
- Ünal, N. ve Baran, G. (2012). Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20, 783-792.
- Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2007). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838.
- Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5th Ed.). Basic Books.
- Yaman, C. (2019). Engelli kardeşe sahip olan ve engelli kardeşe sahip olmayan bireylerde yaşam memnuniyeti ve benlik saygısının incelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, G., B. (2005). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *M.A. Thesis*, Gazi Üniversitesi.
- Yıldız, S. (2007). *Otizm ve kardeşler: kardeşleri fark etmek*. İstanbul: Özürlüler Vakfı.
- Zaidman-Zait, A., Yechezkiely, M., & Regev, D. (2020). The quality of the relationship between typically developing children and their siblings with and without intellectual disability: Insights from children's drawings. *Research in Developmental Disabilities*, 96, 103537.

7. EKLER

EK 1. Kardeşi Engelli Olan Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Psikoeğitim Uygulaması (KEOOÖYPU) Yönergesi

1. Oturum

Tanışma ve Farkındalık kazandırma

Etkinlik Tipi: Isınma oyunu- İşbirliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Psikoeğitim programını ve grup kurallarını tanıtmak.
2. Kardeşin engelli olması durumunun kendi yaşamındaki etkisinin farkında olmak.

Kazanımlar

- 1a. Grup üyeleri programın amacını bilir.
- 1b. Grup kurallarını bilir.
- 1c. Grup üyeleri birbirini tanır.
- 2a. Kardeşinin engelli olması durumunun yaşantılarına etkisini fark eder.

Yöntem ve Teknikler: Drama, rol oynama, soru-cevap, tartışma

Materyaller: Gazete yapımı için her üyeye yetecek kâğıt ve kalem

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Nasıl Oynanır?

Kahramanım ve Ben: Grup üyelerinin birbirini tanıması amacıyla isimlerini ve yaşamlarında yer edinen kahramanı (çizgi film, roman, gerçek yaşam) ifade etmeleri istenmiştir.

Grup Kuralları: Grup üyelerine “Bu grupta kendinizi rahatça ifade edebilmeniz için hangi kurallara ihtiyacınız var?” sorusu sorularak grup kuralları oluşturuldu ve kabul gören kurallar üzerine konuşuldu. Kurallar belirlendikten sonra her bir üyenin bir kuralı seçmesi istendi. Sonrasında üyelere “sen olmasaydın bu grupta neler olurdu” sorusu sorularak kurallar konusunda netleşildi.

Beklenti alma: Üyelerin gruba katılma amaçları ve beklentilerini kavramak amacıyla “Beklentileri Alma” etkinliği uygulandı. Grup üyelerine birer kâğıt ve kalem verilerek; bir gazetecinin onlarla röportaj yaptığını ve onlara gruba katılma nedenleri, oturumların sonunda hangi ihtiyaçlarının karşılanacağını düşündüklerini, bu çalışmadan beklentilerinin neler olduğunu sorduğunu ve bunu yazmaları istendi. Bu gazeteyi isterlerse bir isim tarih ve resim ekleyebilecekleri belirtilir. Gruptan gönüllülük ilkesine göre istekli olanlardan onları buraya getiren nedenleri, bu konudaki sıkıntılarını paylaşmaları istendi.

“Bu oturumda neler hissettiniz, hangi duygularla ayrılıyorsunuz? Bir cümle ile bunu ifade edin.” Yönergesi üzerine halkada konuşuldu.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapıldı. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

2. Oturum

Güven İlişkisi ve Kardeş İlişkisi

Etkinlik Tipi: Isınma oyunu- İşbirliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Güven ortamı oluşturmak.
2. Kardeşi ile ilişkisini farkında olmak.

Kazanımlar

- 1a. Grup üyeleri birbirine güvenir.
- 2a. Grup üyeleri kardeşleri ile ilişkisini fark eder.

Yöntem ve Teknikler: Drama, rol oynama, soru-cevap, tartışma

Materyaller: Gözleri kapatmak için şal

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Önceki hafta ile bağlantı kurulması:

Önceki oturumda grup üyeleri olarak birbirinizle tanışma ve grup kurallarını ortaya koyma aşamaları tamamlandı. Gruptaki bireyler olarak kardeşinizin farklı olmasının kendi yaşamınıza etkileri üzerine konuşuldu. Bu oturumda ise güven yürüyüşü yapılmış ve

Nasıl Oynanır?

Güven yürüyüşü: A ve B olur ikiye bölünür. Biri gözlerini kapatır diğeri elinden ve belinden tutarak gezdirir sonra kolundan sonra sadece parmağından tuttu ve gezdirildi. Sonra eşler değiştirildi ve paylaşım yapıldı.

Ses Oyunu: Her üyeden kendini ifade eden bir ses bulmaları istendi. Ve sahneye gelip sesi paylaşıldı. Sonrasında üyelerden kardeşini ifade eden bir ses bulması istendi. Her ses paylaşıldıktan sonra, ikili eşler olarak her iki sesin özelliklerini ve birbirleri ile ilişkisi ve yaşamlarındaki yerine dair paylaşımda bulundu.

. “Bu oturumda neler hissettiniz, hangi duygularla ayrılıyorsunuz? Bir cümle ile bunu ifade edin.” Yönergesi üzerine halkada konuşuldu.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapıldı. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

3. Oturum

Utanç ve Reddetmeye Karşı Gurur ve Hoşgörü

Etkinlik Tipi: İşbirliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Duygusal ve davranışsal işlevlerde iyileşme sağlamak.
2. Özsaygıyı arttırmak.

Kazanımlar

- 1a. Grup üyeleri utanç duygusunu fark eder.
- 1b. Grup üyeleri gurur ve hoşgörü duygularını fark eder.
- 2a. Grup üyeleri özsaygı kazanır.

Yöntem ve Teknikler: Drama, rol oynama, soru-cevap

Materyaller: Heykelleştirmede kullanılacak nesneler (kalem, defter, gözlük, kitap..)

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Önceki hafta ile bağlantı kurulması:

Önceki oturumda, grup üyeleri olarak, güven yürüyüşü yapıp, ses oyunu oynandı. Kardeşinizle ilişkileriniz ve yaşamınızdaki yeri üzerine konuşuldu. Bu oturumda ise, “utanç-hoşgörü” gibi duygular üzerine odaklanıldı. Geçen haftaki buluşmamızdan sonra, aklınızda kalanlar neler? Bugün buraya hangi duyguyla geldiklerine dair sorular soruldu.

Nasıl Oynanır?

Çalışma öncesinde nesneler grubun ortasına bırakıldı.

Heykelleştirme: Kardeşiyle ilgili utanç duygusu yaşadığı bir anı hatırlaması ve ortadan bu duyguyu temsil edecek bir heykel oluşturmaları için oda içinde istediği bir yere geçmesi istenir. Heykelleri bittikten sonra, her bir grup üyesinin yanına giderek “Bu heykel neyi temsil ediyor? Bu heykelin öyküsü ne? Bu heykelin duygusu ne?” soruları soruldu. (Eklerde ortaokul grubundan üyelerin heykellerine yer verilmiştir.)

İstisna: Her üyeye a4 ve yere boya kalemleri kondu. Üyelerin kardeşiyle ilgili hoşgörülü davrandığı bir anı hatırlaması ve bu anı sembolize eden bir slogan bularak A4’e tasarlaması istendi. “Bu slogan neyi temsil ediyor? Bu sloganın öyküsü ne? Bu sloganın duygusu ne?” soruları soruldu.

“Bu oturumda neler hissettiniz, hangi duygularla ayrılıyorsunuz? Bir cümle ile bunu ifade edin.” Yönergesi üzerine halkada konuşuldu.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapıldı. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

4. Oturum

Suçluluğa Karşı Sorumluluk Alma

Etkinlik Tipi: İşbirliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Suçluluk duygusunu fark etmek ve bu duygu ile baş etmek.
2. Sosyal destek algısını arttırmak.
3. Başa çıkma becerilerini arttırmak.

Kazanımlar

- 1a. Grup üyeleri suçluluk duygusunu fark eder.
- 1b. Grup üyeleri suçluluk duygusu ile nasıl baş edeceğini bilir.
- 2a. Grup üyeleri sosyal destek ağlarını fark eder.
- 2b. Grup üyeleri başa çıkma becerileri kazanır.

Yöntem ve Teknikler: Drama, rol oynama, soru-cevap

Materyaller: Her üyeye yetecek kadar body image kâğıtları (Ek 1) ve kalem

Boş A4 kâğıtları

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Önceki hafta ile bağlantı kurulması:

Önceki oturumda, yaşanan duygular üzerine farkındalık sağlandı ve utanç duygusu yaşadıkları ve hoşgörülü davrandıkları anlar konuşuldu. Bu oturumda ise, suçluluk duygusunu fark etme, bu duygu ile baş edebilme üzerine çalışmalar yapıldı ve son olarak çevrelerindeki sosyal destek ağları fark edildi.

Nasıl Oynanır?

Beden Boyama: Üyelere Ek 1’de yer alan body image kâğıtları dağıtılarak hissettiği suçluluğun bedeninin neresinde olduğunu bulması ve bunu boyaması istendi. Sonrasında suçluluk hissinin öncesi, o an ve sonrasını içeren bir hikâye yazması istendi. Suçluluğun gitmesine nasıl yardımcı olacağı soruldu. Tekrar boş body image kâğıtları dağıtılarak, bu sefer

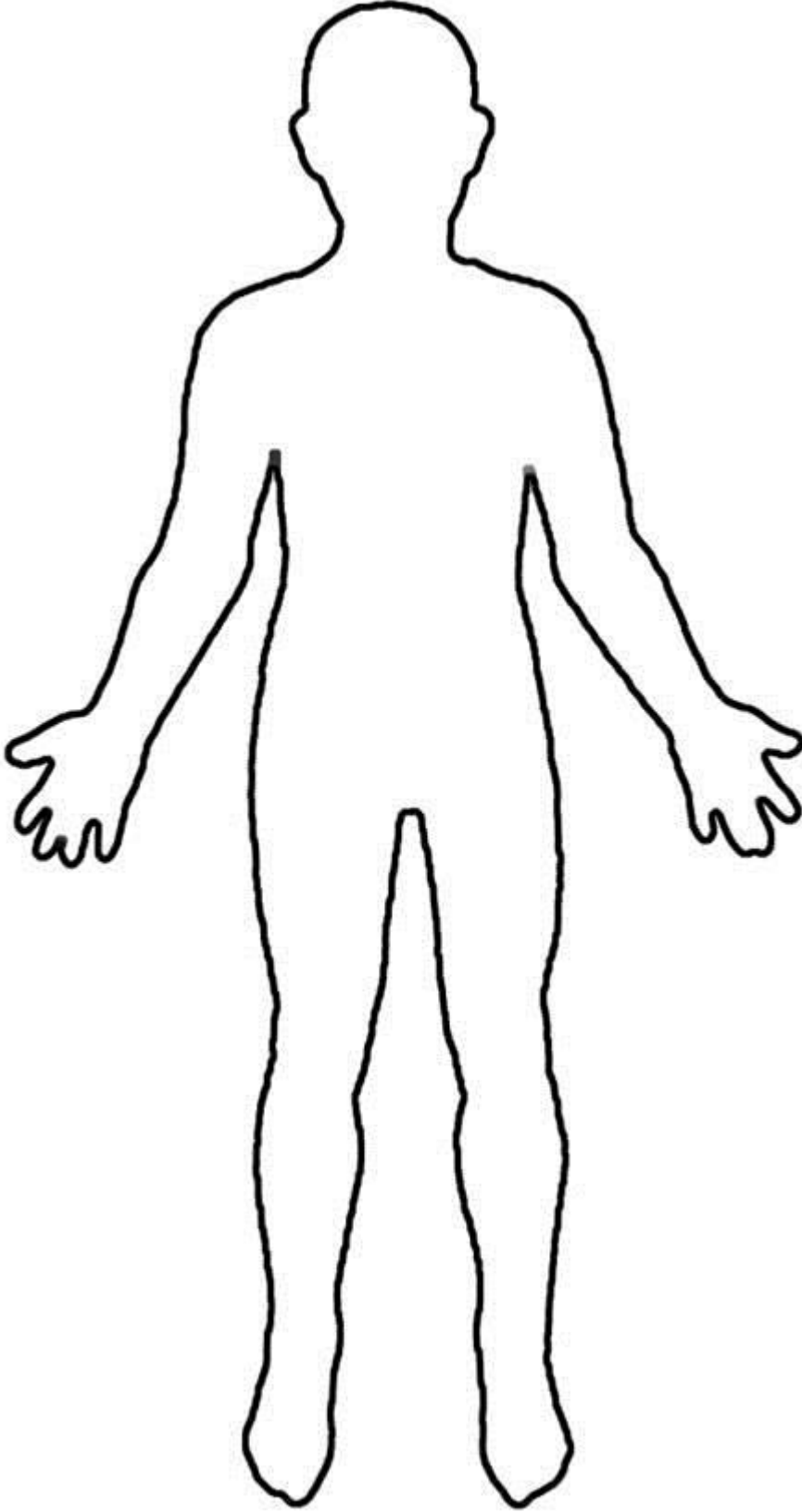
de suçluluk gittikten sonra bedeninizi boyayın, yönergesi verildi (Eklerde ortaokul grubundan üyelerin çizimlerine yer verilmiştir.)

Sosyal Atom: Grup daire şeklini aldı. Grup lideri getirdiği taşları grubun ortasına döktü. “Çocuklar şimdi sizlerle bir etkinlik yapacağız. Bu etkinliğimizin adı: Sosyal Atom. Bu etkinlik bizim için önemli olan, güvendiğimiz, bize destek veren kişileri bulmaya çalışacağız.” Grup lideri her bir grup üyesine iç içe halkaların çizili olduğu sosyal atom tablosunu verir. Ve “herkesin önce kendisi için sonra en yakın çevresindeki insanlar için taş seçmelerini istiyorum”.(bunun için bir süre verilir). “şimdi sizi temsil eden taşı size verdiğim halkaların tam merkezine koyun. Daha sonra sırasıyla içten dışa doğru kendinizi en yakın bulduğunuz kişileri temsilen de birer taş yerleştirin” Taşları dizdikten sonra gönüllü olan öğrencilerin taşların kimleri temsil ettiğini gruba anlatıldı. Kâğıda çizildikten sonra isteyen üyelerden grupta çizimini temsil edecek üyeleri seçerek sosyal atomu canlandırması istendi (Eklerde ortaokul grubundan üyelerin sosyal atom çizimlerine yer verilmiştir.)

“Bu oturumda neler hissettiniz, hangi duygularla ayrılıyorsunuz? Bir cümle ile bunu ifade edin.” Yönergesi üzerine halkada konuşuldu.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapıldı. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

EK (Malchiodi, 2012).

5. Oturum

Kırgınlığa karşı Merhamet

Etkinlik Tipi: İş birliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Kardeşlerinin engelliliği hakkında bilgi birikimlerinin arttırmak.
2. Kırgınlık duygusunu fark etmek ve bu duygu ile baş etmek.
3. Merhamet duygusunu fark etmek ve bu duygu ile baş etmek.

Kazanımlar

- 1a. Kardeşlerinin engelliliği hakkındaki özellikleri bilir.
- 2a. Grup üyeleri kırgınlık duygusunu fark eder.
- 2b. Grup üyeleri kırgınlık duygusu ile nasıl baş edeceğini bilir.
- 3a. Grup üyeleri merhamet duygusunu fark eder.

Yöntem ve Teknikler: soru-cevap

Materyaller: Her üyeye yetecek kadar insan yüzü kâğıtları ve kalem

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Önceki hafta ile bağlantı kurulması:

Önceki oturumda, suçluluk duygusunu fark etme, bu duygu ile baş edebilme üzerine çalışmalar yapıldı ve çevrelerindeki sosyal destek ağları konuşuldu. Bu oturumda ise, kırgınlık ve merhamet duyguları konuşuldu.

Nasıl Oynanır?

İki Yanım: Kâğıttan oluşturulmuş insan yüzü formu verilir. İlk önce kâğıdın ön yüzüne kardeşlerini, ailelerini ve sosyal çevrelerini düşünerek yaşadıkları kırılganlıklarını ifade eden sözcük veya semboller yazması istenir. Sonrasında kâğıdın arka yüzüne kardeşlerini, ailelerini ve sosyal çevrelerini düşünerek yaşadıkları merhamet duygusunu sözcük veya sembollerle ifade etmesi sağlanır.

“Bu oturumda neler hissettiniz, hangi duygularla ayrılıyorsunuz? Bir cümle ile bunu ifade edin.” Yönergesi üzerine halkada konuşuldu.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapılır. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

6. Oturum

Başarı Baskısına Karşı Olgunluk

Etkinlik Tipi: İşbirliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Kardeşlerinin engellilik durumunun beraberinde getirdiği yeni deneyimlerle başa çıkma becerilerini artırmak.
2. Güçlü yanlarını fark etmesini sağlamak.

Kazanımlar

- 1a. Kardeşlerinin engellilik durumunun beraberinde getirdiği yeni deneyimlerle nasıl baş edeceğini bilir.
- 2a. Grup üyeleri güçlü yanlarını bilir.

Yöntem ve Teknikler: soru-cevap, drama

Materyaller: Her üyeye yetecek kadar A4 ve kalem

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Önceki hafta ile bağlantı kurulması:

Önceki oturumda, kırgınlık ve merhamet duyguları konuşuldu. Bu oturumda ise, kardeşlerin özel durumlarının beraberinde getirdiği yeni deneyimlerle başa çıkabilmek için iletişim yolları ve katılımcıların güçlü yanlarını fark etmeleri üzerine çalışıldı.

Nasıl Oynanır?

Mesajı Ulaştır: Üçe ayrılan gruplardan birinin diğer iki grubun iletişim kurmasını engellemesi ve iki grubun iletişim kurmak için yeni yollar denemesi sağlandı.

Hayat ağacı: Değerlerini, kaynaklarını, hayallerini ve güçlü yanlarını fark etmesi sağlandı.

Grup üyelerine çevrelerinde gördükleri ağaçların neler oldukları soruldu. Herkes bildiği ve sevdiği ağaçların özelliklerini grupta paylaştı. Üyelere masanın üzerindeki kâğıtlara sevdikleri ve kendi yaşamlarını temsil edecek olan ağacı çizmeleri istendi.

Çizilen ağaçlardan sonra katılımcılara aşağıdaki yönergeler verilerek ağacın kök, toprak, gövde, dallar ve yapraklarının belirtilen yönergeler doğrultusunda doldurulması istendi.

“Kök: Geldiğimiz kökler (köy, kasaba..), nereli olduğumuz, en sevdiğin yer, bunu sana kim öğretti, ailenin öyküsü, ailenin adı, soyu; aileyi temsil eden bir öykü, atasözü, şarkı vb.;

Toprak: Nerede yaşıyorsun, neler yapmayı seversin, her gün ne yapıyorsun, boş zamanlarında yaptığın şeyler (her gün yapılan faaliyetleri temsil eder).

Gövde: Beceriler, istekler, yetenekler (dans, resim vb.), bizim için önemli olan şeyler, bunları kimden öğrendik, bu becerileri nasıl edindik.

Dallar: Dileklerimiz, umutlarımız, hayallerimiz bunların nereden geldiğini temsil eder. Bu hayallerin geçmişi geldiği köken nedir?

Yapraklar: Yaşayan veya artık yaşamayan ancak bizim için önemli olan kişileri temsil eder. Bu önemli kişi bir kahramanda olabilir hayali bir şeyde.

Meyveler: Hayatta bize verilen hediyeler ve yetenekleri temsil eder (kibar olmak, sabırlı olmak, mücadeleci olmak vb..) sizde neyi beğendiler de bu hediye veriler? Sizce onların hayatına nasıl bir katkı sağladınız?” (Ncube, 2006).

Bütün grup kendi ağacını çizdikten sonra, çizilen ağaca bir isim verildi ve grup üyeleri kendileri için önemli olan ve yaşam ağaçlarını oluşturmada önemli bir yere sahip olan kişiye (bu bir roman kahramanı veya hayali bir karakter de olabilir) ona sunduğu katkılar için teşekkür mektubu yazdılar. Mektuplar yazıldıktan sonra ikişerli eşler şeklinde eşler birbirlerine mektuplarını okudu ve okuma etkinliğinin sonunda her katılımcı çizdiği ağacı odanın bir köşesinde sergileyerek grup ormanını oluşturdu. Katılımcılar grup ormanını gezerek birbirlerinin yaşamlarındaki değerler ve becerilerle ilgili bilgi edindiler. (Eklerde lise grubundan üyelerin ağaçlarına yer verilmiştir.)

Grup daire şekline geldi ve çalışma esnasında hissedilenlerin paylaşılması ile oturum sona erdi.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapıldı. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

7. Oturum

Sorumluluk yüküne karşı Fedakârlık

Etkinlik Tipi: İşbirliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Grup üyelerinin kardeşlerinin engellilik durumu hakkında farkındalığı arttırmak.
2. Grup üyelerinin kardeşlerinin engellilik durumu hakkında sorumluluk duygusunu fark etmek.
3. Grup üyelerinin kardeşlerinin engellilik durumu hakkında fedakârlık duygusunu fark etmek.

Kazanımlar

- 1a. Grup üyeleri kardeşlerinin engellilik durumunu fark eder.
- 2a. Grup üyeleri kardeşlerinin durumu ile ilgili sorumluluk duygusunu fark eder.
- 3a. Grup üyeleri kardeşlerinin durumu ile ilgili fedakârlık duygusunu fark eder.

Yöntem ve Teknikler: soru-cevap, sanat terapisi tekniği

Materyaller: Her üyeye yetecek kadar kil (en az iki avuç) ve heykelinin yontabilmesi için ahşap çubuklar

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Önceki hafta ile bağlantı kurulması:

Önceki oturumda, kardeşlerin özel durumlarının beraberinde getirdiği yeni deneyimlerle başa çıkabilmek için iletişim yolları ve üyelerin güçlü yanlarını fark etmeleri üzerine konuşuldu.

Bu oturumda ise, üyelerin kardeşlerinin özel durumu ile ilgili fedakârlık ve sorumluluk duyguları üzerine çalışıldı.

Nasıl Oynanır?

Kilde Duygularım: “Kille olumsuz duygu geçişlerini (grup halkasının ortasına büyük bir kil konur; her üyeye bir avuç kil alması söylenerek, üzüntü hissi ile yoğurun ve elinizdeki kili yanınızdaki üyeye uzatın; hayal kırıklığı hissi ile yoğurun ve yanınızdaki üyeye uzatın,..) yaptıktan sonra, sorumluluk duygusunun sizde ne bıraktığına dair heykelcik yapınız ve yeni kil ile olumlu duygu (mutluluk, heyecan, ..) geçişlerini yaptıktan sonra, fedakârlık duygusunun sizde ne bıraktığına dair heykelcik yapınız” yönergesi verildi. Son olarak her üyenin 2 heykeli oldu ve üyeler tarafından tüm heykeller grup halkasının ortasına kondu (Eklerde ortaokul grubundan üyelerin kil heykel örneklerine yer verilmiştir.)

Heykelle Umut Cümlesi: Her katılımcı kendi heykellerinin yanına geçerek gelecekle ilgili umuduna dair cümle söyledi.

“Bu oturumda neler hissettiniz, hangi duygularla ayrılıyorsunuz? Bir cümle ile bunu ifade edin.” Yönergesi üzerine halkada konuşuldu.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapıldı. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

8. Oturum

Sonlandırma

Etkinlik Tipi: İşbirliği oluşturma

Sınıf Seviyesi: Ortaöğretim 1 ve 2. kademe

Grup Büyüklüğü: 8-12

Amaçlar

1. Grup sürecini değerlendirmek.

Kazanımlar

Yöntem ve Teknikler: soru-cevap, tartışma

Materyaller: 1 poster (Kraft) kâğıdı ve renkli kalemler

Ortam: Yuvarlak olarak oturabilecekleri bir oda

Oturum Zamanlaması: 90 dakika

Önceki hafta ile bağlantı kurulması:

Önceki oturumda, üyelerin kardeşlerinin özel durumlarını fark etmesi üzerine çalışıldı. Duygu geçişleri ile sorumluluk ve fedakârlık duygularına odaklanıldı ve son olarak gelecek beklentisi, umuda ilişkin konuşmalar yapıldı. Bu oturumda ise, grup olarak tasarlanan bir poster ile sonlandırma yapıldı.

Nasıl Oynanır?

Poster: Grup üyelerinin 8 haftalık çalışma hakkındaki düşüncelerini, resim ve yazılar aracılığı ile postere aktararak ifade etmeleri sağlandı.

Grup Kuyusu: Gruptaki yaşantıların burada kalacağına dair sözleşmenin hatırlanması ve gruptan alınan olumlu duyguların grup kuyusuna söylemesi ile grup son buldu.

Gizlilik kuralının üyelere hatırlatıldığı ‘Kör kuyu’ etkinliği yapıldı. Üyelerden ayakta halka şeklinde omuz omuza durmaları, sağ ayaklarını bir adım merkeze doğru atmaları, daha sonra sağ ellerini öne uzatmaları, sağ taraflarında duran üyenin başparmağını tutmaları istendi. Ortada oluşan kuyuya tüm üyeler aynı anda ‘Burada olanların burada kalacağına söz veriyorum.’ demesiyle oturum sona erdirildi.

Grup oturumları son test uygulamaları ile sonlandırıldı.

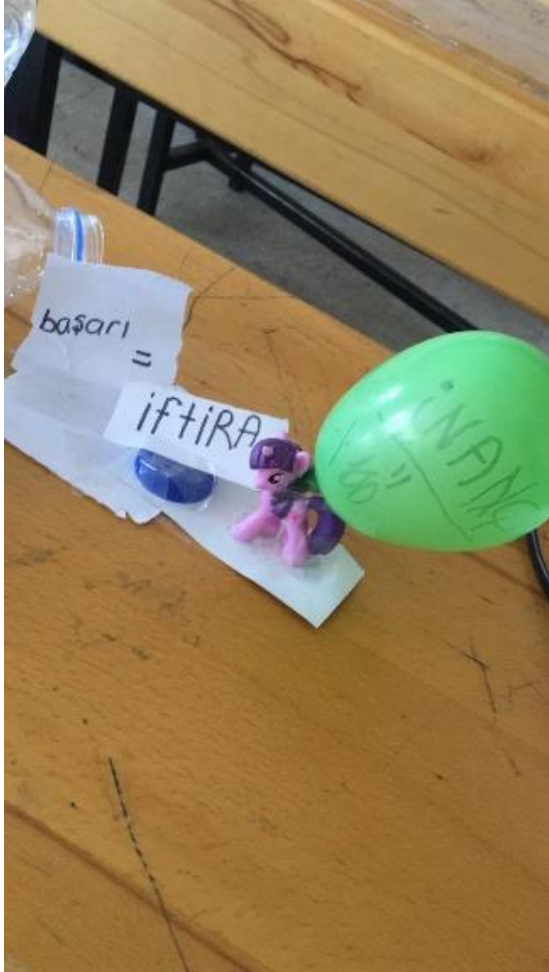
Kaynakça

Malchiodi, C. (2012). Art Therapy and Health Care. NewYork: Guilford Press.

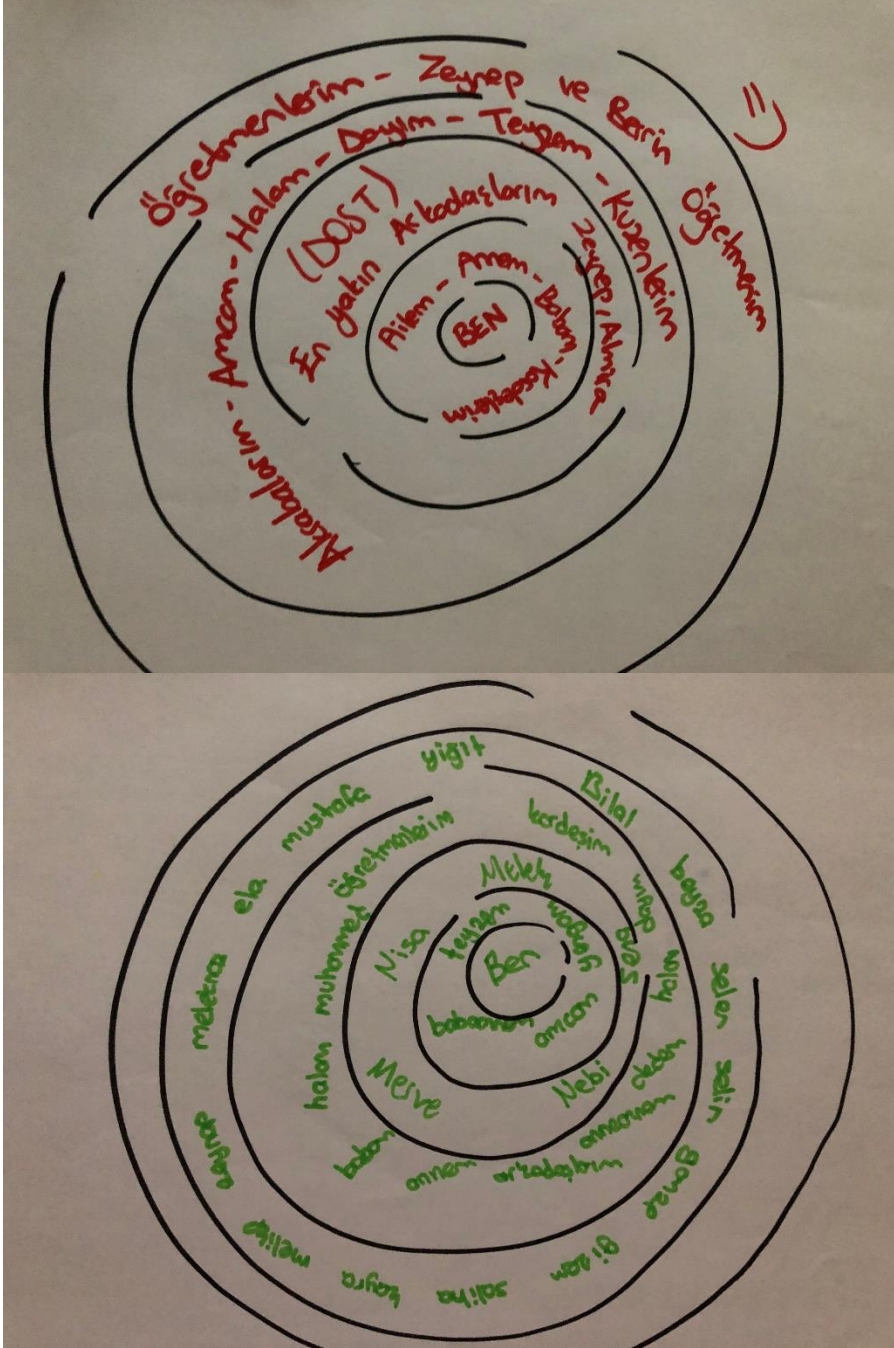
Ncube, N. (2006). The tree of life project: Using narrative ideas in work with vulnerable children in southern Africa. International Journal of Narrative Therapy and Community Work, 1, 3–16.

Görseller

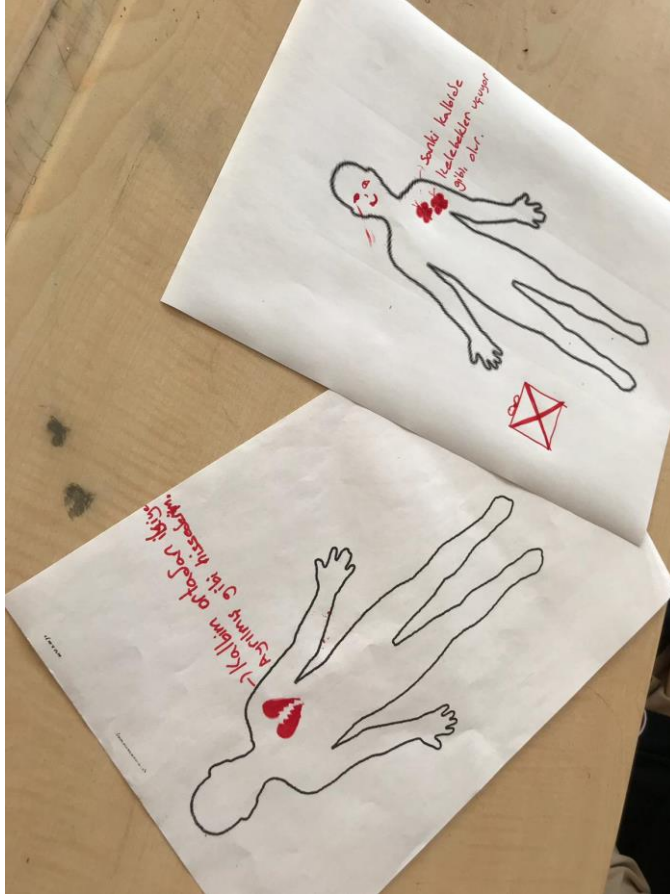
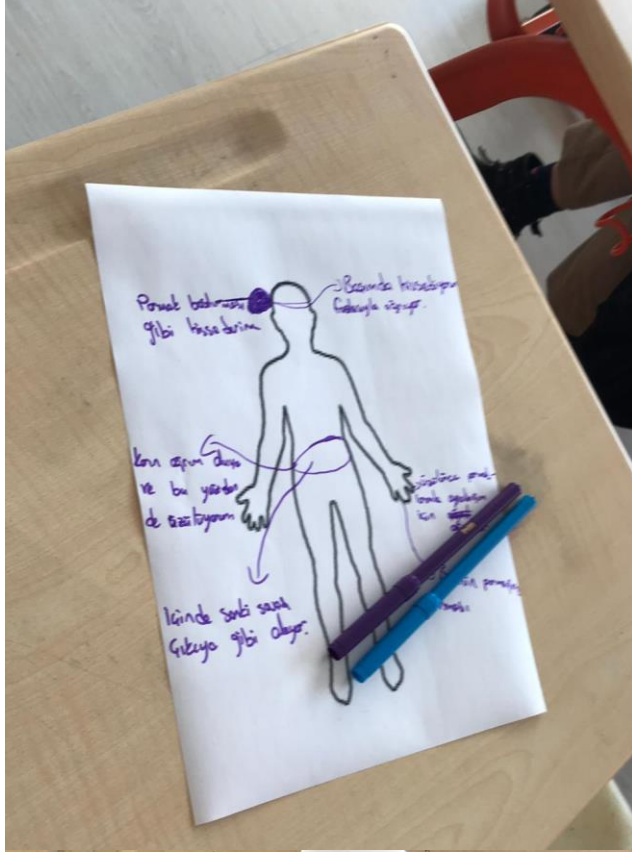
3.Oturum Ortaokul (1. Grup) Heykel Örnekleri

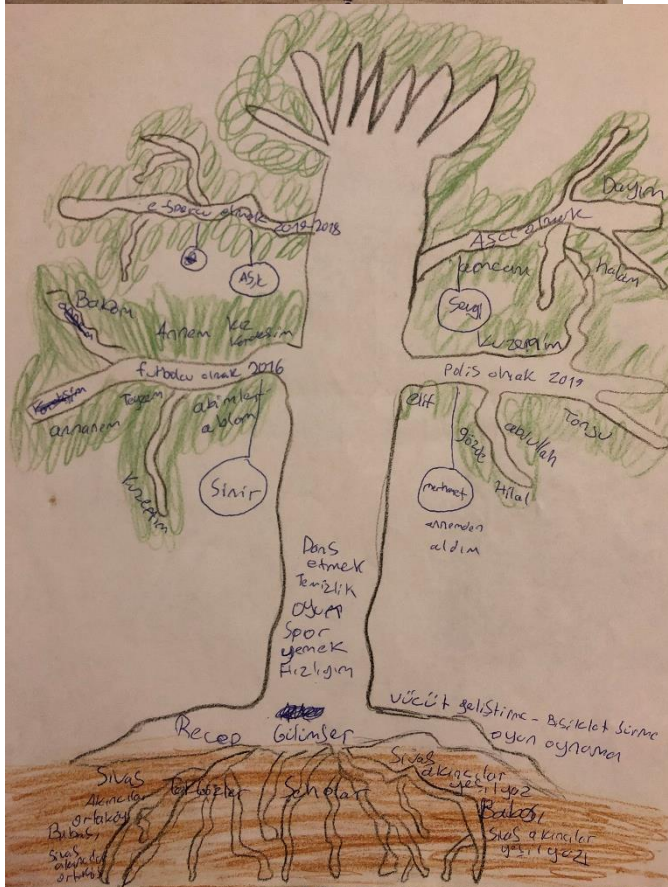
4. Oturum Ortaokul (1. Grup) Sosyal Atom Çizim Örnekleri

5. Oturum Ortaokul (2. Grup) Body Image Çizim Örnekleri

6. Oturum Lise Grubu Hayat Ağacı Örnekleri

7. Oturum Ortaokul (2. Grup) Kil Heykel Örnekleri

8. Oturum Ortaokul (2. Grup) Poster Örneği

